

Az öreg járgány a kelő nap fényének kis tócsájában állt a nagyszoba közepén. A szál-longó portól opálos, szinte selymes ragyogásban egy egészen régi kor derűje vibrált, valami családias és elmondhatatlanul békés valami, mely az egykori regények naiv, mégis bölcs kedélye szerint, meglehetősen nyugalommal tűri, hogy a múlt idő folytonosan megkérdőjelezze józan és szeretettel teli természetét. Volt ebben a hangulatban kakukkfű szag, benne motoszkált a vasalt ing illata, kihallatszott belőle a sült hús rá-érős sercegése, a porceláncsészék csörrenése a csipketerítő felett, egy rádió vagy gramfon hangja, valami olcsó melódia, aztán egy fékező autó, léptek nesze, egy sípszó, végül a sínen kattogó vonatkerekek ütemes zaja, mely, mint valami bonyolult metronóm, megadja a jól megkomponált álom ritmusát.

Csendes vasárnap reggel volt, a Körúton autó is alig járt még, s csak nagy ritkán villamosozott át az ember fején valami nyugtalanító gondolat. Joggal várhatja el e hétvégi naptól bárki, hogy békességre leljen emlékei, álmai és hűvös sörös palackjai között.

Z. karmesterhez méltó határozottsággal emelte maga elé a párás üveget, aztán kivárt, mintha csak kíváncsi volna, vajon valóban minden készen áll-e a megszólalásra. Végül, mintegy megadva a jelet, szájához emelte az italt, s kortyolt egy nagyot. Egy nyelet nyitány, lágy és könnyű, mint a hab. A főtéma lassan kibomlik az ember nyelve alatt, a zenekar felpezsdül, s ahogy játszik, már mintha magától ömlenének a hangok, az ízek, kavargva bódultan, mint palackban a buborék, hogy az ember oly igazán felszabadultnak érezheti magát, mint csak az, aki Bachot hallgat, s hozzá megengedheti magának a luxust, hogy minden különösebb következmény nélkül sört igyon egy ilyen ünnepi reggelen, ha jól esik.

Csengettek. Nem is igazi csengetés volt ez, inkább afféle próba, mint amikor valaki ellenőrzi, hogy működik-e a berendezés. Cs. jött, a zongorahangoló. Középkorú, ideges emberke. Rövid és vékony lábai voltak, melyek felett zömök, már-már való-szerűtlenül széles vállakban végződő test következett. Egészen hozzázongorásodott már a hivatásához. Na, húzzunk bele, mondta, és kivette Z. kezéből a sört. Sosem szerette a formásokat. Látta a lehetőségeket, észrevette a hibákat, és mindig a megfelelő módon cselekedett. Ezért is lett zongorahangoló. Ez jól esett, mondta aztán szárazon, s hangja nélkülözött minden ünnepélyes vonást, majd sietve utat tört a hall árnyékai közt a nagyszoba felé. Az ajtóban megállt egy pillanatra, kissé gondterhelten körbenézett a porított fényben úszó bútorzaton, mint aki túl szépnek, mondhatni negédesnek találja az eléje táruló látványt, majd gyorsan átlépett a küszöbön, s a pillanat fenségességével kicsit sem törődve, a hangszerhez sietett. Na, te öreg járgány, ma alaposan kikalapálunk, pusmogta maga elé, aztán óvatosan felemelte a zongora tetejét.

A fény végigfutott a húrokon. Némán és fémesen; mint valami terepasztalon. Száz meg száz sín, siklik rajtuk a fény, szaladnak a hangok az égi menetrend szerint.

Kikapcsolnád Bachot, vakkantotta Cs. A Máté passió nem munkazene, tette hozzá később, mintegy mellékesen. Z. kikapcsolta a nagy barokkot, aztán letelepedett az ablak elé, onnan figyelte, ahogy a zongorahangoló avatott mozdulatokkal felbontotta a saját sörét. Szóval, kipucoljuk, mondta Cs. Ráférne, felelte Z. Igazán jó állapotban van, különösen ahhoz képest, hogy kilencven éves, magyarázta, de ráférne. Maradjunk ennyiben, mondta Cs., majd a húrok fölé hajolt. Szarvasbőr, morogta elégedetten, nem filc. Minden kalapácson szarvasbőr, az igen! Bécsi, vakkantotta Z. Az, mondta Cs., aztán csak nézte a hangszeret, szinte meg se mozdult. A zongorahangoló nem sebész. Nem esik neki a betegnek, mint kuruc a vár oldalnak. Előbb jó alaposan szemrevételezi a munkadarabot, csak azután. Abból gondolom, hogy kilencszáztizennégy körüli, törte meg a csendet Z., hogy a húrok java acél. Na ja, mondta erre Cs., és finoman végig kocogtatta ujjáival a csavarokat. Na ja, kellett a réz töltényhüvelynek. Aha, mondta Z. kissé rezignáltan. Akkor nekilátsz? A zongorahangoló nem adóellenőr, drágám, morrant rá Cs., hová siet ez a zongora? Sehova, hagyta rá Z. Na, akkor meg, kérdezett vissza Cs., és elgondolkodva kinézett az ablakon Z. vállai felett. Nem túl zajos ez az utca? A Körút, merengett Z., de, elég zajos, bökte ki végül.

Megfordult és kinézett ő is. Lelki szemei előtt egy különös szerelvény derengett elő, a Zeneakadémia kistermének székei robogtak a Blaha Lujza tér felé a villamos nyomvonalán, elől az ő bécsi zongorája, a masiniszta helyén meg a zongorahangoló.

Tudtad, hogy apám hangolta utoljára, reccsent fel Cs. hirtelen. Z. ijedten visszafordult, és odalépett a hangszerhez. Hogy mondtad? Apám hangolta, mondta Cs. Itt a pecsétje. Öt éve hangoltattuk, felelte Z. Már nem él az öreg, mondta erre a zongorahangoló, és sorban leütötte a billentyűket. De ez még megszólal, mégpedig úgy, ahogy kell neki. Ennyit apámról, mondta, mintha csak egy ébenfa billentyűről beszélt volna, mely szebb is, megbízhatóbb is, mint a műanyag, azonban túl sok szót még így sem érdemel. Van egy fogód, kérdezte aztán. Fogóm, bámult rá döbbenetben Z. Fogóval akarsz nekiesni? Csak fogóval tudom kinyitni a szerszámosládikám, felelte elgondolkodva Cs. Erről mindig elfeledkezem.

Volt fogó. Cs. előszedte szerszámait, aztán nekifogott. Lassan, megfontoltan dolgozott. Z. közben az ablakban ült, süttette az arcát az első, kora tavaszi napsütésben, és arra gondolt, hogy ha majd egyszer megteheti, vesz egy kis villát Toscanában, a nagyszobába vásárol egy forte pianot, amilyen hangszeren még Mozart játszott annak idején, a saját borát kortyolja majd a teraszon, s ha igazán kedve lesz hozzá, ha valóban úgy érzi, hogy a tér adott pontján, s az idő egy meghatározott és elmulaszthatatlan pillanatában meg kell szólalnia, akkor, de csak akkor, zongorázni fog. Nem azért, hogy ellustult, a pohár köré zsiabdadt ujjait munkára bírja, nem csapongó szenvedélyből, pusztán azért, mert minden, ami majd körbe veszi, megköveteli, hogy ő is hozzátegyen valamit ahhoz a fenséges összhangzathoz, melyet addig hallgathatott. A partitúrában mindenki benne van. Egyszer mindenkinek meg kell szólalnia.

Hová utaznál a legszívesebben, kérdezte aztán a hangolót, hátat fordítva a napnak. Pomázra, felelte amaz. Úgy értem, haza. Na jó, makacskodott Z., de ha tehetnéd? Ha tehetném, de nem tehetem, mert itt ez a járgány. Na, makacskodott Z. Ha tehetném, melázott el Cs., akkor is Pomázra mennék, bökte ki. Nem érdekel a világ, faggatta tovább Z. A világ bele van zárva ebbe a zongorába, mondta Cs. Úgy értem, nem pont ebbe, hanem minden valamire való zongorába. Aztán megemelt valamit belül, mely mozdulatot hangos koppanás hangja követett. A francba, kiáltotta el magát. Megakadt, mondta jelentőségteljesen. Mi van, riadt fel Z. Megakadt a bele, ismételte Cs., és ha megakadt, akkor nem tudjuk kivenni. Van egy elemlámpád? Van, felelte Z. Hozzam?

Na, magyarázta Cs. a zongora belseje felé irányítva a fényt, van ott egy stift. Abba a stiftbe akadtunk bele, látod? Látom, mondta Z. Egy kis fekete izé. Mért lenne fekete, kérdezett vissza Cs. Az egyszer biztos, hogy nem fekete. Innen úgy látszik, bizonygatta Z. Na jó, mondta erre a zongorahangoló, és felállt. Fogjad a szélét a járgány belének, és mozgasd meg, ha szólok, megnézzük mi az. Z. odaállt a zongora mellé, megmarkolta a fát, és várt, amíg Cs. elhelyezkedett a hangszer megbontott teste felett. Most, suttogta Cs., csak óvatosan, nehogy elhebrencskedjük a szisztémáját neki. Finoman benyúlt a hangszer testébe, közben Z. lágyan megbillegtetette a belsejét, mint egy pohár konyakot. Megvan, dörmögte Cs., megvan a motívumja, az apám se látott ilyet! Még egy kicsit jobbra, vezényelte, elég, most jó. Hogy mi lehet ez, elképzelni sem tudom. Nagyot nyögött aztán, belülről meg valami kapargászás hangja hallatszott, majd még egy sóhajtás következett, legvégül pedig valami tompa puffanás.

Nesze, mondta felemelve a tárgyat. Ez volt benne. Egy mozdony. Famozdony, mondta Z. Az, egyezett bele a zongorahangoló. Famozdony, ismételte Z. Tünődve nézte az apró, törekeny játékszert. Fakó, sárga kerekei voltak, meg kis piros kéménye.

Az öreg járgány a besütő nap fényének lágyan hullámzó tócsájában pihent a tenyerén. A konyhából behallatszott a porcelánedények csörömpölése, ahogy valaki sietve lerámolja őket az asztalról reggeli után. Még kávé és kakaóillat érződött a nap-sütötte szobában, az ablakok nyitva, a napfény álmosan araszolt felfelé a tapéta mintázatán. A szomszéd szobában a nagy ruhásszekrények ajtaja kitarva, bendőjük üres, a meztelen vállfák úgy néznek ki bennük, mint valami hatalmas állat bordázata, melyről leették már a húst. Az ágyon egy koffer, a földön valami utazóláda féleség, még nyitva, telerakva vasalt ruhával, még ilyen messze is orrontani lehet a friss illatukat. Stefán! Stefán! Egy nő ideges kiabálása hallatszik az udvar felől, aztán léptek zaja. Szaladgálnak, gondolja Stefán, és tovább játszik a zongorán. Szeret a zongorán játszani. Jó nagy, és elfér rajta egy hadseregnyi ólomkatona. Ha megkinyitják, mint tegnap este is, amikor Apa játszott, akkor különösen sok mindenre jó. Leginkább olyan, mint egy gyár belseje vagy egy pályaudvar. Stefán, kiálltja Anya, már az ajtóban áll, csipőre tett kézzel, és az arca olyan, mintha bekenték volna templomi viasszal. Talán nem is az ő arca, gondolja Stefán. Anya arca olyan, mint a friss foszlós kalács. Stefán, összeraktad a játékaidat, kérdezi a nő az ajtóban, siess, mindjárt indulunk, hisz tudod. Érdekes, gondolja Stefán, a hangja Anyáé. Az az ismerős, megnyugtató dallam, ami

jobb, még a zongoráénál is. Aztán távolról ajtócsapódás hallatszik, Apa cipője kopog végig az előszobán, most megáll majd a nagy, aranykeretes tükör előtt, hogy szokás szerint megigazítsa nyakkendőjén a csomót, gondolja Stefán, de Apa nem áll meg. Mária, drágám, kiáltja Anyának messziről, indulhatunk, mindjárt itt a kocsi. A kocsi, sóhajtja Anya, aztán becsukja szemét, és lassan végig simít a haján. Apa mögé lép, és átöleli. Tudod, súgja, hisz tudod, nyolcra jön. A bútorokkal mi lesz, kérdezi Anya. A Miska eladja, aztán a pénzt majd utánunk küldi, feleli Apa. A Miska! Anya nem bízik a Miskában, mert iszik. Muszáj, mondja Apa, mert ismeri Anya megérzéseit, muszáj rábiznunk magunk, jó ember az, csak kicsit mulatós. Mulatós, kiáltja Anya, de nem mondja végig. A zongorához lép, és megfogja Stefán kezét. Gyere, mondja, vedd fel a kalapod, indulunk. Kint egy autó fékez, megáll, de a sofőr nem kapcsolja ki a motort. Gyere, kicsim, nógatja tovább Anya a kisfiút, de az csak nem engedi el a zongorát. Az ujjai között egy apró mozdonyt szorongat, kilátszanak a sárga kerekei. Hová megyünk, kérdezi Stefán, minek megyünk el innen? Hová, kisfiam, kérdezi Anya is halkán, hát világgá. Világgá megyünk. Apa megint megáll az ajtóban, mellette egy idegen férfi jön. Barátságos arca van. Hát, szólal meg Apa, és körbenéz a szobában, mehetünk. Az állomásig egy óra az út, onnan már hamar a határon leszünk. Minek megyünk el innen, kiált fel Stefán, és dühösen toppant a lábaival. Apa hallgat. A barátságos arcú idegen a földre szegezi tekintetét, és ő se szól. Mert muszáj, válaszolja Anya szelíden, és magához öleli a kisfiút. Engedd el a zongorát, kicsim, indulnunk kell, súgja neki, no, gyere, szép helyre megyünk, meglásd! Puhán lefejtí fia ujjait a hangszer oldaláról, egyenként, mintha csak „ez elment vadászni-t” játszana. Nem akarok, ellenkezik Stefán, de már nincs ereje tovább küzdeni, marka megnyílik és elereszti a zongorát, kezéből kihull a játék, és valami furcsa végakkordként megengetve a húrokat, a hangszer belsejébe zuhan. A vonatom, kiált fel Stefán, a vonatom beleesett a zongorába! Gyere már, mondja Anya, és elindul a fiúval az ajtó felé. Majd Miska kiszedi, és utánunk küldi, csak gyere, a vonat nem vár! Stefán nem bízik Miskában, nem azért, mert iszik, hanem mert már tudja, hogy eladja majd a bútorokat, s végül a zongora is csak bútor, amikor menekülni kell. Most akarom, kiáltja mérgesen, toporzékolna is, de nem tud, mert Anya vonszolja maga után, kifelé a szobából, ki a világból, isten tudja hová. Aztán csend lesz a szobában, és Stefán gondolatait elnyomja a sínen kattogó vonatkerekek ütemes zaja, mely, mint valami bonyolult metronóm, megadja e félelmes útra komponált álom ritmusát.

Na mi van, kérdezte hirtelen Cs. valahonnan a zongora belsejéből. Meghatott a kis mozdony, bogaram? Ja, nem, nem, felelte Z., csak elnyomott ez a sör. Aztán letette a kis, fekete mozdonyt az ablakpárkányra, majd a zongora fölé hajolt, hogy jól lássa, hogyan dolgozik a húrok rendező pályaudvarán a zongorahangoló.

BOBORY ZOLTÁN

Abélard hajnali imája, Héloise-re gondolva

Mint ahogy te vagy nekem
oly régóta már,
szeretnék múzsád lenni
néhány percre bár...

Homlokon csókolni, hosszan,
érezni finom bőrödet,
hajad illatát s a bátorítást...
Lehunyt szemed pillájának
rezdülését arcomon, ahogy
füled felé közelít ajkam...,
hogy végigjárja azt, s közé
szorítsam fülcimpádat,
vágyad jelét remélve:
érezzem tested szelíd,
finom rándulását,
tovább;
ajkadig, mely szétnyílvá
várja, hogy megcsókoljalak
a nyelvek buja játékával,
mint mikor gyermekek fogódnak
össze szertelen...

Szeretném érezni nyakadon
szíved hevülő dobbanását,
kezed érintését, ahogy
fejemet melleid felé nyomja,
hogy ráborulva érezhessem
keményedő mellbimbódat.
S halljam fülemben sóhajtásodat,
tovább...

Ágyékkod, mint békés völgy
hegyek közt járónak
egy kis pihenés, ahova
arcomat szoríthatom.
Hogy erőt kapjak öled melegében,

míg kezem átnedvesedett
ruhádhoz ér –
tovább!
És érezni szeretném, ahogy
csípőd megemelkedik,
szabaddá téve az utat ujjamnak
s kiszáradt számban
remegő nyelvemnek.
Tovább...
Vállamon szeretném érezni
két combodat, hogy aztán
hajamat markolva arcodhoz
húzz, s hátamon átfonva
remegő lábaidat hátra vetett
fejjel engedd, részegülten,
hogy fölemelhesselek,
s két szemed fényét látva
az ágyhoz vigyelek, ahol
az elsötétülő világ bennünk
morajlani kezd, a lélek és a test
elvakító, erőnket veszejtő
feltámadásáig, Ámen

A gárda veteránjának panaszai

Előre ország népe...
a rosseb egye meg,
hogy is van tovább?
Ezek tehetnek róla,
lassan mindent elfelejtek.
Pedig mennyit énekeltük!
És micsoda ünnepek voltak...!

Hej, az ifjúságunk!
Mi még tudtunk élni!
Terveztünk , három, öt évre!
Uram-Atyám, Istenem...
Jajj, miket beszélek?
Itt megzavarodik az ember.
Tegnap is imádkoztam!

Bezzeg régen! Az éjszakák...
a nótázások, fiatal elvtársnők!
Zengett a *Moszkva-parti esték...*,
... Már az sem jut eszembe!
És nincs igazán időm semmire.
A TV? *Ezek* mérgeznek mindent!
Szent jobb... Mária országa... pedig

micsoda műsorok voltak!
Lehetett róluk beszélni
a szemináriumokon. Vitázni...
Ha *ezek* azt tudnák?
Azt sem tudják ki volt Lenin.
Kérdezd csak meg tőlük:
Tudnak e verset Majakovszkijtól?

Persze, hogy beleöregszünk!
Lehugyoztam én akkor a nadrágomat?
Orvoshoz kellett járni?
Vadásztunk, meg utazgattunk.
Hej, a Krasznaja Plosagyi!
Azok a bárisnyák,
és jajj, a fenséges vodka!

Ma is érezhetném a számban,
de *ezek* mindent elvettek...
„letörnek népet és hazát...”
és igen, elvtársak:
„ellenünk tört a kény uralma”.
És folyton-folyvást le akarnak
kenyerezni minket. Árulók!

De jönnek majd a győzelem napjai!
Jön a mi ifjú seregünk!
És mi, hű veteránok
vezetjük őket, vezetjük a harcot...
elöl a vörös Csepel...
... ki is felel majd neki?
Hát nem elfelejtettem ezt is?

Ádám szavai a féltékenykedő Évának

Na, kis Cicám, most te figyelj ide!
Nem gondolod, hogy egy elefántnak hinni
inkább, mint nekem, ki hoztam némi áldozatot,
dőreség, és feszültséget hoz a mi édenünkbe?
Nem vagy te túlzottan féltékeny, kis Macskám?

Ha én mutogatok valamit, az nem a bordám
darabjának a sebhelye... csak meg ne bánjam
azt – mint írod –, hogy belőlem létezhetsz.
Túlságosan eleven részként, amúgy feleségesen...
Ki észre sem veszi, mit mutogatok ily hevesen.

Ülj csak mellém, szófogadóan és alázatosan,
és vedd észre testrészem világos jeleit,
amit fekete hajtincsed, kecses lábad látványa,
szemed vágyakozása vált ki bennem, véremben.
A kígyó pedig az én „emberem”, nincs szavam,

hogy le tudnálak venni gyönyörű lábadról.
Amit mindenki dicsér, vágyakozik ölelése után?
Félek, hisz gyöngé nő vagy. Elég talán egy alma,
hízogó, bókoló szavak, és máris mehet Ádám.
Ezért a sok ránctalanító krém, meg balzsam?

Halljam: engem akarsz te igazán és örökre?
Mert ha így van, rálépek a satnya kígyó farkára,
te meg simulj hozzám, hajtsd vállamra fejed,
amiről oly sokat álmodom, hadd súgjam füledbe:
két izmos combom között vár az édenen túli öröm.

Mi lesz a jutalmam, mondd, te kis doromboló?
Lesz-e majd valakinek fölöttünk hatalma?
Ha fűágyra fektetlek, lesz-e olyan erő bennem,
hogy a nyári, langyos szélben, zszibongásban,
elröpíthetlek a gyönyör örökkévalóságába?

Mert ez az örökre szóló vágyam: és inkább
azt fogom a fejedhez vágni, hogy miért nem előbb
jutott eszedbe engem bűnbe vinni. Vadmacskám!
Leszek-e számodra örökre a teremtés koronája?
Na, hagyjuk ezt te kis hazug. Sose voltam. Te igen...

Birka-ének

Jééé, de piszkos ez a világ, jééé!

Az enyém csak? Vagy mindenkié?
Csak sajnálnám, ha így lenne – csak...
Csakis a kis csokis szájú gyerekek miatt.
Miattuk – Ha ezt látta volna ükapjuk!
Ami neki járna, mi kapjuk, meg ők.
Bekapjuk mindig a legyet. Be.
Beee- mondjuk, mint a birka bá.
A kos. A legbölcsebb firkás birka.
Irkányi adat van arról, hányszor
szolgált a szaporulatot. A nyájnak.
Báránya lett a sok juh-anyának.
Örömükre. Tükre a kos-vágynak.
Könnyű, nincs szükség nászi ágyra...
Állva, a legelő közepén. Megyen.
Megy a juhász a számaron, nézi.
Né, mit látnak szemeim! Hej, Rézi!
Csak menjek haza – lesz nemulass!
Juhászos, nem uras. Mint itt e...

Nem is olyan piszkos ez a világ – jeee.

Sőt, tök jó. Mondja minden toklyó
a szorgos kosnak. Tök jó... beee.

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

Förgetegben¹

GONDOLATOK BÖDY JÓZSEF:
MAGYAR ODISSZEA A XX. SZÁZADBAN² C.
EMLÉKIRATÁRÓL

mottó 1: *A lovat az Út, az embert az IDŐ méri* (laoszi mondás)

mottó 2: *„Ami igazán nehéz, az mindig a múltban van”³* (Szvoren Edina)

mottó 3: *„A múlt vizsgálata arra való, hogy törvényszerűségei megértésével helyes elhatározásokra jussunk a jövőben”*

Ezt a három idézetet taláломra, úgyszólván véletlenszerűen választottam ki (olyannyira, hogy a harmadik mondás szerzőjére hirtelenében nem is emlékszem, s megeshet, nem hajszálpontosan rögzült a fejemben); választhattam volna persze még legalább két tucatot, vagy akár több ezret is a kínálózó temérdek szentenciából, amelyek közös jellemzője, hogy az emberi cselekvés számára megadatott időkeretet veszi górcső alá.

Azt, amelyet mind közönségesen *ÉLET*-nek hívunk. Így: csupa nagybetűvel! Ami, tudjuk, néhány szokványos, mondhatni banális történése köré szerveződő, mindannyiunk számára közös eseményhalmaz (születés, eszmélkedés, pálya- és párválasztás, karrier és gyermeknevelés majd az elkerülhetetlen betegség és halál) ellenére mindenki, minden emberi lény számára egyszeri és megismételhetetlen, Adyval szólva: „Észak-fok, titok, idegenség, Lidérces messze fény”⁴ Az övé, senki máséhoz nem mérhető, össze nem téveszthető, át nem ruházható: *egyedi*. Olyan, mint a géntérkép vagy az ujjlenyomat. Következésképpen *elvileg* maga, és senki más, tartozik elszámolni vele,⁵ ha évei sokasodtával, nem ritkán a halálos ágyán erre késztetést érez. (Nagyon sokan vannak ezzel így, de nem mindenki ragad tollat, vagy ül le számítógépe elé. Rosszabb esetben nem marad rá érkezése.)

Ide tartozó, gyakran elhangzó másik közhely embertársainkról: *élete kész regény*, illetve, kicsit tudálékosabban: egy regényt mindenki tud írni, vagy írhatna. A saját élet-történetét, élete regényét. A legtöbben azonban, mármint azok közül, akik nem tudnak ellenállni a *mérlegkészítés* kísértésének, s nem ragadja el őket időnap előtt a Kaszás, legfeljebb az *emlékiratig* jutnak el, ami, az imént szóba hozott elemi késztetésen, a *számvetés* kényszerítő erejű elvégzésén túl számtalan buktatóval jár. Továbbmegyek: kockázatánál csak az *felelősség* nagyobb, amit írója önkéntelenül (meggondolatlanul) vagy nagyon is tudatosan magára vállal, amikor, szabad folyást engedve élete során feltorlódtott emlékeinek és érzelmeinek, leül a fehér papírlap (komputerbillentyűzet) elé, hogy *megrostálja* soktízezer napja hordalékát. Merthogy, szögezzük le mindjárt, nem írhat meg *mindent!* Akár azért, mert rengeteg emlékfoszlányát egyszerűen elmossa a könyörtelenül múló idő (vagy annyira rettenetesek, esetleg elvisel-

hetetlenül megalázók, hogy inkább lenyomja mélytudatába őket), akár azért – s nyilván ez a gyakoribb – mert a homokóra-szerűen lepergett évtizedek ellenére olyan fájdalmasok (még mindig), hogy nem tud úrrá lenni rajtuk, képtelen formába önteni őket. Sokan ezért nem vesződnek vele, vagy írás közben visszarettennek – feladják! Elviszik magukkal a sírba.

S akkor még nem is említettük minden emlékezés legnagyobb hátulütőjét, a szinte általánosnak minősíthető *önigazolási kényszert*, amelynél nincs hatalmasabb veszély mindazok számára, akik írószerszámot vesznek a kezükbe.

Különösen, ha politikusok – vagy történészek...

Az első kategóriába tartozók, az ún. 'nagy emberek' az utókornak szánt irományai esetében nemegyszer már az első pár bekezdés elolvasásakor kilóg a lóláb: félreértetlenül kiderül, mi vegre készültek.

Erről – történetesen a XX. század egyik sajnos megkerülhetetlen figurája kapcsán – ezt írja kortársam, Gyarmati György:

– *A visszamenőleges önigazolás* [...] Rákosi [Mátyás] esetében is *a memoár elsődleges funkciója*.⁶

Ám, ha egy kicsit belegondolunk, s megpróbálunk elvonatkoztatni az immár mögöttünk hagyott, magyar szemszögből kínos vesszőfutásnak bizonyult évszázad talán leggyűlöletesebb alakja – egy teljes (baljós) történelmi korszak (1945–1956) névadója⁷ – 'élet-magyarázatai' történelmi eszközökkel könnyűszerrel kimutatható torzításaitól s szándékos manipulációtól, akkor fel kell tennünk egy nehezen megválaszolható kérdést:

Lehet-e vajon egy (akármilyen) visszaemlékezésnek más – az önigazoláson túli – „funkciója” egyáltalán? Vagy kényszeredetten bele kell törödnünk, hogy ha a „dolgok” végére akarunk járni, mögéjük kívánunk nézni, s viszonylagos rendet szeretnénk vágni az élet-tények (tetteink, törekvéseink, vágyaink, mulasztásaink, bűneink) dzsungeljében, továbbá nem akarunk menthetetlenül eltévedni az érzelem-szilánkok kősvatagában, nincs és nem is lehet más iránytűnk?

Kicsit nyersebben fogalmazva és mondandónkat szándékosan lecsupaszítva: *vajon egész életünk nem merő önigazolás(kényszer)-e maga is?* Hiszen joggal gondolhatjuk, legalábbis remélhetjük, hogy mégiscsak volt/lehetett valamicske célja, értelme, rendeltetése sok évtizedes ilyen-olyan erőfeszítéseinknek... (Különösen, ha azt is tudatosítjuk magunkban, hogy mindazt amire az „életben” törekszünk szüleink, Anyánk, vagy Apánk csepegteti akaratlanul mélytudatunkba – rosszabb esetben belénk 'veri'! – s ezeket a sokszor meg sem fogalmazott vágyképeket követjük mindhalálig, akárha valamilyen kőszá délibábot...)

Itt most megszakítom ezt a rögtönzött (ál)filozófiai (profán lételméleti) fejtegetést, ami gyaníthatóan minden épeszű férfi és nő eszét megjárja, amikor a műtőasztalra készülve hajnalonta a plafont bámulja kórházi ágyán, s azon töpreng, mit rontott el, mit tehetett volna másképp (vagy mit *nem* kellett volna megtennie), hogy *más irányt* vegyen saját és szerettei élete...

De lépünk közelebb ismertetésünk tárgyához, Bódy József: *Magyar Odisszea a XX. században* c. emlékiratához. Az Olvasóban talán máris dereng: a föntebbi gondolatmenet-fűzér azért fogalmazódott meg e sorok szerzőjében, mert az 1984-ben az egyesült államokbeli Wintersville kisközségben (Ohio) kilencvenévesen elhunyt Bódy írásműve alig hasonlítható az általa ismert számtalan memoárhoz, melyeket csaknem fél évszázados történelmi pályája során többnyire szakmai penzumként forgatott és

hasznosítani igyekezett!

Nem, Bódy József annyira szerény, hogy maximum az „életrajz” minősítést igényli munkájának, ám rögtön hozzáteszi: „nem annyira irodalmi, hanem jóval inkább kortörténelmi tekintetben.”⁸

Más szóval nem pályázik szépírói babérokra! Még azt sem dönti el, hogy a szélesebb nyilvánosság elé kíván-e lépni vele, avagy – saját szavaival – beéri „mindössze a családi használat igényeivel”. Azaz leszármazottjai, gyermekei, unokái okulására.

Szerencsére legidősebb fia (a három közül), az 1934-ben Keszthelyen született és hosszú nyugat-európai, majd amerikai (és rövid miskolci) kitérő után oda visszatérő Bódy Pál neves amerikai, majd

magyar történész lett, aki, úgymond, „hivatalból” is föl tudta mérni Édesapja korrajzának valós értékét. Ennél fogva, megtartva annak egyedi jellegzetességeit, sajtó alá rendezte és rövid bevezetéssel ellátva a szombathelyi OSKAR Kiadó jóvoltából tet-szetős, keményfedelű küllemmel 2014-ben megjelentette azt.

Ezt annál is inkább megtehetette, mert atyja, Bódy József (Vasvár, 1894–Wintersville [Ohio], 1984), rokonszenves visszafogottsága ellenére azért maga is tisztában volt „életrajz” valódi súlyával, amikor annak bevezetőjében így vélekedik róla: „elsőrendű szemléltető képet mutat be a millenniumtól számított félszázad magyar »beállításáról« a tetőpontjáig jutott dualizmus paraboláján.” Majd az 1896–1976 közötti nyolc évtizedes történelmi periódust madártávlatból áttekintve – tömören és szemléletesen (s tegyük tüstént hozzá: máig ható érvénnyel) – így fejezi be (ön)értékelését: „A parabola emelkedő szárának hanyag lassúság, a lejtőre jutottnak a zuhanás adott jelentős jelleget.”⁹

S itt néhány gondolat erejéig máris lehorgonyozhatunk! Vajon miféle *paraboláról* is esik itt szó? Mert az *Idegen szavak szótára* szerint a parabola „a kúpszelet egyik fajtája: összefüggő, végtelenbe nyúló síkgörbe; azon pontok mértani helye, melyek egy ponttól (a gyújtóponttól) és egy egyenestől (a vezérfonaltól) egyenlő távolságra vannak”.¹⁰

Jól lehet, szinte bizonyos, hogy Bödy a *parabola* másik, elvontabb jelentésére¹¹ is gondolt, egyáltalán nem zárható ki, miszerint tudatában lehetett: már e kifejezés konkrét definíciójából kiemelhető néhány – emlékiratai értelmezését utólag megkönnyítő – elem! Egy kis agytornával nem túl nehéz a „végtelenbe nyúló síkgörbét” a magyar történelem- és társadalomfejlődéssel, a „gyújtópontot” a magyar nemzet- és államépítő törekvések 1920-tól illuzórikusnak minősülő csúcspontjával, a *mille-niummal*, míg a „vezérfonalat” a magyar nemzeteszmével¹² (nemzeti gondolattal) – s az attól elválaszthatatlan „magyar polgári átalakulással” – az unos-untalan használt „modernizációval” – azonosítani.¹³

Ez utóbbit sajnos nem mindenki kapcsolja össze ma sem, pedig kéz a kézben járnak, ugyanannak az éremnek a két oldalát képezik, következképpen XX. századi megbicsaklásuk/kisiklatásuk, egyszóval: kudarcos jellegük is *közös*! Akárcsak az a szintén kényszeres mozzanat, hogy valószínűleg nincs is olyan felelősen gondolkodó magyar politikus és értelmiségi (származzék a sokféle szabdalt, szekértáborokba sodródott, a Rákosi- és Kádár-korban darabjaira hullott magyar társadalom bármelyik szegmenséből is), aki ne próbálta volna legalább egyszer életében végig gondolni, hogy „miért vettünk” (1848–1849-ben, 1918–1920-ban, 1956-ban), vagy miért nem tudtuk viszonylagos, de nem is jelentéktelen társadalomfejlődési/tipológiai *főlényünket* – még sikeresebb integráció/magyarosodás képében – 1825 és 1920 között a magunk javára fordítani s miért nem voltunk igen gyakran képesek – immár a *szimbolikus térben* (ha úgy tetszik: a ’vígaszágon’) – a győzelmet kicsikarni olyan, a magyar nemzeti önbecsülés szemszögéből fontos esetekben (helyzetekben), amikor – főként az 1938-as és 1954-es futballvilágbajnokság döntőjében – egyértelműen „nekünk állt a zászló” (csapatunk legalább olyan jó játékosokból állt, mint az olaszoké, 1954-ben pedig toronymagasan kiemelkedett a nemzetközi mezőnyből, diadalmaskodni mégsem tudott, etc.)

Végletesen leegyszerűsítve megint: „*mi fán terem a magyar fátum*”?

Mi több, váratlan ajándékként, a kölcsönvett föntebbi meghatározás még egy újabb, elemzésünkhöz felhasználható fogalmat foglal magában: az „egyenlő távolság” (*equidistance*) elvét, amelyből, megint kicsit csavarintva a szóba jöhető etimológiákon, különösebb erőfeszítés nélkül nyerhető ki Bödy előadásának (történelemszemléletének) néhány további komponense: kiegyensúlyozottság, arányérzék, a tények, eszmék és az érvek aprólékos mérlegelése s azok tisztelete, és így tovább...

Mert, mielőtt valóban belemélyednénk Bódy memoárjába, nem árt rögzíteni, hogy a szerző szokatlan tömörítő és szintetizáló képességgel rendelkezik, amely rendszerint a matematikusok (és a költők) sajátja. Még az a feltételezés is megkockáztatható, hogy ennek nincs is tudatában! E sorok írója is csupán azért merészeli fölvetni, mert legkisebbik fia, az Egyesült Államokban élő Bódy Bertalan,¹⁴ aki egy időben hivatásos sakkozóként bajnokságot is nyert Nebraska állam Omaha¹⁵ nevű városában, kicsit röstellkedve vallja be, hogy apja nem csak kisfiúként oktatta ki rendszeresen a sakk-táblánál, hanem élteesebb korában is bármikor megverte, pedig sohasem játszott versenyszerűen és semmiféle alapképzettséggel nem rendelkezett...

Ugyancsak a rejtett matematikai képességek mellett szól Bódy egy másik nagy erénye: a *nyelvtelenség*. Ennek kibontakoztatásához a magyar társadalomfejlődés és mentalitás rejtett törvényszerűségei mellett elképesztő szerencsesorozat is kellett, amelyre az alábbiakban majd még részletesebben is kitérünk. Bocsassuk máris előre, hogy Bódy hosszú és rendkívül sikeres életútját tanulmányozva a kései olvasónak az volt az érzése, hogy a memoár-író órangyalok serege kíséri, s nincs olyan bonyolult s kockázatos *élethelyzet*, amelyből ne tudna ép bőrrel kikecmeregni...

A lovat az ÚT, az embert az IDŐ méri

De próbáljuk először dióhéjban összefoglalni mi minden fért bele Bódy József (1894–1984) tíz év híján száz esztendő felölelő evilági életébe. Az összefoglalóhoz történész fia, Bódy Pál apjához méltóan szikár előszavából, s persze magából a Bódy-életrajzból vesszük az adatokat:

Bódy József 1894. április 7-én született Vasváron. Kocsi- és nyeregkészítő, hintógyártó-kárpitozó édesapja nevét nem találtam meg a Bódy-breviáriumban, föltehetően ő is a József névre hallgatott (kisnemesi, kisiparos-családokban gyakran adták az elsőszülött fiúgyermeknek édesapja nevét.)¹⁶ Édesanyját viszont az életrajzból kihámozhatóan Koller Máriaként anyakönyvezték. A Koller-családnévből dunántúli megmagyarosodott osztrák, esetleg morva eredetű familiát sejtek, amelynek tagjai már a korai középkortól jobbára a történelmi Magyarországon éltek, s a lehető legtermészetesebb módon keveredtek (egyébként mindmáig) törzsökös magyar családok leszármazottaival. Ugyanez vonatkozik a dunántúli horvátokra és még inkább, a vendekre. Voltaképpen sohasem tekintettek „idegenként” rájuk e tájon, mint ahogy, a spontán módon kialakult, gyakorlatilag minden a „szentistváni Magyarhonban” élő etnikum tagjaira – kivált formálódó értelmiségükre – érvényes, majd fokozatosan „lesüllyedt kultúrjő” (*gesunkenes Kulturgut*) gyanánt szétterjedt *hungarus-tudatból* következően, maguk is őshonosnak, ’benszülöttek’ tartották magukat. És méltán...

Ebből a mikrokörnyezetből, mint amilyenhez a Bódy-nemzettség is tartozott, nagyon nehéz volt kiemelkedni a régi Magyarországon. Nem sokat nyomott a latban a kisnemesi származás sem, hiszen a másfél évszázados török hódoltság viszonyai – a *Dar-al-áhd* (sem nem béke, sem nem háború: portyázás, sarcolás, visszacsapás, tú-

szejtés, rabláncra fűzés etc.) – amely a Balassi Bálint által oly szépen megénekelt,¹⁷ *végvári harcok* néven rögzült a magyar nemzeti emlékezetben¹⁸ –, nem csupán kényszerű életformát teremtett, hanem egy egész társadalmi réteget formált: a végvári vitézekét, a várvédő katonaságét. A harcok elültével, Magyarország 1686-os visszahódításával azonban létalapjuk hirtelen megszűnt, s bár sokan, mondhatni tömegesen kaptak közülük *armálist*, ezzel nem sokra mentek, még ha szórványosan kisebb nemesi birtok is járt vele.¹⁹ Az eleve szűkmarkúan mért földtulajdon már a második, harmadik nemzedék kezén olyannyira szétaprózódott, hogy képtelenség volt megélni belőle. Arról most nem is beszélve, hogy minden valószínűség szerint a családfők, majd fiaik kezében jobban állt a kard az ekeszarvánál, s valójában nem volt sok hajlamuk s főként kedvük a földtúráshoz. Mályusz Elemér (1898–1989) egyik alapvető tanulmányából²⁰ tudható, hogy ez az úgymond „fölslegessé vált” leszerelt magyar katonaréteg áramlik aztán fokozatosan be a *magyar* reconquista²¹ után, a XVII/XVIII. század fordulójától a felföldi (felvidéki) kis és közepes méretű városokba megváltoztatva azok etnikai arányait és idővel mentalitását is: elnemesítve magisztrátusukat s egyúttal megmagyarosítva – magyar érzésűvé téve – lakosaikat. Ugyanakkor, hiszen valamilyen kenyérkereseti forrást is kellett találnia, szükségből foglalkozást vált, jobb híján *iparúzésre* adja a fejét: böllér, mészáros, hentes, pallér, ács, csizmadia, patkolókovács és nyergesmester, esetleg borbély lesz belőle s gondosan őrizi a sublótban vagy a tisztaszoba falán a szinte csak szimbolikus értékű nemesi diplomát – a hozzá tartozó nemesi öntudattal (göggel, nem ritkán kivagyisággal) együtt. Mályusz írásából nem derül ki, hogy az *armalisták* serege Nyugat-Magyarország a töröktől többé-kevésbé megkímélt városait, Szombathelyt, Sárospályát, Kőszeget, Németújvárt és Vasvárt is „megszállta” volna, de gyaníthatóan ide is jutott szép számmal belőlük.²² Az viszont éppen Bödy József ’életrajzából’ hámozható ki, hogy a kisvárosi iparoság és a paraszti világ között éles határvonal – válaszfal – húzódott, amelyet se lefelé s még kevésbé fölfelé nemigen lehetett átlépni.

Ebből a Bödy-klánra is érvényes rendies szemléletről Bödy Jóska, atyja egyik egész életre szóló szentenciáját idézve, így emlékezik meg:

- *„Fiam te az iparos család gyermeke vagy, nem tartozol a bugris parasztok közé. Ezek között sokaknak van saját háza, de a napszámos fajta zsuppos házban is »árendában« lakik. Alája már csak a cigány tartozik, de a muzsikussal cigány már nem áll szóba a sátoros cigánnyal. Anyátok gondoskodott arról, hogy ne tévesszenek össze benneteket a mezítláb járó, kék gatyát viselő paraszt gyerekekkel.”*²³

Hát, mi tagadás, innen, ha nem jön közbe valamilyen gondviselés-szerű véletlen, aligha lehet kitörni. De, akár egy társadalmi réteggel „lejjebb” is, ha tesz az a falusi kántortanító, vagy a kanonok úr szeme megakad az okos tekintetű gacsos lábú pórfiún, aki kitűnően számol, fejben is ha kell, a ministráláshoz elengedhetetlen latin szavakat pedig kapásból megjegyzi, „kiemelik” és elküldik papi szemináriumra. Vagy, miként még a XX. század elején egy Sárospályai környéki tanyán történt: az uraságnak jelentik, hogy egyik jó szemű és biztos kezű fiatal zsellérje magától rájött (vagy elleste a lódoktortól), hogyan kell éles bicskával úgy megmiskárolni a kandisznókat, hogy

alig serkenjen a vérük s azt is rövid úton el tudja kötözni – magyarán nem kell az ár-tálynak kiszemelt példányokat a sokba kerülő állatorvoshoz messzire, a „városba” szállítani – vagyis óriási hasznot hajt. Nos, akkor ebből, méltányosságból neki is csur-rantanak annyit, hogy a filléreket összekuporgatva sutyiban házat vásárolhat magának Bogárdon s felemelkedhet a módos gazdák közzé, gyermekeit pedig már taníttat-hatja²⁴...

Szóval Bódy Jóska is minden bizonnyal apja mesterségét folytatta volna Vasváron, s mint első szülött fiú, idővel nyilván a kocsigyártó műhelyt is átvette volna, ha a Pár-kák nem avatkoznak be az ő életébe is, mégpedig egy Cziráky grófnő (Margit) sze-mélyében, aki mellett édesanyja, a rokonszenves Koller 'Marcsa' bakfisként „pesztonka-szolgálatra volt beosztva a Fejér megyei Lovasberényben,”²⁵ vagyis amo-lyan komorna, szolgálólány és társalkodónő lett egy személyben. Ennek folytán életre szóló barátság szövődik a két hölgy között. Újabb 'véletlen', hogy a komtesz épp Ma-gyarország legnagyobb földbirtokosa, herceg Esterházy Miklós asszonya lesz s nem rest urától kieszközölni, hogy iskoláztassa legjobb barátnője elsőszülött értelmes fi-acsckáját. A nagyvonalú stipendium nem csupán az Esterházyak által fenntartott kis-martoni (ma: Eisenstadt) *Margit Intézet* növendéki státusára, hanem – újabb négy esztendőre – a győri Katolikus Tanítóképzőben – a *preparandián* – folytatott tanul-mányokra is feljogosít.²⁶

*

A többi már „csak” a tizenegy évesen hazulról elkerült, mondhatni 'mély vízbe do-bott' Bódy Jóska iparkodásán, s még inkább tehetségén múlik. Mert, ha hosszú élet-útját egy többlépcsős ballisztikus rakéta röppályájához hasonlítjuk, akkor a kismartoni esztendők jelentik az első, míg a győri évek a második fokozatot. S majd erre jön rá a harmadik, a végleges: a világháború forgataga és a *négyéves* szibériai ha-difogság!

Kismartonban ugyanis azonnal kiderül: istenáldotta érzéke van idegen nyelvek elsajátításához: másfél év leforgása alatt csaknem anyanyelvi szinten megtanul né-metül s a Margit Intézet kápolnájában cerebrált misékhez elengedhetetlenül szük-séges latin rigmusok is hibátlanul rögzülnek memóriájában. Egyfajta mintadiák lesz belőle, oskolamesterek és papok kedvence,²⁷ akire mindig lehet számítani mintata-nításkor vagy az egyházi szertartásokon. Ennek ellenére hiányzik belőle a törtető stréberség, nem akar minden áron, nemtelen eszközökkel „nyomulni”, mások fölé kerekedni. Szimpatikus, visszahúzódó, segítőkész. Szívesen vesz részt iskola- és kor-társai mindennapi életében, a csínytevéseket és a „második nem” (a szépnem) tagja-ival folytatott flörtöléseket is beleértve.²⁸ Ám arra gondosan ügyel, hogy – akárcsak egy kerékpáros körversenyen –, lehetőleg ott legyen az 'élbolyban'.

Ennek köszönhető, hogy oklevélének megszerzése után azonnal kántortanítói ál-lást kap a zömében német lakosságú Lajtapordányban. De megmelegedni is alig van ideje, mert 1914 augusztusában kitör a „nagy háború”, ő sem tudja kivonni magát a

„Megáll megállj kutya Szerbia, nem lesz a tiéd Bosznia”-szerű diadalittas korhangulat hatása alól, s bár a katonaelethez sem kedve, sem tehetsége, honfíúi kötelességét teljesítendő 1914 őszén – „mire a falevelek lehullanak” – bevonul a 18. Honvéd Gyalogezred soproni laktanyájába.

Innentől kezdve, ahogy mondani szokás felgyorsulnak az események: a győri tanítóképző diplomája elvileg tartalékos tiszti rangra jogosít, igaz, ehhez el kell végezni a hadapródiskolát is. Ambíciói hiányát félreérthetetlenül elárulja, hogy a 75 újonc tisztjelölt záróvizsgáján a 73. helyet szerzi meg, még annak a gyanúja is felmerül, hogy azt szeretné, szereljék le, nem akar ágyútöltelék lenni. De nem, mégse kívánja a közmegvetés tárgyát képező „lógósok” táborát gyarapítani, s nem is kerüli el a frontszolgálatot: 1915 májusától szakaszparancsnokként gyakran lát el járőrszolgálatot a galíciai hadszíntéren. Szerencséje van, a rábízott tíz-tizenkét főnyi legénységet többnyire veszteség nélkül vezeti haza a kémlelő körútról, ő maga is megússza egy kisebb térd alatti lőtt sebbel, amely maradandó károsodást hál’Istennek nem okoz, viszont vitéségi

*Bódy József újoncként Sopronban.
1914. december 24.*

„kisezüst” kitüntetéssel, zászlósi rendfokozattal és – egyhetes kórházi ápolás után – tíz napos jutalomszabadsággal jár. No meg azzal a babonás hiedelemmel, hogy érdeemes az ő vezénylete alatt portyázní! Ez a korántsem veszélytelen katonásdi 1916 nyaráig baj nélkül folytatódik is, de aztán beindul a „Bruszilov-gőzhenger”, melynek egyik járulékos következménye, hogy Bódy József tartalékos zászlós hadnagy egysége hősünkkel együtt orosz hadifogságba kerül:

„A nap 1916. június 5-dike volt, a legközelebbi volhiniai helység pedig Olyka.”²⁹ – jegyzi föl szüksézáváan memoárjában.

*

Itt célszerű lenne ismét megszakítani Bódy József „élet-folyamatát”, mert, ha volt sorsfordító esemény sok tízezer magyar honvéd életében akkor az orosz világgal való kényszerű megismerkedés minden kétség kívül az volt. Bódy ugyanis most sem tagadja meg önmagát, megint csak a legszükségesebb adatok, események szófukar rögzítésére szerelvényének másodosztályú kocsjába (itt jön ismét kapóra a botcsinálta tiszti rang!), aztán irány Kelet-Szibéria, közelebbről Habarovszk, a *Krasznaja Recskai* hadifogoly-élet, annak minden viszontagságával: hollywoodi filmekbe illő rekvizí-

tumaival, vad nyersségével s időnként elképesztő, dosztojevszkiji mélységű emberi kifinomultságával. Bódy kaleidoszkóp-szerű feljegyzései olvastán, paradox módon, egyedül itt alakult ki némi hiányérzet a kései recenzióban. No nem azért, mert a

*A szibériai hadifogoly
(Habarovszk, 1916. novemberében)*

szelő megfigyeléseinek s elemzéseinek már megszokott színvonala csökkent volna. Épp ellenkezőleg: azért, mert többet, *sokkal többet* szeretett volna megtudni a sikeres szibériai *túlélési-gyakorlat* hétköznapijairól.³⁰ Példának okárol a nála pontosan tíz évvel idősebb Markovits Rodion (1884–1948) környezetében eltöltött hetekről, hónapokról! Bódy ugyanis csak annyit jegyez föl, hogy „egy évtizeddel fölöttünk állt. Kettőnk kapcsolata azzal kezdődött, hogy közgazdasági tárgyú német irodalomnak fordítója és részben tanítványa voltam”.³¹ Aztán szinte semmi, talán mégis a *Szibériai garnizon szerzőjéről* és korszakos művéről³² kialakított nem túl kedvező ítéletét³³ tükrözi burkoltan az alábbi mondat, amely a táborélet kínálta önművelési, továbbtanulási és az orosz-szovjet világba való esetleges

betagozódási lehetőségeket taglaló összegzéséből veszünk át: „*Műkedvelő zenészek, festők, írók nőttek ki a tábor padozatából, nem egy esetben hazai méretű elismerést érdemlően.*”³⁴

Némileg bőbeszédűbb, amikor angol stúdiumaiban való előrehaladását taglalja. Megtudhatjuk, hogy a talányos sorsú, nyelvzszeninek számító³⁵ „Nagyiványi Zoltán”³⁶ angol Berlitz osztályához” pártolt és ennek, s persze – hiszen egy rokonnyelvről volt szó! – kiváló német nyelvismeretének következtében hamarosan „aktív tudásnak is birtokába” került, amelyet az a tény is elősegített, hogy győri „prepás” korában elég tekintélyes passzív francia szókincre is szert tett, ami nem jön éppen rosszul az angol kifejezések elsajátításakor. A művelődésre pedig ott volt a mostoha viszonyokhoz képest meglepően gazdag táborigénykönyvtár, főként természetesen orosz és francia kiadványokkal, de német és angol olvassmányokkal, mi több, néha még a *The Times* egy-egy ronggyá olvasott példánya is eljutott az Amur partjára.

*

Hátra van még a végkifejlet, amely hasonlóképpen nem nélkülözi a kalandregénybe illő mozzanatokot: egy hadifogoly sorsa, különösen, ha egy szibériai garnizon lakója sokszor csak hajszálon múlik, kivált, ha bekerül a világtörténelem egyik legkegyetlenebb polgárháborúja forgatagába. Kolcsak, Gyenyikin, fehérek és vörösök (bolsevikok), amerikai segédhadtest, cseh légiók, japán katonai körzet a Távols-Keleten, Amur parti (kozák) partizánok. Még egyszerű felsorolásukba is beleszédül az ember. Hát még ha túlélésért küzdő, pária-létre kényszerült magyar katonáról van szó, akinek minden gondolata a hazatérés körül forog. S közben éberem figyel, megpróbálja „értelmezni” a napról-napra, óráról-órára változó politikai és hadi helyzetet. Nem csoda tehát, ha gyakran hoz téves döntéseket, mint önhibáján kívül Bódy alhadnagy is, aki 1918 nyarán bajtársaival együtt visszavonatozik az Ural-környéki Szuzráig, a Volgatorkolatig. Persze abban a hiú reményben, hogy valamilyen államközi – de milyen államközi? – egyezmény folytán hamarabb haza tud kecmeregni... De aztán valahol megszületik a megmásíthatatlan döntés: Nyet! S a szerelvények mozdonyait rögvess visszafordítják Kelet felé – meg se állnak Krasznojarszki! Újabb döntéskényszer! Ki hová álljon, némi erőgyűjtés után próbáljon meg saját szakállára, szerencsecsillagában bízva mégis az európai Oroszországon át hazakerülni, vagy, épp ellenkezőleg, a Távols-Kelet egyelőre még igencsak képlékeny viszonyaiban bízva – vonaton, bérkocsin, lóháton s végül gyalogszerrel – valahogy Vlagyivosztokig elvergődni, s ott majd hajóra szállni. Bódy tartalékos zászlóshadnagyot szimata, és immár hagyományos szerencséje a Keletre tartó csoportba vezérli. Újabb mesébe kíváncsozó epizódok után (amelyek során nagy hasznát veszi időközben tökéletesített³⁷ középfokú orosz tudásának) ez meg is történik s némi rámenős ügyeskedés árán 1920. október 26-án (katonai szolgálata kezdetének pontosan hatodik évfordulóján) sikerül – ráadásul érvényes jegy nélkül, gyakorlatilag potyautasként! – a MAIRAM nevű francia teherhajóra felosonnia, amely a kínai határvidékről gabonát szállít Saigonba, míg onnan rizst – Marseille-ig. Meg, nyilván busás fejpénz ellenében, 2000 soknemzetiségű (zömében persze az időközben ebek harmincadjára jutott Kettős Monarchia hadseregének kötelékébe tartozó, s főként magyar) hadifoglyot a fedélzetére venni.

Útirány: Saigon, Colombo, Dzsibuti, s végül – Trieszt.³⁸

1920. december 20-át írtuk. Bódy József, pár nappal később, Karácsonykor, hat év távollét után megérkezik gyermekébe színterére, Vasvárra.

*

Ezzel megkezdődik Bódy József magyarországi „civil” élete.

Ennek stációi – immár valóban slágvortokban:

1921: a feltöltődés éve; pihenés, vendégségek, kirándulások, kártya, rómi, udvarlás – a vasvári 'aranyifjak' élete

1922: tanítói kinevezés Tiszapüspökibe

1923–1926: az almásfüzitői elemi iskola tanítója

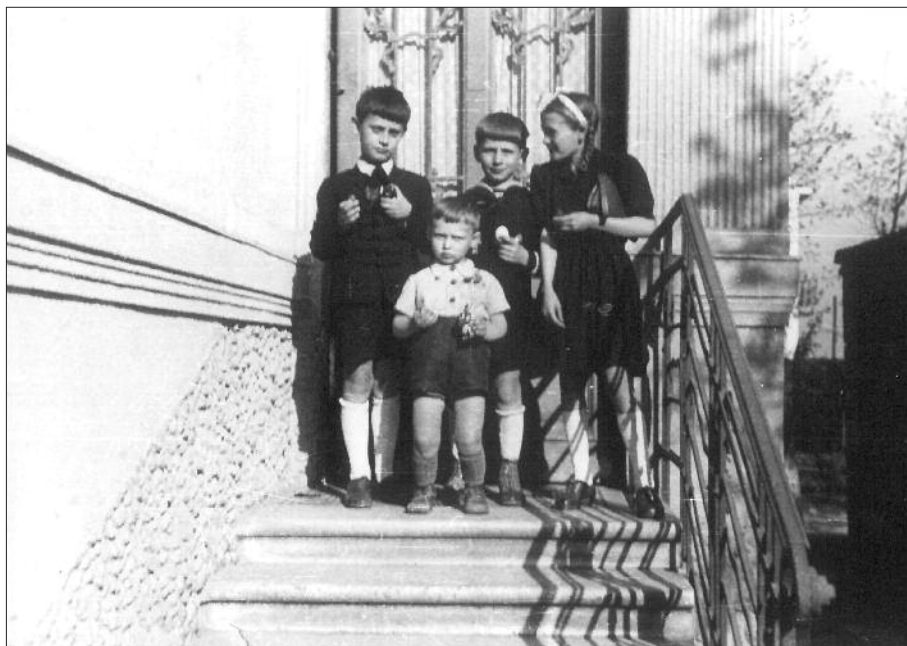
1926–1942: a keszthelyi Községi Elemi Iskola tanítója. Ez itthoni karrierjének legtermékenyebb időszaka, mondhatni 'aranykora'

Eredmények:

1926-tól a Zala vármegyei *Általános Tanító Egyesület* tagja és összejöveteleinek rendszeres előadója

1930 és 1935 között ugyancsak több alkalommal tart előadást a Zala vármegyei *Tanítói Szemináriumon*.

Ez idő alatt közíróként is kipróbálja képességeit: A Vallás és Közoktatási Minisztérium 1935. évi pályázatán második díjat nyer „Gondolatok iskolám munkatervéhez” c. dolgozatával.

A Bódy-gyerekek Zuglóban lévő Czobor utcai lakásuk előtt a szomszéd kislány társaságában

(Bódy Pál fényképalbumából)

Közben nem lett hűtlen első szerelméhez, a nyelvtanuláshoz és nyelvoktatáshoz sem: 1926-tól 1940-es (első) nyugdíjazásáig az alapfokú német nyelvtanfolyam megszervezője és mindvégig irányítója Keszthelyen. Mi több, szinte kiapadhatatlan energiájából és kapcsolatteremtő képességéből 1931-ben még egy intenzív nyelvtanfolyam elvégzésére is futja a *Londoni Egyetemen* angol tudása tökéletesítése végett.

Erre pár év elteltével igencsak nagy szüksége lesz neki és immár négytagú családjának: 1933-ban ugyanis megnősül, felesége neve Meizler Ilona.³⁹ Sorban születnek

fiúgyermek: Pál Endre (1934), Tamás Gábor (1936) és Bertalan Csaba (1940) – valamennyien Keszthelyen.

1940-ben (egy másik adat szerint 1942-ben) váratlanul elbocsátják tanítói állásából, amelynek részleteibe nem avat be se a szerző, sem kiséletrajzának összeállítója: Bódy Pál. Mindössze annyit tud meg a kései olvasó, hogy a família „részben politikai okok miatt” Budapestre költözik, Bódy József negyvenhat (vagy negyvennyolc) évesen pályát módosít: egy lapkiadó vállalatnál helyezkedik el – gyaníthatóan német és angol nyelvtudását hasznosítva.

1944-ben a Történelem ismét „közbeszól”: az immár ötven esztendőes egykori szibériai hadifogoly megint katonai behívót kap – kényszerű újabb berukkolásának körülményeiről és beosztásáról nincs híradás az életrajzokban, mindössze annyit tudunk meg, hogy az 1944-es légítámadásokat jobbára a gyenesdiási nyaralóban vészelik át, Budapestre már nem tudnak visszaköltözni az ostrom miatt, majd pedig 1945 elején a nyugati határhoz közeli Peresztegen (Ilona húga hajlékában) megszületik élete egyik legsúlyosabb döntése: a bizonytalan hazai politikai helyzet miatt s nyilván a három fiú jövője érdekében a család nyugati irányban elhagyja Magyarországot.

A mentőöv, mint mindig, megint a tökéletes német és az időközben magas szintűvé emelt angol nyelvtudás. A nyugati szövetségesek egyik tagja a *British Army*, amely részt kér és kap a Harmadik Birodalom megszállásából. Ennél fogva a brit Katonai Parancsnokságnak a helyi viszonyokat tökéletesen ismerő, nyelveket beszélő munkatársakra van szükségük a Displaced Persons (*DP*) – mai nevükön „migránsok” – tömegei ellátásához és ügyes-bajos dolgaik intézéséhez. Újfént kiváló német és angol nyelvismeretének hála pár havi Innsbruck környékén eltöltött viszontagságos vagonélet után alkalmazzák! A szovjet Távol-Keleten szerzett tapasztalatok birtokában aligha találhattak volna erre alkalmasabb embert az immár 51 éves Bódy Józsefnél, aki a *Military Government* műszaki alakulatának⁴⁰ nélkülözhetetlen ’mindenesé’ lesz:

„Feladatom a helybeli és menekült műhely munkásoknak a vezetőséggel és egymás közötti nyelvi érintkezés előmozdításával karöltve a fizetési lajstromok és élelmezések irodai kezelése volt.”⁴¹ – rögzíti szokásos szikár stílusában. A nem túl magas „munkadíj” mellé ugyanakkor egy szükséglakás is járt tizenkét kilométerre Gráctól egy Karlsdorf nevű faluban, amely nem „lakhely” csupán „hálótanya” volt. A három fiú beiskolázása és apjukhoz közelítő német nyelvtudásának megalapozása a gráci reálgymnázium és a karlsdorfi elemi iskola révén biztosítva volt.

Így telt el újabb négy viszontagságos esztendő. S mire elévül a DP-státusz, megszületik a végleges elhatározás is a családfő fejében: mind magát és élete párját, s főként felcseperedő félben lévő fiait meg kívánja kímélni a marxi-lenini tanok s kivált a szocializmus pannón változatának szovjet típusú „építésétől”. Az ideiglenesnek remélt ausztriai tartózkodás véglegesnek szánt amerikai kivándorlásává változik.

Bódy József legendás szervezőkészsége (és ismétlődő szerencséje) – némi „céltudatos levelezés” és *yankee* „pártfogó”-szerzés képében – megint gyümölcsözőnek bizonyult: 1949-ben, ötvenöt esztendőes korában a MIDWEST egyik hajdan indián

törzsek által benépesített államának legnagyobb városa – *Omaha* (Nebraska) középiskolás korú fiúnevelő helyi intézménye alkalmazza második, s immár végleges 1962-es nyugdíjazásáig.

A BOYS TOWN (Fiúk Városa) ruházati részlegének könyvelői és leltározó posztja ugyan nem veszi igénybe intellektuális felkészültsége és kreativitása minden szegmensét, ám amerikai állampolgárságot és szolid megélhetést biztosít a négytagú családnak.

Mert Bódy Józsefet, amikor 1949-ben az újvilági újrakezdés mellett dönt mintaszzerű apaként csupán egyetlen cél vezérli: fiai színvonalas iskoláztatása, jövőjük biztosítása.

A három fiú pedig nem hozott szégyent atyjára: mindhárman felsőfokú diplomát szereztek, a legidősebb fiú, Bódy Pál neves amerikai, kanadai és magyarországi egyetemeken megbecsült oktatója és jelentős történeti munkák szerzője⁴² lett.

*

Ami igazán nehéz, az mindig a múltban van

Szvoren Edina egy interjúból kiragadott mottóul választott mondata első pillantásra banálisnak tetszhet, de ha egy kicsit eltöprengünk rajta, hamar rájöhetünk, ez csak a *látzat* csupán. Nagyon is mély értelmű – az emberi létezés teljes időtartamát átfogja, értelmezi, egyszersmind keretbe foglalja. Mert gondoljunk csak bele, mit is cselekszünk hátulgombolós korunk óta? Amikor hozzánk (s persze családunkhoz) közel álló emberek, idősebb rokonok, közeli barátok évődő kérdésére próbálunk, hét-nyolc évesen, legtöbbször félszegen válaszolni: „*Mi leszel, ha nagy leszel*” (s közben barackot nyomnak a fejünkre)?

Az ismeretlen, titokzatos „Jövőről” ábrándozunk, hiszen nem tudhatjuk: „tűzoltó, vadakat terelő juhász, vagy katona”,⁴³ esetleg pilóta, netán Afrika-kutató válhat-e belőlünk. S azt még kevésbé, hogy ez mit jelent, milyen képességek birtokában, mekkora erőfeszítések árán lehetséges. Vagyis valójában fogalmunk sincs róla milyen is lesz az a bizonyos jövő – kiszínezzük, álmodozunk róla csupán. S aztán az esetek döntő többségében, *nem olyan lesz*, amilyennek reméltük... S akkor visszaállítjuk a homokórát s körülbelül negyvenes éveink elejétől, ha mindenki nem is, de sokan, immár azon kezdünk elelmélkedni, vajon miért alakult éppen *így* és nem *másképp*? Vagyis máris benne vagyunk a *múltban*. Annak pedig csak nagyon ritkán ébredünk tudatára, hogy maga ez az elképzelt (imaginárius) „jövő”, amire gyerekként és serdülőként vágyunk, amely felé oly eltökélten törekszünk (vagyis egész élet-utunk) *is eleve* meghatározott. Az is a múltban, vagyis a *történelemben* gyökerezik! Nem csupán velünk született (genetikus) adottságaink, képességeink, tehetségünk mértéke (végessége) szab tehát korlátokat érvényesülésünknek, hanem, bármilyen elcsépltetnek hat is ez egy szerény könyvismeretetésben, családunk, felmenőink, közeli és távolabbi őseink származása, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helye, anyagi és műveltségbeli lehetőségei (más szóval: a

múltja), az általuk átadott/közvetített élmény- és ismeretanyag, életfilozófia és előítélet-rendszer az, amely alapvetően determinálja esélyeinket.

Különösen egy feudális béklyóit programszerűen – a varázsszónak, *panácea*nak tekintett *modernizáció* s a hozzá tartozó 'ideológiák' révén – épp levetni *igyekvő*, ám, e magasztos célkitűzésnek homlokegyenest ellentmondva, hűbéri jellegű mentális struktúráit makacsul őrző társadalmi környezetben, mint amilyen Bódy József eszmélkedésének színtere, a *millenniumi* Magyarország volt.

Ezt a megítélésünk szerint sok vonatkozásban napjainkban is érvényes *alaphelyzetet* 1942-ben így fogalmazta meg Bódy József kortársa, a múlt század egy másik nagy magyar történésze, a Szekfű Gyula árnyékában szintén (akárcsak Mályusz!): háttérbe szorult Hajnal István (1892–1956):

„Minden kultúrfejlődésnek [...] olyan az osztálytársadalma, amilyen volt a rendisége. Az üzem nagy átalakulással bár, de folytatódik. *Az ember feltétlen szabadnak érzi szellemét és elhatározásait, s mégis a történelmi múlt dolgozik benne.*”⁴⁴

A kérdés csak az, hogy ki s mennyire van ennek tudatában? Megfigyeltem, hogy az embereket (férfiakat és nőket egyaránt) nagy általánosságban *érdekl*i családjuk, felmenőik sorsa, vagyis a Történelem – szinte mindenkinek vannak valamilyen emlékfoslányai, olykor családi legendák formájában elraktározott történetei nagyszülei, olykor még dédapáik és dédanyáik viselt dolgairól is. De a részleteket nem képes megőrizni memóriájuk, már csak azért sem, mert például a XX. században *túl sok minden* történt velük/velünk. Sokan korán elhaltak, lelőtték őket Doberdónál, eltűntek Oroszországban, elhurcolták, gázkamrában, vagy a Don-kanyarban megölték őket, netán – miként a Bódy-familia is – mindettől távolról sem függetlenül, vándorbotot vettek a kezükbe és szétszóródtak a nagyvilágban.⁴⁵ Ugyanakkor, szintén saját megfigyelésem, hogy a családi eseménytörténet értelmezése, divatos szóval: „kontextusba helyezése” még azok számára is nehézséget okoz, fárasztónak találják, akiknek ehhez megvolnának az intellektuális képességeik. Nem örülnek neki, olykor unalmasnak, esetleg kínosnak érzik, ha valaki ilyesmivel bíbelődik, túlságosan elmélyül a részletekben. Ez a magyaros társas-érintkezés egyik nagy ellentmondása, mert a társasági élet nagyjában egészében másból sem áll Petőfi és Madách nyelvén beszélő közegekben (Soprontól Sepsiszentgyörgyig, Munkácstól Vancouverig és Kassától Sidneyig) mint kor- és sorstársaink cselekedeteinek programszerű 'értékelése' (csepülése)... Merthogy ez rendszerint nagyon felületesen, s ismerjük be, ritkán zajlik megérett módban, inkább maliciózan, és, csaknem mindig, a régi magyar világból örökölt előítéletességgel történik, aminek legtöbbször nem is vagyunk tudatában...

A magyarázat kézenfekvő: magyar nyelvterületen alig akad olyan család, amely ne őrizne a magyar társadalom egy másik rétegéből származó másik familia részéről elszenvedett sérelmeket, amelyeket – kölcsönösen – változatlanul „nem oldott békévé az emlékezés”⁴⁶! Sokszor épp ellenkezőleg. Ilyen körülmények között a „gyökerésés”, különösen az etnikai eredet firtatása már-már olyan tapintatlanságnak minősül, akárha beszélgetőpartnerünk nemi irányultságáról érdeklődnénk... Ilyen körülmények között tényleg ritkaságszámba megy, ha valaki arra is képes, hogy az események-

től elvonatkoztatva, azokon felülemelkedve – önmagát és cselekedeteit kívülről és felülről nézve – nagyobb összefüggésekbe is bele tudja ágyazni saját élettörténetét, amely persze soha se lehet teljesen ’objektív’...

Mindezt azért hozom szóba ismét, mert Bódy József mini „élet-rajzát” az teszi különlegessé, hogy szerzője legalább három, nem túl gyakori alapképesség birtokában van:

- a, rendkívül éles a memóriája, amelybe életre szólóan vésődnek be a megélt történetek, események, helyzetek
- b, már-már skizoid módon kívülről (is) látja magát, sőt még azzal a valóban rendkívüli adottsággal is rendelkezik, hogy érzékelje, „bemérje”, hogy egyes megnyilvánulásai, kijelentései milyen hatást tesznek, milyen reakciókat váltanak/válthatnak ki mindenkori partnereiben, koruktól, nemüktől, sőt nyelvüktől, kultúrájuktól függetlenül (itt megint csak meg kell említeni, hogy Bódy legalább három nyelvi közegben mozog magától értetődő természetességgel, sőt, oroszul és franciául is kommunikáció-képes!). Ebből következően az átlagosnál nagyobb esélye van arra, hogy előre nem látható esemény-sorokat, lehetséges következményeket megérezzen, rendkívül erős a ’szimata’, intuíciója! Bódy egész egyszerűen *intelligens*, a szó eredeti, latin értelmében: képes a dolgok, események, történések rejtett láncolatait, titkos rugóit, homályban maradó összefüggéseit meglátni, összekapcsolni (*intel-ligo*) és habozás nélkül hasznosítani, saját (és családja) javára fordítani. (Ez máris magyarázatul kívánczik ismétlődő szerencséjére, jó választásaira, reálisnak bizonyuló döntéseire – akár kifejezetten veszélyes élethelyzetekben is!)
- c, mindezt betetőzi a valószínűleg rejtett matematikai hajlamaiból eredeztethető *absztrakciós készség*, közelebről az a tulajdonsága, hogy képes saját vágyait, törekvéseit a mindenkori társadalmi és hatalmi szerkezetbe, alá és fölrendeltségi viszonyrendszerbe illeszteni, ösztönösen érzi, mi lehetséges és mi nem egy adott szituációban, beszédhelyzetben, illetve döntéskényszerben. Meddig lehet elmenni, mik az objektív korlátjai egy-egy célkitűzésnek. Magyarán rendkívül erős a valóságérzékelése, amit minden túlzás nélkül *történelmi érzék*nek is nevezhetünk. Különösen, ha azt is idevesszük, hogy az elvonatkoztatási képességből még arra is futja, hogy *időbeliségében*, társadalomtörténelmi múltjában és összefüggésében észlelje és elemezze osztályhelyzetét, az oly igen vágyott *feljebb-lépést, előre-jutást* a társadalmi ranglétrán és, ha tetszik, ha nem: a mindenható *presztízs-hierarchiában*.

Természetesen nincs itt terünk, hogy még mélyebbre ássunk Bódy József nézetrendszerében, ezért ismét csupán vázlatosan próbáljuk áttekinteni annak vezérmotívumait:

A visszaemlékezés egyik ismétlődő toposza a „tanítóóság”, amelyet hősünk, miként volt már róla szó, atyjától, idősb Bódy József vasvári kismemesi eredetű nyeregkészítő mestertől vett át és egész életében érvényesített:

- „Papa [...] konokul a kántortanító státust tekintette felülmúlhatatlan elérhetőségnek”⁴⁷ [...]
- „Okleveles minőségükben a tanító felkerülése [módot nyújtott] az alsó középosztály legalsó lépcsőfokára jutni”⁴⁸ – ez már saját minősítése, amikor a ’partiképesesség’ módozatairól elmélkedik (szép, kedves, házias, és jómódú feleség reményében).

Utóbb már axióma-szerűen rögzíti, hogy „tanítói oklevéllel rendelkező magasabb beosztású városi alkalmazottak [...] pályáztak földdel javadalmazott kántortanítói állásokra.”⁴⁹ Itt már el is sikkad, pontosabban szervesen beleértendő, hogy id. Bódy József is azért vélte elsődendő célkitűzésnek a tanítói diplomát, mert – idézzük – „ebben az állással együtt járó földbirtokos járandóság nem csekély szerepet játszott.” A föld iránti vágy oly erős, hogy amikor a család anyagi helyzete némiképp javult id. Bódy József azonnal maga is kisebb szőlőbirtokot vásárol, még ha csak szimbolikusan is.⁵⁰

S itt kell visszacsatolni a kisnemesi származáshoz: a *Bódy klán* és valószínűleg ez az egész iparúzésre kényszerült hajdani ’vitéz’ katonaréteg – kivált az intenzív iparosodás korának kezdetétől, a XIX. század második felétől, amikor a nemesi éthosz is átalakul⁵¹ – azért nem becsülte túl sokra a többnyire díszes és előkelőnek *látszó* ’kutyabőr’, mert földtulajdon hiányában a „fenn az ernyő, nincsen kas” (nesze semmi fogd meg jól) szinonimájának tekintette, nevetségessé válni meg nem akart.

Erről ezt olvashatjuk – rövidítve – a Bódy-életrajzban:

„[L.] Lipót [1657–1705 között német-római császár, s 1755-től magyar király] a Bódy nemzetséget is nemesi sorba vette [...] A familia [szét]szóródott nemcsak Vas, hanem a szomszédos megyék területén is, de *a nyilvánvaló törökverő érdemeket jelző vitéz képe az erdőből kitörő szarvasával szemben a családi címert magas rang szintjéig vagon híján nem emelte.*”⁵²

Ugyanakkor ebből az idézetből nem csupán Mályusz Elemér örökbecsű tanulmánya megállapításai köszönnek vissza, hanem a társadalmi ranglétrán való feljebbjutás nemzedékről-nemzedékre átörökített igénye is, amit minden túlzás nélkül nevezhetünk máris – a nemesi származással csupán *látszólag* összeegyeztethetetlenül – „polgári erénynek”!

Íme egy erre vonatkozó másik idézet, amelyet ifjabb Bódy József 1913-as „önarcképéből” veszünk át:

„szó sem lehetett volna, hogy visszahúzódjak az általánosságban üzött sportolástól, öltözködéstől, szokásoktól és társaságoktól, még kevésbé attól *a szülői megköveteléstől, hogy legalább egy lépcsőfokkal meghaladjam az apáét. Ez a szülői elvárás, mint ahogy kitűnt, szabályszerűen érvényt szerzett magának a valóságban.*”⁵³

Vagyis az ebből a rétegből származó családfő nemhogy féltékeny, vagy gáncsoskodó volna fiaival (legtöbbször az első szülöttel, vagy a legtehetségesebbnek ítélttel) szemben, hanem még el is várja, hogy a ranglétrán fölébe kerüljön – úgymond „többre vigye” nála. Ez minden kétség kívül a *mobilitás*, a fölfelé igyekvés előfeltétele,

s ugyancsak a „polgárisulás” megnyilvánulása: a kismemesi gyökereknek ismételtent ellentmondva hivatás-szociológiailag is értelmezhető burzsoá törekvés.

Ebből a megközelítésből a Bódy-nemzettségben uralkodó attitűd akár példaszerrűnek is mondható: mint vázlatosan láttuk már, nemcsak idősb és ifj. Bódy Józsefre, hanem ez utóbbi mindhárom fiára is érvényes – áthagyományozódott!

Ezt az alapmagatartást tovább árnyalja egy másik, szintén a távoli múltból örökölt, talán a viszontagságos törökkori hadi élet korábbi függelmi viszonyaiból fakadó viselkedési mód: a fennálló hierarchia feltétlen tisztelete. A vasvári helyi társadalomban uralkodó mentalitásról, melyet Bódy Jóska tizenegyéves koráig megtapasztalt⁵⁴ ez olvasható az életrajzban:

*„Az iparos kasztot az úri osztály ignorálta és a leírt magatartást minden érdekelt fél természetesnek tartotta.”*⁵⁵ De, mint már az eddig citált szemelvényekből remélhetőleg az Olvasó számára is egyértelműen kiderült, ez nem jelentette a fennálló viszonyokba való passzív beletörődést. Épp ellenkezőleg! De a mindenkori ’játékszabályok’ betartásával. Arról viszont – valószínűleg mégis a nemesi címer önbizalmat adó létezésével összefüggésben – szó sem lehetett, hogy ezekből a jobbára kismemesi klánokból származó férfiak és nők megalázkodjanak, bárkihez hozzádörgölözzenek: a „tartást” s a „becsületet” többre taksálták az esetleges nemtelen feljebb kerülésnél (vagy a lányok esetében a nélkülözésmentes életvitelt ígérő, de rangon aluli mezalliansznál.) Vagyis az arányérzék, a minden hivalkodást, nagyozást, „rongyázást” kerülő józan mértéktartás (az asszonynépnél az „illem”, az ’úrinői magatartás’) úgyszólván be volt „kódolva” abba a gyaníthatón jelentős részben szintén kismemesi gyökerekkel (is) rendelkező *társaságba* (Lőke, Biczó, Répássy, Szita, Tretter-családok,⁵⁶ stb.), amelynek Bódy József itthoni pályafutása csúcán a keszthelyi aranykorszakban megbecsült tagja volt. Nyilván nem magyar sajátosság, hanem általános érvényű szociológiai törvényszerűség, hogy az ilyesféle társaságokban kimondatlan alapszabály az azonos réteghez tartozás, s ezen belül is a megközelítőleg azonos ’rang’ (vagyon, státus, „állás”, közel egyenértékű diploma birtoklása, hasonló nagyságrendű közéleti vagy tudományos tevékenység felmutatása), amelyekben az árnyalatok, az alig észrevehető különbségek, imponderábilák is sokat nyomhatnak a latban. Ifjabb Bódy József például sohasem vette fel a személyes kapcsolatot a család egy másik – módosabb és híresebb – ágához tartozó jogot végzett Bódy Zoltánnal, apja harmadfokú unokatestvérével, aki a két világháború (1922–1938) között Zala vármegye alispánja volt. Pedig ez a nem is olyan távoli rokon valószínűleg a háttérből egyengette, hogy 1926-ban elnyerje a viszonylag magas presztízszű keszthelyi tanítói állást. Mégsem kereste föl, mert a látogatást minden bizonnyal odasimulásnak tartotta volna, hálálkodni pedig végképp nem szeretett.

Erről, közvetve, így vall emlékirataiban:

„a tanári pályánál magasabbra nem törekedtem [...] Az értékelés felsőbb fokát [...] a főiskolai diplomához kötvé láttam. Egy cseppet sem bántott ennek ellenére a »kócos falusi tanító« minősítés azokkal szemben, akik jólfésült »előkelőségei« lettek a [tanári] karnak.”⁵⁷

Ez a 'tartásos' távolságtartó, önérzetes magatartás figyelhető meg, amikor a magyar zsidóság helyzetéről, a magyarországi társadalomszerkezetben elfoglalt helyéről, egyáltalán a zsidóság státusáról, a zsidók betagozódásának lehetőségeiről értekeznek. Bódy természetesen nem hivatásos történész, s nem szociológus, „csak” egy éles szemű, okos ember, aki megpróbál ésszerű válaszokat adni a zsidó–magyar (magyar–zsidó) együttélés *akkori* kérdéseire.

Vasvári gyerekkorának emlékegyet összegezve ezt írja például:

„A létező középosztály a kereskedők felett tanítókból, [a] jegyzőből, két bíróból, [a] gyógyyszerészből és néhány ügyvédből és zsidókból állott.”⁵⁸ Vagyis – 'saját hatáskörben' – máris úgyszólván 'megelőlegezi' azt a szociológiai (de nem érzelmileg) már akkor is kétségbevonhatatlan „státust”, amelyre a történelmi Magyarországra költöző zsidóság a XIX. század első évtizedei óta jogosan igényelt magának és rengeteget (a Közép- és Dél-kelet-európai térségben valószínűsíthetően a legtöbbet) tett érte az ország gazdasági, művelődési viszonyainak javításában „civilizálódásában” játszott elsőrendű szerepével párhuzamosan bekövetkező rohamos magyarosodás képében.

Ennek ellenére a rendkívül intelligens gyerek érzékeli, hogy ez azért nem annyira magától értetődő dolog, mert kilenc-tízévesen apjának szegezi a kérdést:

„a kereskedők még szebben öltözködnek [ti. a parasztoknál és az iparosoknál], mégis azt halljuk egyre: azok zsidók, értik az üzleti pénzszerzés módját. *Mégsem szeretne a legtöbb ember zsidó lenni. Miért?*”

Atya felelete jól tükrözi az egész milleniumi Magyarország felemás magatartását az ún. 'zsidókérdés' tárgyában, amely persze már akkor is, napjainkban pedig még inkább „magyarkérdés” volt. Id. Bódy József ugyanis ezt mondja fiacskájának:

„Ha látunk az utcán játszó gyerekeket, megcirógatjuk a fejét és mosolygunk a szemükbe. *De ilyesmi eszünkbe sem jut sem pedig az övékébe, ha találkozunk a Breinerék és az Ecksteinék gyermekeivel.*”

A kisfiú nem hagyja annyiban a dolgot és feltesz még egy mindmáig megválaszolatlan alapkérdést:

Hát akkor úr-e a zsidó vagy se?

Apja, idősb Bódy József megint kitérő választ ad: egyrészt ismét kifejezi (kisnemesi) rétege öntudatos, tiszteletteljes alapmagatartását a magyar társadalom minden rendű és rangú tagja iránt (hiszen ők is Isten teremtményei, akármelyik felekezethez tartozzanak is), ugyanakkor rendies – mai szemmel/füllel sértő, és kirekesztő jellegű – előítéleteinek is gócot ad:

„*Mi nem tegezzük, hanem urazzuk őket. A Kohn Farkas jóval gazdagabb, mint a kéményseprő mester úr, de azért mégis csak egy zsidó.*”⁵⁹

Vagyis, ha értelmezni akarjuk id. Bódy József tétova magyarázatait, ez bizony annyit tesz, hogy hiába a társadalomszerkezeti/szociológiai egyenrangúság és egymásrautaltság a közös cél: a „hon” felemelése, civilizálása és korszerűsítése tekintetében, továbbá a zsidóknak *a közös haza* felvirágoztatásában, valamint az önkéntes magyarosodásban szerzett múlthatatlan érdemei ez a két objektíve közel azonos (legalábbis

összeegyeztethető) érdekű *polgári irányultságú* réteg – a kismemesi eredetű törzsökös iparosság és a bevándorolt, helyét kereső zsidóság – tagjai a kölcsönös előítéletek (lánykori nevén: az örökölt ’feudális korlátok’ és rendies reflexek) következtében távolságot tartanak egymással/egymástól, vegyületről, összejárásról, összeházasodásról (amely minden összeolvadás, betagozódás és természetes asszimiláció végső stádiuma) pedig valószínűleg csak elvtelve lehet szó (a katolikus és evangélikus felekezetet irányában ilyen akadály nincs, de ortodox keresztények, „schismatikuskok” esetében elvárás az áttérés.)

Ebben az összefüggésben is igen izgalmas, amit Bódy a továbbiakban egyetértőleg ír a dualizmus korszabadelvű, a zsidók betagozódását nagymértékben elősegítő közhangulatáról, amely a zsidóellenes fellépést egyrészt hál’ Istennek lehetetlenné tette, másfelől elősegítette a zsidóságon belüli további rétegződést:

„A [Molnár apát és Zichy gróf által szervezett] Néppárt politikai elődje éppen a vasvári kerület Istóczy Győző nevű képviselőjének antiszemita pártja volt, de *a liberális gondolkodás és nemzetgazdasági történetét ezt* [a politikai antiszemitizmust] *életképtelenné tette – és joggal.* 1910-ben már felszaporodott számban dúskáltak a Monarchia területén zsidó mágnások, akiknek szemében a rongyszedő zsidó, rongyszedő zsidó volt.”⁶⁰

Más szóval Bódy szemét nem kerüli el a zsidóságon belül a századfordulóig lezajlott erőteljes osztálytagozódás sem!

Pár mondattal arrébb Bódy mély levegőt vesz és a „nép nevében” is véleményt nyilvánít a ’kérdésről’ – ilyen formán:

„A magyar paraszt nem várt, sem nem félt a zsidótól. Öszvér félének tekintette a zsidót: okkal”⁶¹ – már, ha csupán az elméletileg oly kívánatos, sajnálatosan félbemaradt – utóbb a Rákosi-korszakban, majd a Kádár-rendszerben visszajára fordult – „polgári átalakulás” – a nyugati típusú *citoyen*-polgár, az erőteljes, gazdaságilag független, érdekérvényesítésében *autonóm magyar burzsoázia* kivajúdásának mindezidáig illúzióknak bizonyuló szempontjából vizsgálódunk, és jobb híján elfogadjuk, hogy Magyarországon, a magyar társadalomfejlődésben a régmúltból örökölt *nemesedés* és a „modernnek”, korszerűnek számító *polgárosodás* között sem szociológiailag, sem mentálisan nincs áthághatatlan különbség, mindkettő a társadalmi felemelkedés, a vagyonosodás, a mindenható presztízshierarchiában való feljebb-jutás, felfelé-törekvés egy-egy *stádiuma* csupán,⁶² lényegében ugyanannak az egymásban feloldódó *folymatnak* a részelemei.⁶³

Ezt két nálam sokkal autentikusabb „szakértő” Jászi Oszkár és Hatvany Lajos (különösen az utóbbi, hiszen Hatvany saját családja felkapaszkodásának megélt tapasztalatát rögzítette) egy alkalommal így fogalmazták meg:

„*öntudatos polgári osztály (angol vagy francia értelemben) sohasem volt és minden valószínűség szerint éppoly kevésbé lesz Magyarországon, mint ahogy nem volt Oroszországban sem.*”; és b) [lényegében Hatvanyt Lajost⁶⁴ parafrázálva] „*a magyar kapitalizmus egyszerű függvénye és kiszolgálója a feudalizmusnak.*”⁶⁵

Itt sincs terünk, hogy Bódy a magyar zsidókkal kapcsolatos minden állásfoglalását⁶⁶ tüzetesen elemezzük, de annyit feltétlenül meg kell említenünk, hogy már a húszas évek közepén észleli a zsidóságra a túlkompensáló jellegű s persze önfelmentő *bűnbakkeresés* formájában leselkedő és valóban katasztrófával végződő veszélyeket: egy almásfüzitői előrelátó zsidócsalád gyerekeit ő oktatja angolra, megérti és osztja a családfő aggodalmait, a „Hitler-megoldást”⁶⁷ pedig a világ- és a magyar történelem egyik legnagyobb tragédiájának tartja, amely csupán a tatárdúláshoz és Magyarországnak a Vörös Hadsereg által „hallatlan brutalitással végbement megszállásához” mérhető. Egyedül ebben az összefüggésben mutatható ki némi (bár Bódy szibériai tapasztalatai ismeretében nagyon is érthető) elfogultság (ellenszenv) Rákosi Mátvás történelmi szerepvállalásával szemben, akit idegen *helytartó* minőségében felelősnek tekint a „brutalitás fenntartásáért”⁶⁸ – más szóval a GPU/KGB magyar megfelelője: az ÁVO/ÁVH hazai garázdálkodásáért, s tegyük rögtön hozzá, mindazon ígéretes gazdasági/társadalomtörténeti előrehaladás, korszerűsödés, polgárosodás visszanyeséséért és megsemmisítéséért, amely pedig az 1830-as évek óta Magyarországon 1944/1945-ig ellentmondásosan és elégtelenül bár, ám az egész magyar(országi) népesség közös erőfeszítései árán *mégis* végbement. Nem kis részben épp Bódy társadalmi rétege – a kismemesi eredetű iparosság – és a magyar zsidóság jó néhány szegmense odaadó tevékenysége és kiemelkedő képviselői jóvoltából...

Ugyanakkor Bódy gondolatmenete további részéből egyfelől kiderül, hogy a „zsidóügy” ekkor – vagyis az első világháború, majd az 1918/1920-as összeomlás előtt – csupán másodrendű, vagy harmadlagos probléma a „kisebbségi örvény” veszélyével összehasonlítva.

Erről ez a (rövidített) passzus tanúskodik: „nem volt a [zsidó] kérdés uralkodó méretű a nemzetiségi kérdéssel összevethetően. Ámde ebben az áramban [...] együtt úszott az általános vezetett többség és a kisebbség [...] A Rákosi Jenő-féle (30 millió magyar) elgondolás és a Tisza István-féle ország a többségé is volt. A valóságban fenyegető két büntett – a parasztság és a nemzetiségi kisebbségek sorsának lekicsinylése – a nemzetpolitikában csak egy évtized múltán tudatosodott meg a »millenniumi« glória elvakító csillogásában.”⁶⁹

Ez persze már előre vetítette mindazt, amit Bódy előadásából korábban már idéztünk, közelebbről: „*a parabola [...] lejtőre jutott [szárá]nak a zuhanás[á]t.*” Vagyis, kicsit nyersebben fogalmazva: a világháborús vereség, a hadsereg szélnek eresztése, az ország megszállása, Trianon ... és mindaz, ami – Szekfű megkerülhetetlen könyvcíméből idézve – „utána következik.”⁷⁰ Mindmáig.

Vázlatos, bár így is hosszúra sikeredett ismertetésünk végére érve feltétlenül ide kívánczok egy olyan mozzanat, amelyet sem magyar történésztől, sem emlékirótól nem olvastam, ismereteim szerint a korszak nagy magyar írói sem figyeltek föl rá (ebben persze tévedhetek!) Nevezetesen: Bódy másokhoz hasonlóan észleli, hogy az általa ugyan túlhajtottnak tekintett, kétségtelenül „nacionalista” magyarosító törekvéseknek *létezik egy spontán, önkéntes vonulata is*. És nem csupán a magyar zsidóság körében! Legalább annyira a nyugat-dunántúli különféle német ajkú törzsökös la-

kosság soraiban is. Ez idáig nem igazi meglepetés, mások is felfigyeltek rá, meg is írták, már-már közhelyszámba megy a szakirodalomban!

De az már valódi újdonság, amit a tizennégy-tizenöt éves kamaszfiú a kismartoni német eredetű városiakok magyarosodási hajlamáról figyelt meg, s az alábbi szövegrész tartalmazza:

„A lakosság alsó rétege anyanyelvén, *a középső és felső magyar nyelven volt magyar hazafias érzelmű honpolgár.*⁷¹ *Ebben az érületben nem csekély csodálkozásomra **tűt**tt Vasváron vagy mondjuk Kecskeméten.*”⁷²

Másképp fogalmazva Bódy ösztönösen egy nagyon lényeges társadalomtörténeti mozzanatot ragad meg: az önkéntes magyarosodáshoz nem feltétlenül szükséges, hogy a szóban forgó város vagy egyéb népesebb település – és annak vonzáskörzete – színmagyar, vagy legalább többségében magyar legyen! Épp ellenkezőleg, mert ennek *hiányát* a még erősebb (ezzel a hiánnyal valószínűleg egyenesen arányos) *kompenzatív vágy* helyettesíti az érvényben lévő ösztönösen követett *nemesi minták* átvételével. Erre a komplex jelenségre Mályusz klasszikus tanulmánya kapcsán már utaltunk, s amelynek csupán öröndetes fejleménye a „magyar érzés” (’honszeretet’) elmélyülése, s még további következménye a magyar nyelv készségszintű, s utóbb fokozatosan anyanyelvvé váló elsajátítása, „bensővé tétele”.

Ezt a bonyolult társadalmi, társaslélektani/betagozódási/asszimilációs s végső soron magyarosodási folyamatot jelen sorok írója – Norbert Elias (1890–1990) szintén megkerülhetetlen műve⁷³ alaptételének átvételével és továbbgondolásával – Temesvár kapcsán próbálta két monográfiában⁷⁴ is megfogalmazni, *a trendkétségtelen* létezését pedig egyik tanítványa még egy olyan felvidéki kisváros – Rózsahegy/Ruzomberok – esetében is kimutatta,⁷⁵ amelyben magyarok elenyésző kisebbségben, a környéken pedig elhanyagolható szórványban éltek!

EPILÓGUS

A múlt vizsgálata arra való, hogy törvényszerűségei megértésével helyes elhatározásokra jussunk a jövőben

Végezetül s valamiféle összegzés gyanánt engedtessek meg, hogy fejtegetéseink lezárásaként először egy ’posztmodern’ amerikai író (Paul Auster) a múlt és jövő összefüggéséről szóló gondolatait, majd Bódy József legkisebb fia – Bódy Bertalan – apja életútjáról kialakított véleményét idézzük:

1. *„Minden, ami emberi, valóság, és néha már az előtt tudunk valamit, hogy megtörténik, még ha nem vagyunk is tudatában. A jelenben élünk, de a jövő minden pillanatban bennünk van. Talán erről szól az írás, Nem lejegyezzük a múltat, hanem előkészítjük a jövőt.”*⁷⁶
2. *„Diákéveinek törekvései lehetővé tették felemelkedését a művelt középosztályba [...] Az, hogy mint hadifogoly, megtanult angolul és később Angliában járt egyetemre, nagy mértékben meghatározta saját és családja háború utáni életét Ausztriában és*

az USA-ban. Az 1944-ben hozott döntése, hogy családjával elhagyja Magyarországot, életre szóló kérdést jelentett. Mindezek a döntések végül helyesnek és életszerűnek bizonyultak. Ezek mutatják, hogy **kitűnően mérte fel a történelmi helyzeteket és valódi előrelátása volt.**

*Szibériából való visszatérése több sorsdöntő lépésből álló **odisszé volt.***⁷⁷

Nemesvita/Zugló, 2019. július/augusztus

(Javítások: 2019. november 6–7.)

JEGYZETEK

- 1 Először úgy véltem, hogy legalálábbban a *Sodrásban* cím adná vissza leginkább Bödy József sorsát és üzenetét. De ez a cím – Gál István 'Sodrásban' c. idén felújított művészfilmje okán –1963 óta már foglalt. Ugyancsak elcsépelte a „Forgószelemben” vagy a „Viharban” címváltozat, amelyek, vagy jelzővel ellátott származék-szavaik mondhatni 'bérletet váltottak' az első, majd a második nagy világháború valójában tornádó-szerű esemény-lavinájának szimbolikus megjelenítésére, felidézésre. (Ilyen például Niamesnyné Manasz Margit mostanában újra fölfedezett *Kislányok a nagy viharban*. Budapest, 1937, A Szent István Társulat Kiadása [149 old.] c. hajdani bestsellere.
- 2 Sajtó alá rendezte Dr. Bödy Pál; szerk. dr. Károssy Csaba Ákos. Szombathely, 2014, Oskar Kiadó, 147 old. (a továbbiakban Bödy)
- 3 „Egy szín, egy szag, egy káromkodás” Szvoren Edinával Szekeres Niki beszélget. *Élet és Irodalom*, 2019. május 25., 7. p.
- 4 Ady Endre: Sem utódja, sem boldog őse...[Szeretném, ha szeretnének] In: Ady Endre összes költeményei (forrás: mek.oszk.hu/00500/00588/html/vers0401.htm)
- 5 Ez alól természetesen kivételt képeznek a nagy történelmi figurák: uralkodók, kiemelkedő hadvezérek, államférfiak, korszakalkotó gondolkodók, írók, költők zeneszerzők (stb.) de ez az írás jobbra *nem* róluk szól.
- 6 Gyarmati György: *Rendszertitkok szolgálattal és szolgálattal*. Pécs–Budapest, 2019, Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 58. p. (az én kiemelésem! B-KB.)
- 7 Lásd erről Pütkösti Árpád: *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Budapest, 2004, Európa Könyvkiadó; Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, 2013. ÁBTL–Rubicon; továbbá Ungváry Krisztián–Meruk József: *Rákosi Mátyás eltitkolt szolgálatai – egy sztálinista diktátor börtönben, júlétben és száműzetésben*. Budapest, 2018, Jaffa Kiadó
- 8 Bödy, 11. p.
- 9 Bödy *uo.* (az én kiemelésem! B-KB.)
- 10 *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Szerkesztette Bakos Ferenc; főmunkatárs Fábrián Pál. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó–Kossuth Kiadó, 624. p.
- 11 „példatár, példabeszéd, erkölcsi célzatú jelképes tanító elbeszélés”. *Uo.*
- 12 Lásd pl. erről Joó Tibor: *A magyar nemzeteszmé*. Budapest, én., Franklin-Társulat, 219 old. [reprint: Szeged, 1990, Universum Kiadó]

- 13 Az idézet zárómondatában szereplő 'emelkedő', illetve 'zuhanó' parabolaszárak alig hagynak kétséget aziránt, hogy Bódy fejében valóban ilyesféle elvont gondolatok gomolyogtak... *Uo.*
- 14 Született 1940-ben Keszthelyen
- 15 *Omaha* közel félmillió lakosságával ugyan csak a 40. helyen áll az USA nagyvárosainak listáján, ám Budapest után a legnépesebb város lenne honunkban...Vö. https://en.wikipedia.org/wiki/Omaha,_Nebraska; [https://hu.wikipedia.org/wiki/Omaha_\(Nebraska\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Omaha_(Nebraska))
- 16 Feltevésem helyesnek bizonyult: a Bódy-életrajz szerzőjének atyja is a József nevet kapta a keresztségben, 1856-1935 között élt Vasváron. (A szerző itt fejezi ki köszönetét Bódy Pálnak a pontosításért.)
- 17 Balassi Bálint: Egy katonának: in laudem confinium; A végek dicsérete. In BB: *Hatvanegyedik* (forrás: magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/balassi/61.htm)
- 18 Vö. Alexa Károly: Gyöngyélet NEMZETI KÓD. *Magyar Nemzet, Lugas*, 2019. augusztus 24., 7. p.
- 19 *Hatvanegyedik* (forrás: magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/balassi/61.htm)
- 20 „**armális nemes**, *armalista*: a nemesség alsó rétegének tagja, aki nemességét pusztai címeres nemeslévéllel szerezte, mindenféle birtok, jószágadományozás nélkül, vagy kénytelen volt birtokát elhagyni, s így pusztai nemességét fönttartva vagyontalanná vált. – Különösen a török elleni harcok idején terjedt el a birtok nélküli nemesség-adományozás; a végvárakban katonáskodók, a nagybirtokos várurak zsoldosai kerültek ki körükből. A 18-19 sz.: ez a réteg képezte a gazdatiszti, tanári, ügyvédi, papi, orvosi pályák egyik utánpótló csatornáját. In *Magyar Katolikus Lexikon* (lexikon.katolikus.hu > A)
- 21 Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. In *A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve*. Első évfolyam – *Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts*. Erster Jahrgang. Károlyi Árpád közreműködésével szerkeszti Angyal Dávid igazgató. Budapest, 1931, 225–282. p. Részlegesen újraközölve: *Magyarország társadalomtörténete* I. köt., 250–257. p.
- 22 Lásd erről újabban a *Rubicon* folyóirat legfrissebb tematikus számát: Buda visszavívása. A törökök kiűzése Magyarországról **1686**. *Rubicon*, 2019/11. szám (különösen: Fodor Pál: Mi változott? Az Oszmán Birodalom Európában, [*uo.* 12–17.]; Ágoston Gábor: Az oszmán haderő a visszafoglaló háborúk idején [*uo.* 19–27.]
- 23 Például Heves megyébe is. Vö. „**Armális nemesek**. A congregatio generalison az adómegszavazással, a nemesi felkelésekkel foglalkoztak. Ugyanitt történt az „armális” címeres nemesi levelek kihirdetése. Vitézi tetteknek, hadi érdemeknek volt az armális jutalma vagy pedig a jobbágyok megváltották szabad egyezkedéssel magokat földesuraiktól s az ő beleegyezésükkel szereztek címeres levelet. E kihirdetés ellen ha senki sem protestált, akkor az armális nemeset a vármegyei nemesség sorába iktatták. A vármegyei jegyzőkönnyvek tanúsága szerint Heves és Külső-Szolnok vármegyékben 1655–1683-ig 174 armálislevelet publikáltak.[...]” (https://www.arcanum.hu/heves-varmegye-AFC1_armalis-nemesek-BE7E)
- 24 Bódy 14. p.
- 25 A szerző itt köszöni meg Csizmadia Miklósnak ezt a gondolatmenetét alátámasztó értesülést! (b-KB.)
- 26 Bódy 17. p.

- 27 Esterházy Miklós nagylelkűségének újabb bizonyítéka, hogy felesége korai (gyermekágyi láz következtében bekövetkezett) halála ellenére sem szünteti meg az ösztöndíj folyósítását. (Vö. Bódy 37. p.)
- 28 Bódy 17.
- 29 Erre inkább a vasvári nyári vakációk évadján nyílik inkább módja, s mint diszkréten rögzíti, egy föltehetően másodfokú unokahúg ’jóvoltából’ a zökkenőmentes pszicho-szexuális fejlődéshez szükséges „beavatáson” is ’hasznos időben’ átesik: mint írja: becsülettel „megtettük a hasonlóképpen »érintetlen« párocskával a magunkét egyetlen esetben”. Bódy 21. p.
- 30 Bódy 60. p.
- 31 Utólagos megítélésünk szerint Bódy élményanyagából akár egy magyar *Dr. Zsivágó* megírására is futotta volna...(B-KB)
- 32 Bódy 69. p.
- 33 Lásd erről pl. Hammerstein Judit: Egy elfelejtett magyar világirodalmi bestseller: Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*. In Hammerstein Judit: *A márkai és az orosz bárka. Esszék, kritikák*. Budapest, 2011, Kortárs Kiadó, 27–44. p.
- 34 Bódy életrajza tüzetesebb tanulmányozásakor kiderült, hogy fenntartásait korábban emígy fogalmazta meg: „Mínthogy a táborok szinte hermetikusan el voltak zárva az orosz polgári világtól, Markovits könyvcímét inkább csak vezéreszméjében látom találónak. Szibériai Mimikrizsiget tágabb általánosított szemléletben jelzi a könyv honi civilizációjának utánzására törrő jellegét.” *Uo.* 69. p.
- 35 Bódy 98.p. Markovits emberi tartásáról különben nem volt rossz véleménye, mert azt írja róla, hogy „besorozása előtt a *Népszava* irodalmi rovatának vezetője volt. A táborban szerkesztett lapja szellemében szintén szocialista, de ismételt felszólításra sem volt hajlandó belépni a Bolszevik pártba.” *Uo.* 73.p.
- 36 Nagyviványi Zoltán: *Idegenlégiótól a Szovjetunióig*. Budapest, 1935. Révai Irodalmi Intézet. Erről a témáról lásd bővebben Hammerstein Judit: *OROSZORSZÁG MAGYAR SZEMMEL–MAGYAR ÍRÓK OROSZORSZÁG-ÉLMÉNYE AZ 1920-30-AS ÉVEKBEN MEGJELENT ÚTIRAJZOK TÜKRÉBEN*. (kézirat, 2019.)
- 37 Bódy 83. p.
- 38 Az életrajzból nem derül ki egyértelműen, hogy a Szezei-csatornán keltek-e át, miként feltételezzük, de ha ez igaz, akkor a Marseille-i végállomás előtt a Monarchia legnagyobb kikötőjében is ’menetrendszerűen’ lehorgonyozhattak.
- 39 Bódy 116. p.
- 40 Mivel helyi osztrákok és menekültek egyaránt dolgoztak az angol műszaki alakulatnál, ezeknek adminisztratív ellátása volt a feladata, ugyanakkor szoros kapcsolatot tartott az osztrák helyi hatóságokkal is. (Bódy Pál e-mailben érkezett kiegészítése.)
- 41 Feleségének családja osztrák-német eredetű, de már felsőöri illetékességű, szociológiailag pedig azonos szintű – szintén iparos – familia (feltehetően ’kutyabőr’ nélkül). Vö. Bódy 116. p.
- 42 Bódy Páltól megtagadta a Sors, hogy huzamosabb ideig egy országban s ugyanazon az egyetemen tevékenykedjen, főként ezért történeti életműve értékelése is elvégzendő feladat még, fontosabb munkái: *Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary 1840–1870* (Philadelphia 1972, Boulder 1985); *Hungarian Immigrants in Greater Pittsburgh 1880–1980* (Boros-Kazai Marianne-nal, Pittsburgh 1981); *Hungarian Community Life in Great Pittsburgh* (Boros-Kazai Marianne-nal uo. 1981); *Struggle and Hope, The Hun-*

garian–Canadian Experience (Kovács Márton Lajossal és Kovrig Bencével, Toronto 1982); *Tudós nemzedék, magyar szellemóriások - Tudománypolitika Magyarországon (1867–1910)*

- 43 „Tüzoltó leszel s katona!
Vadakat terelő juhász!
Látod, elalszik anyuka. -
Aludj el szépen, kis Balázs.” Részlet József Artila: *Altató* (1935. február 2.) (magyar-irodalom.elte.hu > sulinet > igyjo > setup > portrek > jozsefa > altato)
- 44 Idézi – Hajnal István: *Az osztálytársadalom* (In *Magyar Művelődéstörténet*. V. kötet. Az új Magyarország. Budapest, 1942, 165–200. p.) című tanulmányából – Tóth Zoltán: *A rendi norma és a „keresztény polgárisodás” Társadalomtörténeti esszé c. fontos elemzésének mottójában*. In *Polgárisodás Magyarországon. Századvég*, 1991/2-3., 75. p. (az én kiemelésem! – B-KB.)
- 45 Ugyancsak tengerentúli és európai előadókörútjaim során tett saját megfigyelésem, hogy a nagy idegenség nem hozza közelebb egymáshoz a magyarul beszélő és gondolkodó embereket: a hazuról hozott válaszfalak talán még mélyülnek is, az egyes szegmensek tagjai nem vegyülnek egymással s ha néha találkoznak, legjobb esetben beérik egy kényszeredett biccentéssel. S még ez sem biztos...
- 46 „a múltat be kell vallani [...]”
A harcot, amelyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk; és nem is kevés.” Részlet József Artila: *A Dunánál* c. költeményéből (<https://www.mek.oszk.hu> > html > kotet00001 > ciklus00486 > cim00490)
- 47 Bódy 15. p.
- 48 Bódy 36. p.
- 49 Bódy 104. p.
- 50 Bódy 15. p.
- 51 A szerző itt fejezi ki köszönetét kisesszéje egyik „előolvasója” – Tevelly Arató György – értékes kiegészítéseiért és pontosításaiért.
- 52 Bódy, *uo.* (az én kiemelésem! – B-KB.)
- 53 Bódy 43.p. (az én kiemelésem! – B-KB.)
- 54 Az emlékezés szövegén lépten-nyomon átüt, hogy végső soron nem kedvelte ezt a csököttnek érzékelt kisvilágot: semmiképpen nem akart szülővárosában maradni!
- 55 Bódy 17. p. (az én kiemelésem! – B-KB.)
- 56 Bódy 7. p.
- 57 Bódy 44.p.
- 58 Bódy 16.p. (az én kiemelésem! – B-KB.)
- 59 Bódy 14–15. p. (az én kiemelésem! – B-KB.)
- 60 Bódy 39. p.
- 61 Bódy 40. p.
- 62 Az általunk (Kemény Zsigmond, Szemere Bertalan, Mályusz Elemér és Tóth Zoltán nyomán) „nemesi polgárisodásnak” nevezett, a nemesi és polgári értékek egymásba fonódó/átetsző, rendkívül bonyolult, szervesnek remélt (ám sajnos torzóban maradt) sokáig, lényegében 1920-ig mégis ígéretes folyamatként értelmezett jelenségről így ír a kérdés egyik legfelkészültebb magyar szakértője: „(...) a nagymértékben követett politikai szerepideálok Magyarországon a nemesség ideáljához álltak közel, vagyis a *Verbürgerlichung* értelmében

- vett magyar polgárosodás tulajdonképpen »nemesedés« (Verdeligung) volt.” Lásd Halmos Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótáriradalomban. In *Századvég* 1991/2-3, (*Polgárosodás Magyarországon* c. különszám) 134. (az én kiemelésem – B.-K. B.).
- 63 Lásd erről Borsi-Kálmán Béla: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből.*, Pécs, 2002, Jelenkor Kiadó
- 64 „Ha [Hatvany] a szellemtörténeti historiaírásról azt mondja, hogy »új bor a régi feudális tömlőben«, akkor az én [Jászi Oszkár] érzésem szerint is közel jár az igazsághoz.” (az én kiemelésem! – B.-K.B.) A rendkívül művelt, mélyen gondolkozó Hatvanynál igen kevesen tudták jobban honunkban, hogy „miről volt szó” a magyarországi tőkés/kapitalista (modernizáló) fejlődésben, vagyis, hogy milyen (rejtett) rúgóra járt a magyar polgári átalakulás, mármint mit is jelentett ténylegesen (a gyakorlatban) a sokáig (lényegében az 1918/1920-as összeomlásig) viszonylag harmonikusan „működő” – sokak által szimbiózisnak minősített – magyar–zsidó (zsidó–magyar) érdek- és érzelmi szövetség. Lásd erről Hatvany Lajos: A Draheim-nemzettség. In uő.: *Emberek és korok. Regényes korrajzok, naplók, cikkek.* I. kötet. Válogatta és sajtó alá rendezte Belia György. Budapest, 1964, Szépirodalmi Könyvkiadó, (különösen: 31–35.).
- 65 Jászi Oszkár: Leszámolás – beszámolás nélkül. (*Századunk*, 1938/2-3.) In *A népi–urbánus vita dokumentumai 1932–1947.* Válogatta és szerkesztette Nagy Sz. Péter. Budapest, 1990, Rakéta Könyvkiadó, 421. Jászi vitacikke válasz Hatvany Lajos: Beszámolás és leszámolás. (*Újság*, 1937. Karácsony) című írására.
- 66 Íme egy tárgyilagosnak szánt, de azért enyhén előítéletes összegzés a magyar hadifoglyok szociológiai és etnikai összetételéről: „Burszuj üldözés [...] folyt a nemzetiségeken belül, és ebből százalékszerűen tagadhatatlanul magasabb létszámú volt az értelmiségi hányad, mint a legénységi, az értelmiségen belül pedig a zsidó százalék múlta felül a nem zsidót. A történelmi könyvekbe is bekerült példányok: Kun Béla, Rákosi Mátyás, Szalka Máté.” Bódy 79. p.
- 67 Bódy 109–110.p. Az életrajz egy másik helyén a szerző a korabeli politikát, saját lajtpordányi egyéves időszakára visszatekintve nemes egyszerűséggel „dühöngő nacionalizmus” gyanánt minősíti (Bódy 37. p.)
- 68 Bódy 119. p.
- 69 Bódy 40. p.
- 70 Szekfű Gyula: *Három nemzedék, és ami utána következik.* Budapest, 1934, A királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadása
- 71 A szintén kortárs Márai Sándor (1900–1989) is megírja kassai gyermekéveiről, hogy apja, és annak magisztrátusbeli barátai az egész napi magyar nyelven történő honszolgálat után otthon, családi és baráti körben előszeretettel váltottak vissza németre, mert az mégiscsak kényelmesebb volt...
- 72 Bódy 27.p.(az én kiemelésem! – B.-K.B.)
- 73 Norbert Elias: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások* [ford. Berényi Gábor], Budapest, 1987, Gondolat Kiadó (2. kiad. 2004. uo.)
- 74 Vö: Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik ... A temesvári Levente-pőr ... 1919-1920.* Budapest, 2006, Noran Kiadó Kft.; továbbá u.ő.: *Iffy. Niamessny Mihály és a temesvári Levente-per (1919–1920).* Budapest, 2010, Helikon Kiadó. (A csengerújfalusi O’sváth és vele rokon családok története, dokumentumai, és írásai)

- 75 Barkó Gábor Ágoston: *Civilizálódás, polgárosodás, magyarosodás egy észak-magyarországi kisvárosban. Rózsabegy az 1900-as években*. Budapest, 2010, 57 oldal, gépirat (Történelem alapképzési szakdolgozat; témavezető: Dr. Borsi-Kálmán Béla egy. tanár)
- 76 Paul Auster: *Az orákulum éjszakája* [ford. Pék Zoltán]. Budapest, 2004, Európa Kiadó, 245–246. p. Idézi Henri de Montety: A történet és a történelem összhangjának felbomlása. A zsidó sors és a modern lét Paul Auster és Kertész Imre irodalmi műveiben. *Kortárs*, 2019/7–8. szám című figyelemre méltó esszéjében (az én kiemelésem! – B-KB.)
- 77 Bődy, 140.p. (az én kiemeléseim! – B-KB.)

H. HADABÁS ILDIKÓ

Vagyok, aki vagyok

Ki törődik a csillagokkal, mikor nem világítanak,
és a forgó időben elbújva betakarják fényüket,
hogyan a földi végtelen mezőkön kinyújtózzon a vaksötét?

Ki tudja az utakat, ösvényeket, hogy odatalálhassunk a
napsütötte tisztásokra, ahol sohasem halványulnak a színek,
a csipős hajnalokban fanyar illatok lengik körül az álmokat?

Ki teszi bele magát az ölelésbe, minden hangtalan szavával,
mikor valami annyira hiányzik, hogy az már megnevezhetetlen,
s csak éle van a tegnapi-jövőnek, sarló megvágta szeretetnek?

Ki vigyázza tovább azt az emlékkeretben megőrzött világot,
hogyan ne szökjenek ki belőle a holtak arcai, miközben várakozunk
a nevekbe vésett tűnő lét mozdulatára, s néha felismerjük bennük magunkat?

Ki az, aki rendet rak, s a gyásszal teleüvöltött minden-napot, mint
a rádiót lecsavarja, feszülő vállainkat leereszti, s kivezeti belőlünk
a háború, a hódítás, szadista gyilkolás, jogtalanság démonait?

Ki lesz, aki az utolsó pillanatban elkapja lehulló tudatunkat,
s megajándékoz a végső, leomlott év-falaink alá temetett reménnyel,
s önzéssel telerakott vágyainkból, szemünkből kisöpri a gonoszt?

A pelyva-válasz mindig útszélre hull.

Kihagyások

A padra ejtett, elfáradt kéz,
összekulcsolta az imát,
és megakadva mondta-mondta,
én Istenem, Te megbocsáss,
nem úgy mint én!
harag a szívem,
önmagamat korbácsolom,
mert minden nappal,
minden éjjel, jó lenne
egyszer mondanom,
ha akaratom lenne hozzá,

homályos minden, s nem tudom ...,
elkezdtem Hozzád az imámat,
s addig jutok, hogy megbocsáss,
minden elmúlt percnyi időért,
amiben nem voltál jelen,
hogyan annyi gondolat hibás volt,
és mennyi tett hiteltelen,
és céljaimban mennyi önzés,
nem Lázár voltam, Istenem!
Langy eső hull a száraz ágra,
virág illata szívemen,
kitárt karomba beölellek,
ne haragudj rám, Istenem!

Hazaérkezés

Már senki sem vár.
A vasúti restik rég bezártak,
legalább húsz évvel ezelőtt – amikor
még kockás terítőjű kis asztalok között
a peronon a pincér, úgy nyáridőben,
vitte a habzó söröket,
és a vendégek arcát néha
betakarta a kormos gombolyag
fütytős hangja, amiből ráérősen előbukkantak
a nagybeszédű hangosok, és a bánatos gavallérok,
akik olykor intettek a tűnt idők asszonyainak.
Akkor még szerethettem ezt az ültetést, amelyben
ismerték egymást az indulók, az érkezők.
A szalutáló vasutasok őrizték a város arcait,
a faluba indulók neveit, testeit, akiknek
az irgalmatlan magas, régi vicinálisok lépcsőin
felsegítették batyuikat, hogy hazavihessék
a városi boltok olykor hamis csillogását.

Muskáтли tobzódó színei ömlöttek napba, vagy esőbe,
minden érkezéskor: ezzel az örömmel
ölelhettem magamhoz a hosszú Gróf utat,
a Nagytemplom tornyait,
a peckes kis ál-romzatú házakat,
a felismerő köszönéseket, a platánok titkait, mert
Megérkeztem!
Az élet várt – az otthonom tele volt

Anyám jókedvével, kérdései csak úgy
szállongtak mindenütt, susogtak a diófákon,
kísértek a folyosón, a kert darázs-szerelmes
gyümölcsfái között és minden fény engem ölelt.

Mára eltűntek az állomások arcai, a kormos
mozdonyok, a sípszót verő huncut mozdonyvezetővel,
s a vasúti restik helyén automaták csurgatják a visszajáró
verdesését a fémes vályúba, s a tojásrántották
terjengő illatát sem szippanthatják vágyakozva
a spicces férfiak. Múló idővel érkezünk, s megyünk,
ahogy az évszakok, könyörtelen rendben.

A temetőben a gesztenyefák gyertyái himbálják
a tavaszt, és a keresztek neveiből kimosolygó arcokat,
melyet arany fénybe koszorúz a május.
Az idő visszafelé kanyarogja az
emlékezés aranyútjait, miközben
házunk öreg kapukilincset bezárta az örök csend.
Mégis hazaérkezem,
hozom-viszem magammal
anyám-apám-párka nénikéim arcát,
enyémek ők, és én övük vagyok, hallom
ahogy a Bencés templom angyalival énekelnek,
s látom is, amint a tavaszi surranó szél
behúzza maga után a nehéz templomajtót,
amit öreg barátok eres kezéből kiragad,
s tréfásan visszalendít.

Anyám mókás kalapját felpörgeti az égbe
az a huncut bakonyi szél, s én szaladok,
szaladok utána az örök ragyogásban,
pedig tudom, hogy el nem érhetem,
s azt is, hogy a résnyire nyílt boldogságban
nincs tér, idő ahol a lábam letehetném,
s megérkezésem célhoz érne.

Három kispróza

A TARISZNYA

Tűzbe jött a falu. Engedélyt kaptak a gazdák erdőgyérítésre és a kiszáradt fák, letörött ágak összegyűjtésére.

– Nagytakarítást végezhetnek Macskalikban – mondta az erdész –, de élő fához hozzá ne nyúljanak, börtön jár annak, aki egyet is kivág.

A havas aljában volt ez a Macskalik, onnan kapaszkodott fel az erdő olyan magasságba, ahol már a fenyő az úr. De itt, Macskalikban még vegyült a bükk és a gertyán a cserével, juharral, nyírrel. Ezerszínű perzsaszőnyeg.

Fontosabb a tűzifa, mint a kenyér – mondogatták az öregek –, senki nem érné meg a tavaszt, ha nem tudnának bedurrantani az asszonyok az ércályhákba. A Don kanyarban sincs csattogóbb hideg, mint itt, a Hargita töviben, ők tudják, voltak ott, megtapasztalták. Ölben kell kivinni a kutyát ugatni, akkora havak hullnak február tájékán.

Két fényes szőrű lova volt Kozma Vilmosnak, meg egy nagycsontú felesége s egy héthónapos leánykája. Az asszonnyal nem sokat törődött, végezze csak a dolgát a házban s a ház körül, de Mancikát, a kicsit nagyon szerette. Ha bejött a lovaitól, fölkapta az ölébe, babusgatta, becézte, s nagyokat cuppogtatott a szájával, pittyegtetett az ujjáival. Darabos, medvemozgású ember volt Vilmos, nem állt jól neki ez a csucsujgatás, a leányka is húzódozott, mert a posztógúnya átvette a ganyé, a juhok, a lovak szagát, s a hetűs szakáll, a torzonborz bajusz szúrta a puha arcát. Látta ezt Giza, az amazon termetű feleség, de nem volt bátorsága szólni, mert ha valamiért dühbe gurult az ura, vagy ha ivott, szedte le az Atyaúristent az égből.

Szépen szedegetett már az ételekből Mancika, ezért csak reggel s este szoptatta az anyja, készült is, hogy végleg elválasztja.

Kapkodva készültek az erdőre. Vilmos friss szénával töltötte meg a szekér derekát, legyen, mit ropogtassanak a lovak, amíg ők gyűjtik a fát, Giza kenyeret, túrót, szalonnát, hagymát pakolt a takaróruhába, s egy fél liter rozspálinkát. November eleje van, kell ilyenkor az erdőn a lélekmelegítő.

Jött velük a fél falu falu. Szekérkaraván kaptatott föl a meredélyeken, s amikor megérkeztek az erdész által kijelölt domboldalba, szétszéledtek. Mintha csak tábornok irányította volna őket, csatárláncban fogták át a hatalmas területet, másképpen nem gyűlt volna össze mindenkinek a terű fa.

Köröskörül végtelen erdőrengeteg.

Vilmos kifogta a lovakat a tetőn, a szekérlajtójához kötötte azokat, s ők indultak volna összeszedni a lehullott, száraz csapokat, de ott volt a leányka. Mit csináljanak vele? Dolgozni mégsem lehet úgy, hogy az ember karján ül a csöppség.

– Beleállítjuk a tarisznyába – mondta Vilmos –, s felakasztjuk jó magasan egy ágra, nehogy baja essék, amíg mi a rengeteget járjuk.

Giza most sem mert szólni, kihúzta az ülés alól a csíkos tarisznyát, amibe gombát szeretett volna szedni, az ura beleállította Mancikát, keresett a szélen, kődobásnyira a szekértől egy magas juhart, s annak az ágára fölakasztotta.

Lázasan kezdtek dolgozni. Vilmos kampót hozott, azt egy hosszú rúdra szerelte, magasba nyúlkált, tördelte le a hatalmas bükkfák száraz ágait. Az erdei fűz rövid életű, lábán szárad, azokat harcsafűrészsel vágják ki, nyúlt meg a nyakuk, úgy dolgoztak. Szerencsére bírta az asszony, bármelyik férfival fölvette volna a versenyt. Vilmos az ujjasa belső zsebéből, elő-előhúzta a pálinkát, anélkül nem erdőlés az erdőlés, s mindketten kortyintottak.

Ami fa összegyűlt, azt behúzták az aljba, onnan vezetett a legjobb szekérút a falu felé.

Kezdetben még hallották a leányka gügyögését, mórrikálását, de benn a sűrűben már csak ágak reccsenése, fejszék csattogása s egy-egy őzbak horkantása jutott el a fülükhöz. Bízta abban, hogy a leányka elalszik.

Lejtett a domboldal, mind mélyebbre, mélyebbre haladtak, s estefelé, amikor már úgy gondolták, megvan a terű fa, kiment Vilmos az élre, befogta a lovakat, s leeregült velük a vajt úton. Farukon csúsztak a lovak, olyan meredek volt az a hely.

Akkor már többen indultak hazafelé, a napi elemózsia maradékát a magasra rakott fa tetején ették meg, a pálinkából is ott húztak nagyokat. A lovak ismerték az utat, irányítás nélkül hazataláltak.

Otthon még bejött a sógor és az egyik unokatestvér, Gizának sem hagytak békét, neki is húzni kellett a pálinkásüvegből. Éjfél előtt enni vetett Vilmos a lovaknak, azok éjszaka is esznek, s a fáradságtól, a pálinkamámortól elszédülve dőltek ágyba.

Vágni lehetett volna a hagymaszagot, a túróbűzt.

Vilmos már horkolni kezdett, amikor a felesége felsikoltott:

– Úristen! A leányka! Mancsi!

Felültek. Mint két sóbálvány, meredtek a semmibe. Telehold volt, fény derengett a szobában, kísértetjárásra éppen alkalmas idő. Éjféltajt lehetett.

Eszeveszetten tépték magukra a gúnyát, húzták fel a bakancsot. Vilmos meggyújtotta az istállólámpát, befogta a lovakat, s elindultak a kisebbik, a löcsös szekérrel.

A korbácsot otthon hagyta, nyers husángot ragadott föl a favágóról, azzal verte a lovak oldalát. Imbolygott Giza kezében a viharlámpa, himbálózott a szekér a rossz úton, fájdalmasan nyerítettek a lovak, forró pára omlott a kitágult orrlyukakból, habos izzadság szakadt le a hátukról.

Tiszta volt az ég, csillagok milliárdjai nézték közömbösen az eszeveszett rohánást.

Mikor megérkeztek a reggeli szálláshelyükre, megálltak, hallgatóztak. Néma volt az erdő, néma a völgy, még szellő sem himbálta a hulló leveleket.

Rohantak a juharfához. Béla leakasztotta a tarisznyát, s Giza a leányka arcába világított az istállólámpával.

Violakék színű volt az arc. Halottnak látszott a gyermek.

Az apja a hóna alá nyúlt, kiemelte a tarisznyából, s átadta az anyjának. Félretértorgott a juharfától, s hányt.

Giza rázni kezdte, súrolta a nyakát, fejét, arcát. Hallotta a régi bábaasszonyoktól, hogy levegőt kell fújni a szájába annak, aki elájult, aki halálán van. Ezt csinálta.

Nem moccant.

Kigombolta a blúzát, a két hatalmas melle közé szorította a leányka arcát, s megpróbálta a szájába erőltetni a mellbimbót.

Attól sem mozdult meg az élet a leánykában.

Hívta az urát. Mondta neki, szopjon ő, szívjon egy szájjal a csecsből, s azt pumpálja bele a csöpp szájába.

Ezt gyakorolták egy darabig. Gizát kirázta a hideg, szúrta a szakáll, a bajusz, a hánys szagától undorodott, de egy idő után mintha moccant volna a leányka.

Az erőszakkal bepréselt tej a szuszogójába mehetett, mert felköhögött, aztán sírni kezdett.

Rekedt, torz hangon sírt, az egész napos bömbölés tönkretette a hangszálait.

Nagyot sóhajtott az ősrendeteg. A gyorsvizű patakok, a borongó völgyek, a bugygyanó források, a híves patakok visszafogadták az örök hazába elindult leánygyermeket.

LUCA SZÉKE

Nyár elején bénult le az öregasszony mindkét lába. Ez azért volt baj a családtagoknak, mert reggeltől estig a mezőn dolgoztak, jó messzi a falutól, nem tudták úgy gondozni az anyát, a nagymamát, ahogy megérdemelte volna. Amíg talpon volt, dolgos két keze soha nem állt meg, még éjszaka is szőtt, font, foltozott, téstát dagasztott, tehenet kúralt, malacot, tyúkot etetett.

De hát mindennek vége szakad egyszer.

Azt mondták az orvosok, érszűkület, le kell vágni a bal lábát, de Mancsi nem egyezett belé. Neki már nincs sok hátra, a végét ép testtel akarja megérni. Hogy álljon ő fél lábbal Szent Péter elé? Nagyon vallásos volt.

Következett a rozsaratás. Embermagasságú rozsok nőttek arrafelé, a hűvös éghajlatot szereti ez a gabona. Amikor a kalászfekék kékes-zöld színe sárgás-fehérre váltott, nekiláttak. Ki sarlóval, ki kaszával.

– Nincs amit csináljunk, édesanyám, muszáj ráültesük kendet a Luca székre – mondta Kati, a lánya – Ha az ágyban hagyjuk, összecsinálja magát, s csupa seb lesz az alteste.

Régi találmány volt a Luca széke. Ott, arrafelé azt a hosszúlábú, magas karszéket hívták így, amelyiknek a közepét körfűrészsel kivágták, olyan lett, mint a közönséges klozet. Alája berakták a bilit, így el tudta végezni a dolgát a magatehetetlen beteg.

Nem örült Mancini a Luca széknek. Szégyellte. Nagyon szemérmes természetű volt, még a karját sem látta könyökön felül soha senki idegen. Ki nem állhatta a nevét sem, ő a keresztségben a szép Mária Magdolna nevet kapta, de hát... Milyen a falu? Mancini. Mintha még mindig süldőlány lenne! Annak való a Mancini, nem öregasszonynak.

Nagyúr a muszáj. Lehúzta az anyja hosszúszerű bugyigóját a lány, ráillesztette a lyukra az ülepét, kicsi asztalt tett eléje, arra ételt, kását, törtfuszujkát, puliszkát, mindent, amit fog nélkül meg tudott enni, s egy kancsó vizet.

Szekérre ült a család, mert messze volt a rozsvetés. Trappolva hajtottak ki a kapun.

Ült egész nap Mancini a Luca széken. El-el bóbiskolt, de hamar megébredt. Szemlélődött. Nézte az udvart, a kertet. Szarka szállt a sasfára, dühösen csörgött. Vagy a nyavalya rontja a társa után, vagy éhes – gondolta Mancini. A szajkó pár már kirepítette a fiókáit, szétszéledt a család, most egyenként keresik az ételmet. Hernyót, bogarat, gyümölcsöt, de belemásznak a csirkék kevertjébe is. Beles állat. Fehér pillangó lebbent, a káposzta nagy ellensége. Hangyák másztak fel a szék lábán. Egy pók az ajtó sarkában kezdte fogni a hálóját. Darazsak döngtek a lehullott aratási vackorok fölött. Tyúkrok kapirgáltak, káráltak. A kutya éjjel-nappal a láncon. Ennek sem könnyebb a sorsa, mint az enyém, mormogta. Nagyokat ásított Bodri, lihegett, mert dög meleg volt. Nyelve kilógott, kapkodott a legyek után. Csattogtak a fogai.

A fecskéket szerette nagyon. Azok nem is az eresz alá, hanem a pajtában fészkeltek, a gerendára ragasztották a fészküket, s mint a villám, úgy csapódtak be a kicsi ablakon.

– Kész csoda, hogy nem vétik el az irányt – töprengett Mancini.

Nagyon a lelkére kötötte Kati, a lánya, hogy egyék, különben legyengül, s akkor még felültetni sem tudják.

Tört a puliszkából, kanalazta volna a törtfuszujkát, de fordult ki az étel a szájából. Nem is baj, gondolta, legalább nem megy ki alól semmi, ha nem eszik, nem kell szagolja a saját mocskát.

Szerencsére aludt tejet is tett Kati egy tálba, az jól esett, hűtötte a gyomrát. Jó lány, meg akarja hálálni, hogy ő egyedül nevelte fel, az apja odaveszett a háborúba.

Dolgos szegénységben éltek, de ő soha nem panaszkodott. A nyomorúságot el tudta felejteni, mert a lánya esküvője kárpótolta mindenért. Azt mondták, nem volt még egy olyan szép menyasszony az egész vidéken, mint Kati. Igaz, Károly, a veje sem dibdáb legény, most őt tartják a legerősebb férfinak a faluban. Múltkorjában kötelekkel fogta be, s kényszerítette térdre a falu elszabadult bikáját.

Volt ideje egész nap. Végiggondolta az életét. Az unokák születésénél is hosszasan időzött: Áron, Jozefa, Lukács. Jobbára ő nevelte fel őket, mert Kati s Karcsi állandóan oda voltak, hajtottak nagyon, hogy tudjanak új házat építeni, mert ez, amiben most laknak, már öreg, roskadozik, behajolt a tetőzete.

– Olyan, mint én – gondolta.

Ült békésen Mancini a Luca széken. Téltek az órák, a napok. Beletörődött, hogy Isten ezt a sorsot mérte ki neki, bizonyára így teszi próbára a hitét.

A harmadik vagy a negyedik nap jelentek meg az alszgeből a Kalányos süvölvények. Lopni tanították őket a szülők, mert még kiskorúak, nem bünteti a törvény. Rossz híre volt ennek a családnak, sok helyre betörtek, feketéztek, a férfiak a kocsmában, a gyermekek a pöröngén verekedtek. Aki csak tehetette, kitért az útjukból.

Manci is szívesen bement volna, s bezárta volna maga után az ajtót, de mozdulni sem tudott a Luca székről. Ez lett az ő börtöne.

A három Kalányos bekiabált az alacsony léckapu fölött:

– Megtojtal már, vén banya? Hallottuk, likas székre ültettek.

Bejöttek az udvarra, mert nem volt zár a kapun. Hiába ugatta őket a kutya, rövid láncra volt kötve, nem tudott rájuk ugrani.

A házba nem mehettek be, annak az ajtaját szerencsére bezárta Kati, ezért a csűrben, az odorban, a pajtában kajtattak, s mindent összeszedtek, ami mozdítható volt. Négy vagy öt szép nyulat húztak ki a jászol alól, s nyomták bele a zsákba. A tyúkok szétrepültek, de a kisebb csirkékből össze tudtak fogdosni néhányat. A kotlót sem kímélték, felragadták a meleg tojásokról, az megszokta az ember közelségét, nem menekült el. Legjobban a nagy pulykakakas miatt fájt Manci szíve, az alig fért bele a zsákba, akkora volt.

Miután végigrabolták az életszert, megálltak a Luca szék előtt, röhögtek, egymás szavába vágtak:

– Jó büdös vagy, banya! – Boszorkányoknak való egy ilyen szék. – Azt hallottuk, a pópát is ilyenre ültetik, s bekukucskálnak alája, nincs-e valaga, mint a fehérnépeknek. – Igaz, banya, hogy buba korodban ott felejtettek az erdőn? – Lógtál a fán a tarisznyában. – Akkor kucorodott meg a lábad? – Na, csórikálj nekünk egy kicsit a bilibe!

A disznó beszédet még elviselte Manci, de azt már nem, hogy a legkisebb Kalányos, egy fekete, ravasz képű gyermek, földre vetette magát, s oldalról bekukucskált a Luca szék alá.

– Lássam a lobosodat, banya – mondta habos röhögéssel.

Akkor állhatott meg Manci szívverése.

Még hahotáztak egy ideig, aztán kimentek a kapun. Nem tűnt fel senkinek a rablás, megszokták az emberek, hogy Kalányosék zsákkal a hátukon kóborolnak. Különben is minden szomszéd kint volt az aratóban.

A nap már leszentült, amikor hazaérkezett a család. Kati szaladt az anyjához. Láta, oldalra billent a feje. Két tenyere közé fogta az arcát. Hideg volt. Mozdította a karját. Mintha fából lett volna.

– Meghalt az édesanyám! – sikoltotta.

A Luca szék köré gyűlt a család. Az unokák is megérintették a kedves nagyanyó kezét, arcát. Ekkor találkoztak először a halállal.

A bikaerős vej, Károly ölelte föl, s vitte be a házba.

A tisztaszobában ravatalozták fel.

A halottvirrasztásra összegyűlt az egész falu.

AZ UTOLSÓ PÁRTGYŰLÉS

Hónapokig dúlt a családi háború. Nem akartak beleegyezni a szülei, hogy kitelepedjen Magyarországra. Ottani szóhasználat szerint magyarba.

– Maradj nyugton, Gábor! – Mondta az apja. – Megvan mindened, jó, meleg blokkban laktok, központi fűtés, miegymás, te is, feleséged is állásban, a gyermekek iskolában, s üldözni téged a kutya sem üldöz. Ha kimentek, s leszakad rólatok a gatyá, a fersing, nézhetik a népek a csóré seggeteket. Ha nem hallgatsz a szép szóra, ha a nagyokos fejeddel mégis nekivágsz az útnak, vegyetek Joáchitól, a boltostól legalább egy kiló tetűport, mert nektek ott még az sem lesz.

Az anyja sírt, a rokonok zúgtak, morgolódtak, hümmögtek, de amit Gábor egyszer a fejébe vett, azt onnan ki nem verte senki. Makacs volt, konok, még a fejét is úgy hordozta, mint egy bika, merev nyakát megfeszítette, döngött a föld, ahová lépett.

Másfél évig, talán két évig is eltartott, amíg sikerült megszerezni a kitelepedést. Ide kérvény, oda kérvény, kihallgatás itt, kihallgatás ott, fél bárány az irodafőnöknek, egész bárány a megyei milícia parancsnokának.

Akkor ment rá minden megspórolt pénzük, amikor a főváros, Bukarest nagykutyáit is le kellett fizetni. Így nevezték őket mindenfelé: nagykutyák.

Csak a két munkaszerződés felbontása kitett egy idegháborút. Azt úgy rendezte a hivatal, hogy az utolsó félévben állástalanok legyenek, betevő falatra se legyen pénzük. Kegyelemkenyéren éltek, a barátok, a rokonok meghívták őket ebédre, vacsorára, amikor jöttek el, tarisznyába, szatyorba is nyomtak ezt-azt, az apja megenyhült, már a két unoka miatt sem engedhette, hogy éhezzenek.

De végül kezükben volt a dosszié. A doszár.

Összeállították cókmojkajokról a leltárt, amit vihettek magukkal, még a múzeumtól is engedélyt kellett váltani, hogy nincs-e köztük értékes műtárgy. A szakértő kiszállását természetesen ők fizették, igaz, a képzőművész csúsztatópénzt, mármint baksist nem fogadott el.

Leült Gábor a feleségével egy este, s összeadták a kiadásokat, éppen csak ütötte azt az összeget, amit innen-onnan, barátoktól, munkatársaktól, jobb jövő reményében, összekunyeráltak.

– Csak okmánybélyegre fizettünk egy millió lejt – sóhajtott Sári, a felesége, a márdárhúsú, filigrán szépasszony.

Akkor ott olyan milliomos világ volt.

Béreltek egy teherautót, előre kellett fizetni a fuvardíjat, s indultak volna, amikor a gyártelep igazgatója hívatta.

– Nem mehet sehova, Becze elvtárs, illetve most már Becze úr, amíg össze nem hívják az alapszervezet tagjait, és magát ki nem zárják az RKP-ból. Menjen, beszéljen Rác elvtárral, a titkárral, neki kell majd leadni a tagsági könyvet, ha már kirúgták. Remélem, tudja, törvény védi ezt az igen értékes dokumentumot. Csak nem engedjük azzal együtt külföldre, hogy ott illetéktelenek kezébe kerüljön?!

A kálvária utolsó kaptatójára nem számított Gábor. Türelemmel amúgy sem tarisznyálta fel a Teremtő, éppen csak nem borította rá az irodaasztalt a gyárigazgatóra.

Elment Rácz Tónihoz. Nem volt az hitvány ember, még kereszteltek is egymásnak. Ha valakit akkortájt behúztak a pártba, nem jelentette azt, hogy kommunista. Esze ágában sem állt soha Rácz Antalnak, hogy ő titkár legyen, de azt nyakába varrta az üzem vezetősége.

– Rendben van, Gábor, kirúgunk mi rendesen a pártból, ha az az ukáz. Úgy kirúgunk, hogy ott állsz meg a Lánchíd alatt. Foghatod az aranyhalat. De előbb össze kell hívni az alapszervezetet, s te jól tudod, mit jelent a három váltás. Ha valaki éppen éjszakás volt, nappal alszik, ha délutános, akkor nem jöhet pártgyűlésre három vagy négy órákor. Az Úr Jézus Krisztus a tizenkét tanítványával se tudná összeterelni a teljes létszámot. Márpedig a kizáráshoz az kell. Száz százalék. A deszkagyárat mégsem állíthatjuk le miattad.

Járta Becze Gábor a landarist. Majdnem mindenki barátja vagy ismerőse volt a gyárban, vágta együtt disznót karácsony előtt eleget, bárányt is nyúztak húsvétra, megosztották, ha kellett, az utolsó falatjukat, de kizárni valakit a Román Kommunista Pártból...?

Az nehezebb, mint a böllérkedés vagy a báránynyúzás.

Nem azért, mintha félték volna. Nem félték ők Belzebubtól sem, aki olyan csúfosan pórul járt Csíkban.

Ők parancsra álltak be a pártba, s most parancsra kell kirúgni Becze komájukat. Ismerik ők a csíziót.

De mit csináljanak, ha éppen fát kell lehozni a havasból, ha éppen a sógornak kell keverni a maltert, mert építkeznek? S aztán itt van ez a három váltás. Bukarest nem szokott mókázni, amikor a termelésről van szó. Indítani kell a tehervagonokat Nyugatra deszkával, épületanyaggal. Eladnák ezek az ortodox Atyaúristen palástját is.

Szégelyelte magát Gábor, de azt csinálta, amit a hivatalokban az elvtársakkal.

Pálinkát vitt, mégpedig a legjobb fajtából hol ennek, hol annak, a gatterosnak, az éjjeliőrnek, a gépészeknek.

Könyörgött, jöjjenek el, jöjjenek akkor is, ha éjszakai műszak után aludni kellene, vagy éppen délelőtti műszakuk véget ért. Jöjjenek el az ebédszünet rovására, a féldeciről is mondjanak le a bodegában.

Értsék meg, neki élet-halál kérdése ez a kirúgás, akármit fizet, csak éppen tartsák meg a gyűlést.

Nem a liter pálinkák győzték meg a komákat. Megsajnálták Gábort, szegény, mégse mehet román kommunistaként a Lánchíd alá aranyhalat fogni. Mit szólnának hozzá a magyarok?

Csereberével, helyettesítéssel, alvásmegszakítással, de összejöttek.

Rácz elvtárs ünnepélyes hangon nyitotta meg az ülést, megnevezte az egyetlen napirendi pontot, Becze Gábor kizárását, és jelezte, hűtlenség miatt megrovásban kell részesíteni, ez benne van az alapszabályzatban.

Negyedórát sem tartott a gyűlés, inkább a jegyzőkönyvvel szöszmötöltek, annak rendbe kell lenni, különben megüti valaki a bokáját.

Lehettek úgy 18-an az alapszervezetben. Gábor meghívott mindenkit a gyárral szembeni bodegába.

Estefelé keresztben lépegetve ment haza. Éppen csak nem roppant össze Sári, a vékonyka, kicsi asszony, amikor megölelte:

– Győztünk, feleség! Végre kirúgtak a pártból.

G Ö M Ö R I G Y Ö R G Y

A Noel-levelek – egy nyomozás története

1969-ben kaptam állást a cambridge-i egyetemen, hogy lengyel nyelvet és irodalmat tanítsak, és egy évvel később már a magyar (szupervíziós) tanítására is felkért az egyetem egyik kollégiuma. Pár évig eltartott, amíg kiismertem magamat Cambridgeben és nekiláttam az itteni hungarikumok felmérésének. Ami Békássy Ferenc John Maynard Keyneshez írt leveleit illeti, azokra már 1978 tavaszán ráakadtam a Kings College archívumában – ezt onnan tudom, hogy Gál István, akivel akkor már pár éve leveleztem, 1978. április 13-án írt levelében említi cikkemet az *Új tükrök* című lapban, ahol röviden beszámoltam az érdekesebb cambridge-i hungarikumokról. Gál ebben a levelében hivatkozik saját Békássyt illető korábbi közleményeire és azt tanácsolja: „...a leveleket az angol barát [Keynes] világhírére való tekintettel publikálja Boldizsár lapjában” (vagyis a *New Hungarian Quarterly*-ben, aminek Boldizsár Iván volt a főszerkesztője), mivel „az Ön által megtalált anyag... rendkívül fontos, véleményem szerint az angol-magyar kulturális kapcsolatok ezer éves történetének kiemelkedő fontosságú fejezete”.

Hallgattam az angol–magyar kapcsolatok kiváló kutatójának tanácsára, Boldizsárt amúgy ismertem még 1956 előtről, a *Magyar Nemzet* szerkesztőségéből és sejtettem, ha kap tőlem egy tanulmányt a Békássy-levelekről, fogja közölni. Ez meg is történt, a *New Hungarian Quarterly* 1980 őszi számának 159-170. oldalain megjelent Békássy Ferenc összes Keyneshez írt levele, bevezetőmmel és Békássy két versparódiájával: egyikük Browning Galuppi-toccatájának bravúros formai utánzata, ami Patrick Leigh Fermor figyelmét is fölkelte, említi Magyarországról szóló útikönyvében (*Between the Woods and the Water*, 1986). Ezek szerint negyven éve vagyok már aktív Békássy-kutató. S mivel Gál további kutatásra ösztönzött, amit Angliában össze lehetett szedni a fiatalon meghalt és Cambridge-ben emléktáblával megörökített költőről, az évek során lassan össze is szedtem.

Ebben persze a szerencse is kezemre játszott. Talán egy évvel a Keynes-levelek közlése után, 1981 tavaszán feleségemmel a Trinity College-ba mentünk vacsorázni. 1969-ben, amikor megkaptam a cambridge-i állást, tanszékvezető professzorom, Lucjan Lewitter ajánlása „bevitt” a Trinitybe, mert Cambridge-ben a kollégiumi tagság nem feltétele annak, hogy valaki az egyetemen tanítson, de azért előnyös, ha tartozik valahová. Én 1970-ben lettem Fellow a posztgraduális Darwin kollégiumban, de ezzel együtt megtartottam tagságomat a Trinityben, a hozzá járó vacsorajogokkal. Most tehát kicsit fel is vágtam Marinak ezzel a vacsorával, hiszen Charles, a walesi herceg is az előkelő Trinitybe járt, nem is beszélve rengeteg Nobel-díjas tudósról, meg Filz-díjas matematikusokról. Az ünnepélyes vacsora után, ami bőséges fehér és vörös

borokkal és felszolgáló inasokkal VIII. Henrik híres képe alatt zajlott, a kollégium igazgatója vasárnaponként meginvitálta a főasztalnál vacsorázókat egy „italra”, saját tágas lakosztálya mellé, az emeleti Combination Room-ba.

Az utóvendégeskedés kollégiumi szokását kezdettől fogva megtartottam, először Rab Butler igazgatósága idején, amikor felesége, Molly Courtauld impresszionista képeit lehetett megcsodálni a Combination Room falain, majd utódja, Alan Hodgkin elnöksége alatt. Mivel 1981-ben ezen a vacsorán elég kevés hölgyvendég vett részt, Hodgkin maga mellett adott helyet Marinak, én pedig éppen szemben ültem egy úrral, aki tüstént bemutatkozott: Milo Keynesnek hívják és ő a „nagy” Keynes unokaöccse. Miközben a vacsora utáni édes borokat iszogattunk, elhangzott Békássy Ferenc neve, hiszen, mondtam, nemrégiben közöltem tőle a John Maynard Keyneshez írt leveleket. Mire Milo: igen, tud róla, de ismerem-e Noel Olivier lányát, akitől még érdekes dolgokat tudhatok meg Békássy hajdani szerelméről? Ha nem ismerném, ő majd átküldi az egyetemi postával Angela Harrisnak (Noel lányának) a címét, valahol Oxford mellett laknak, ha írok neki, vagy felhívom telefonon, biztosan válaszol.

Ez a véletlen találkozás indított el egy évtizedeken át nyúló folyamatot, ami 35 évvel később a Noel Oliviernek írt Békássy-levelek publikálásával tetőzött. Harrisék Eynshamben, egy Oxford melletti faluban laktak és mivel második feleségem, Mari autót is hozott magával a házasságba, szívesen belement: hogyha Harrisék otthon vannak, elvisz, látogassunk hát el Eynshambe. Rokonszenves idősebb házaspárt találtunk az őszi napfénytől bearanyozott falucskában és miután elmondtam, mi járatban vagyunk, Angela Harris, Noel lánya megígérte: előkeresi Békássy leveleit, bár nem hiszi, hogy sok lenne belőlük. Annál nagyobb lett meglepetése, amikor egy egész köteg levelet talált – erről írta nekem (mondta tollba férjének Tonymak) 1981. november 18-án a következőt: „Átnéztem Békássy leveleit anyámhoz, mélyen meghatónak és képzeletdúsoknak találtam őket”. Mindjárt ajánlatot is tett publikálásukra, esetleg Békássy verseinek újabb kiadásával együtt. De hozzátette, két problémája van: bár az angol Békássy versek copyright-ideje már lejárt, a levelekre meg kell szerezni az engedélyt, ami rám tartozik, ezen kívül sajnos saját egészsége is nagyon megromlott, nem is tud már írni a jobb kezével.

Bár telefonon még beszéltem párszor Angelával, fél évvel később már férje, Tony Harris írt arról, hogy Angela állapota tovább romlott – úgy emlékszem, még abban vagy a következő évben el is hunyt. Időközben Tony kigépelte a Noelnek írt Békássy leveleket és legközelebbi, 1988-as leveléből kitűnik, hogy bele akarja vonni lányait nagyanyjuk örökségének a kutatásába. Ami pedig magát a Békássy-féle levél-paksamétát illeti, azt átküldi idősebb lányának, Tamsinnak, aki éppen ezekben a napokban ment férjhez Dr. Michael Majerus cambridge-i kutatóhoz. Megadja a címét, lépjek vele kapcsolatba a továbbiakat illetően. (Tamsin ekkor már tudományos diplomát szerzett Cambridge-ben, húga, Pippa pedig 1989-ben végzett angol szakon a Robinson Collegeban, később jónévű filmrendező lett belőle, pár éve a kitüntetett „Dame” címet is megkapta).

Ugyancsak 1988-ban történt, hogy Tim Cross „The Lost Voices of World War I.” címmel első világháborús versantológiát készített elő Londonban, amibe a korábbi gyakorlattól eltérően belevette az összes európai költőt, aki verset írt erről a szinte minden országot megrázkódtató eseményről. Békássy Ferenc ebben az antológiában „1914” című versével szerepelt, magáról a költőről Peter Sherwood, a londoni egyetem fiatal tanára írt informatív bevezetőt. Ugyanez a vers (amit én a háborúról írt versek közül a legjobbak közé sorolnék) 2001-ben megjelent egy amerikai versantológiában is, amit Michael Copp szerkesztett.

Meg nem tudom mondani, miért csak évekkel később, 1995-ben kaptam kézhez a Cambridge melletti Histonból, ahol Majerusék éltek, Békássy Ferenc Noel Oliviernek írott levelei gépirásos másolatát. Van egy rövid, kézzel írt, elnézést kérő levelem Tamsintól, akinek közben gyerekei születtek és kutatóként dolgozott – itt küldi a másolatokat, valószínűleg majd látni szeretném az eredeti leveleket is, de apja egyelőre úgy gondolja, hogy azokat Histonban kell tartania. Engem a levelek olvasása felvillanyozott, gyorsan írtam is róluk egy tanulmányt a szombathelyi *Életünk* c. folyóiratnak, megjelent pár levél fordításával együtt a lap 1995 novemberi számában. Összesen 31 levélről és két kísérő levélről (William Burdet és Békássy Éva) volt ekkor szó, Noel válaszevelei sajnos 1945-ben a háború végén Zsennyén megsemmisültek. Ahogy Weiner Sennyey Tibor később közös kötetünk (Békássy Ferenc szerelmes levelei) utószavában írta: Békássynak ezek a levelei *testközelségbe* hozzák a fiatal költőt, aki amellett, hogy saját érzéseiről vall, beszámol Noelnek cambridge-i élményeiről, találkozásairól és a könyvekről, amiket olvas, sőt: a család zsennyei életéről is tudósítja az Anglián kívül inkább csak Svájcot ismerő angol lányt.

A gépirásos levelekben ugyan sok elírást és jegyzetelni valót találtam, de megint előkerült a kiadás terve, amiről még 1995 októberében írtam egy levelet Peter Jonesnak, a King's College könyvtárosának, mivel Békássy 1911 és 1914 között ennek a cambridge-i kollégiumnak volt a növendéke. Jones ekkor még tartózkodón válaszolt levelemre: sajnálja, de a kollégium nem ad ki könyveket, talán valamivel hozzá tudna járulni a kiadás költségeihez, ha írok erről egy beadványt. Ebben maradtunk, mert angol kiadót még sokáig nem tudtam találni. Elkezdtem viszont anyagot gyűjteni Békássy angol barátairól, mert érdekelt, hogyan fogadták ezt az idegen „apostolt”, aki ugyanakkor a magyar kultúra apostola is volt Cambridge-ben, ahol Adyt, Babitsot és Kosztolányit fordított 1913-ban! Találtam egy róla írott verset a cambridge-i költőnő Frances Cornfordtól, lefordítottam, az is megjelent a Békássy anyagokat mindig szívesen közlő *Életünk*-ben.

Közben lassan másokat is kezdett érdekelni Békássy Ferenc, köztük egy angol írónőt, Kathleen Herbertet is, akivel 1995-ben váltottam levelet. Ő Rupert Brooke-kal hasonlította össze a magyar költőt, megjegyezve, hogy Békássy bár fiatalabb volt Brookenál, érettebb volt nála – ez persze a Noel Oliviernek írott levelekből is kitűnik. Noel és Rupert levelezését pár évvel korábban, 1991-ben Pippa Harris rendezte sajtó alá „Song of Love” címen és jól látni a különbséget Rupert Brooke atyáskodó, kicsit lenéző, de ugyanakkor gyakran féltékeny, dühös episztolái és Békássy érzelmes, meleg

hangú, kiegyensúlyozott beszámolói között. Ezt egyébként Angela, Noel lánya is észrevette és mondta is nekem egy telefonbeszélgetésben „Békássy levelei Noelhez sokkal kedvesebbek, mint Rupertéi”. Persze Noel, aki racionális gondolkodású lány volt, nem akarta magát lekötöni egyik költő mellett sem: londoni orvostanhallgatóként nem kívánt „szerelmi” ügyekkel foglalkozni, mielőtt megszerzi diplomáját.

Nyomozásom Békássy cambridge-i éveit illetően folytatódott, érdekelt például kapcsolata Wittgensteinnel. A cambridge-i Wittgenstein Centre vezetőjének, Michael Nedonak köszönhetem, hogy felhívta figyelmemet arra a beszélgetésre, amit az osztrák filozófus idősebb korában folytatott egy másik filozófussal, felemlítve a cambridge-i első világháborús emléktábla ügyét és ezzel kapcsolatban Békássyt. A Noel-levelekből már tudtam, hogy Békássynak imponált Wittgenstein, de a magyar fiatalember hamar felmérte, hogy az emberkerülő filozófus sohasem lesz aktív tagja az „Apostolok”-nak, ezért „ingadozott” kicsit az annak beválasztása körüli vitában, amit - látván, hogy Keynes és mások erősen pártolják – végül ő is megszavazott. Írtam kettejük kapcsolatáról egy tanulmányt megint csak az *Életünk*-nek, megjelent a lap 2001/3. számában.

Mivel 2005-ben ellopták kompjúteremet, rajta rengeteg anyaggal, nem tudnám megmondani, pontosan mikor kezdtünk levelezni Weiner Sennyey Tiborral. Van viszont nálam egy Szegedről írt levele 2006 március 16-i keltezéssel, amiben már arról beszél, látványosan megújult az érdeklődés Békássy életműve iránt és kellene egy teljes Békássy kiadást csinálni. Ehhez kéri segítségemet, közös munkatervet ajánl. Gondolom, pozitív választ adtam, de a kalandos életű Tibor még elment hosszabb időre Indonéziába és csak pár évvel később vette fel újra a fonalat. Igaz, akkor már céltudatosan, ezután Böszörményi Zoltán segítségével az ő kiadójánál, de az Arany-madár alapítvány támogatásával 2010-ben ki tudta adni Békássy Ferenc összegyűjtött műveit. Ez a kiadvány elég széles körű figyelmet keltett, de telis-tele volt elírásokkal, sajtóhibákkal, különösen az angol szövegek sínylették meg egy nyelvi szaklektor hiányát. A kötet utószavában, ami voltaképpen Békássy Ferenc életrajza, Weiner Sennyey utal arra, hogy megtaláltam a Noel Olivierhoz írt leveleket (431-432 oldal) és hogy ezek a leveleket érdemes lenne kiadni, mert sok érdekes élményt és gondolatot tartalmaznak.

Ami a Noel-levelek kiadását illeti, megállapodtunk, hogy miután én átküldöm, Balogi Virág, Tibor partnere fogja fordítani őket és a könyv kétnyelvű lesz. (A levelek magyarra fordítását én fizettem). Közben ellátogattam Bedalesbe, Békássy hajdani, Petersfield melletti koedukációs iskolájába és az ott szerzett információk alapján a legtöbb levél utalásait meg tudtam fejteni, illetve a benne szereplő személyeket azonosítani. Tibor magyarországi kutatásai is hasznosak voltak, így verebélyi Végh Gyuláról, akit Békássy meglátogatott bozsoki kastélyában, szintén többet tudtunk meg, esemény volt a Nagy Sándor-féle, Békássynak szentelt üvegablakok felfedezése is. 2013 lett, mire a kötet összeállt és megjelenhetett kettőnk szerkesztésében, az én előszavammal, „Budapest-Zsennye” címlappal a „Békássy Ferenc szerelmes levelei” c. kötet, aminek fedőlapját Kiss Márta festőművész hintette be piros rózsákkal és dí-

szította egy kicsit idealizált Békássy Ferenc képpel. De mivel úgymond, közben elfogyott a könyvre kapott pénz, le kellett mondanunk a kétnyelvű kiadásról, így is 161 lapos lett a kis kötet.

Közben fellendült a Rupert Brooke kutatás is Angliában, mert a cambridge-i King's College megvásárolt egy köteg ismeretlen szerelmes levelet Brooke-tól, már 1982-ben meghalt Geoffrey Keynes, aki korábban megcenzurázva adta ki Brooke levelezését és közeledett az első világháború századik évfordulója. Újra felkerestem tehát a King's archívumát és a kollégiumban újra találkoztam Peter Jones-szel - ennek a találkozásnak lett az eredménye Karl Sabbagh-hal való ismeretségem. Karl, aki ebben a kollégiumban végzett, történetesen könyvkiadó volt és részben Peter Jones ösztönzésére komolyan kezdett foglalkozni egy olyan kötet kiadásával, ami felölelné Békássy Ferenc összes angol versét és teljes angol levelezését. Ez naptáram szerint 2015. április elején történt és hamarosan alá is tudtuk írni a szerződést arra a könyvre, ami végül is az *Alien in the Chapel* (Idegen a kápolnában) címet kapta és amihez Peter Jones vállalta, hogy ír egy, a kollégiumi emléktáblák ügyét tárgyaló tanulmányt. A Kings College Provostja, Rob Wallach pedig megígérte, hogy 500 fonttal támogatja majd a nagy olvasottságra aligha számító könyv kiadását – ezt végül a „Skyscrapers”, Karl Sabbagh kiadója meg is kapta, de csak jóval a könyv megjelenése után.

Az angol Békássy-kötet 2016 nyarán megjelent, benne Békássynak Noel Oliverhez írt majdnem minden levelével, amit az eredeti kéziratos levelek alapján írtunk át. A könyvbe bele tudtuk venni (feleségemmel, aki társ-szerkesztői munkát vállalt benne és akinek rengeteg fáradságába került az anyag rendbeszedése) Békássynak másokhoz, így Keyneshez, James Stracheyhez, John Sheppardhez, Justin Brookehoz és Constance Garnetthez írt leveleit is. Még a nyomdába adás előtti utolsó pillanatban is előkerült egy Noelnek írt levél, amit Paul Delany, egy új Rupert Brooke életrajz szerzője kölcsönzött ki korábban Tamsin Majerustól és most visszaadott – ez is belekerült a könyvbe, aminek kiadásával lezárult a Noel-levelek kutatásának története; de nem maga a Békássy-hagyaték-kutatás, ami a Noel-James Strachey levelezés átvizsgálásával és egy, Békássy Emmától Dickinsonnak átküldött Békássy-búcsúlevél felfedezésével azóta is hozott néhány értékes új eredményt.

KOVÁCS ISTVÁN

Nemzetmentők vagy megalkuvók?

KOLLABORÁNSOK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN.

Ha a „kötelező olvasmány” nem volna elátkozott fogalom, a *Nemzetmentők vagy megalkuvók?* című tanulmánygyűjtemény kötelező, vagy legalább ajánlott olvasmány lehetne. Elgondolkodtató, hogy ennek a jó három éve megjelent könyvnek alig volt visszhangja. Pedig ez a kötet a magyar közvélekedést befolyásoló, töprengésre késztető fontos írások foglalata – egy olyan korban, amely éppen a gondolkodásról törekszik leszoktatni az embert.

Számomra a kötet első értekezése – *Katalin király és a török szultán: mérlegen Szapolyai János árulásai* – a legtanulságosabb, amelynek szerzője Varga Szabolcs. Az árulás-mítosz mint tény a magyar írók fantáziáját is megmozgatta, noha valójában bilincsbbe verte. A Szapolyai János elleni vádakát Krúdy Gyula így összegezte: „Hit-szegő módon verte le Dózsa György seregét, gyáván kikapott Zsarnó ostroma alatt, az árulás miatt veszett el a magyar jövő Mohács mezején, és végül a trón érdekében nem állott az ősellenségnek tekintett Szulejmán szultán elé kézcsókra járulni”. Varga Szabolcs több történész – Szakály Ferenc, Barta Gábor, Bessenyei József, B. Szabó János – adalékaival alátámasztott „védőbeszédnek” összegzése: „Szapolyai a korszak egyik legtapasztaltabb katonai vezetőjének számított, aki másfél évtizeden keresztül vezetett hadjáratokat Moldvába és Havasalföldre. Sikerral védte meg a rábízott Erdélyt, így eredményes és harcedzett vezérként tekintettek rá a kortársak, és éppen ezek miatt röppentek fel egyre több helyről olyan hírek, hogy János alkalmas lenne királynak is.”

Moháccsal kapcsolatban pedig leszögezhető: „a király környezetéből érkező el-lentmondásos parancsok miatt nem érhetett oda a csatába”. Az egyébként a humanisták által is kipellengérezett mély vallásossága se engedett volna ilyen pogányokat támogató tudatos „szabotázs”. Olyan forrásokról se tudunk, amelyek azt bizonyítanák, hogy Szapolyai már 1526 előtt tárgyalt volna az oszmán hatalommal, mint tették ezt évtizedek óta Franciaország és Lengyelország uralkodói. Amikor 1528-ban Szinnánál csatát veszített, rá kellett döbbsennie, hogy Ferdinánd ellen szövetségeseket kell keresnie. Követeit e célból először nem Isztambulba, hanem a nyugati udvarokba küldte, ahol kérése elutasításra talált. Ezt követően bízta meg azzal Laski Jeromost, hogy Isztambulban tárgyaljon. Követe rendkívül előnyös szövetségi szerződést tudott kialakítani. „Szapolyai döntése valójában az egész országot lélegzethez juttatta, hiszen uralma fenntartására más mód nem volt, távozása azonban azonnali sorozatos szultáni hadjáratokat eredményezett volna, mert az oszmán politika számára elviselhetetlen lett volna egy Habsburg-berendezkedés a Magyar Királyság egész területén” – jegyzi meg Varga Szabolcs.

Ebből következett az is, hogy Szapolyai, aki látta, hogy a korlátlan anyagi és emberi erőforrásokat mozgósítható törököket még Ferdinánddal közösen se tudja le-

győzni, magával Habsburg riválisával is csak olyan feltételekkel köthetett békét, amelyek a szultán számára elfogadhatók voltak. Lehetett-e a törökbarát politikának jövője akkor, amikor Buda elfoglalása után kiderült, hogy Szulejmán az ország teljes megszállására törekszik? – teszi fel a kérdést a történész, amelyre ő maga így válaszol: „Alig telt el azonban pár hét, valahol a szultán Buda alatti sátrában Szulejmán számára nyilvánvalóvá vált, hogy nem nélkülözheti a magyarok közötti híveinek támogatását, és elrendelte a Keleti Magyar Királyság létrejöttét, melyből pár évtizeddel később megszületett a Szapolyai politikáját folytató Erdélyi Fejedelemség.” Varga Szabolcs e szavakkal menti fel Szapolyait a rázúdított vádak alól: „Ötszáz év távlatából világosan látszik, hogy az ellene felhozott vádak nem állják meg a helyüket, tetteit nem holmi születéséből vagy neveltetéséből fakadó jellemhiba, hanem nagyon is racionális helyzetfelismerés irányította.”

Oborni Teréz *Barát vagy ellenség? Egy árulás története, Erdély, 1551* címmel tett közzé tanulmányt a Szapolyai politikáját sokkal bonyolultabb feltételek között a képlekeny státuszú Erdélyben folytató pálos szerzetesről, váradi püspökről, „a korabeli Magyarország és Erdély legbefolyásosabb politikusának” tartott Martinuzzi Fráter Györgyről. Fráter György érdeme volt, hogy 1551-ben Izabella királynőt és fiát rákényszerítette az Erdélyből való távozásra, s Szapolyaiak országrészét egyesítette Ferdinánd Magyar Királyságával. „Györgyre ezt követően »már« csak annyi feladat várt, hogy mindezt úgy adja elő az Oszmán Birodalom szultánjának, a pasáknak és vezíreknek, mintha Erdély fölött még mindig a szultán által még 1541-ben oda rendelt János Zsigmond uralkodna” – jegyzi meg a történész föltéve az alábbi kérdéseket is: „Egy ilyen ragyogó elme, egy országok sorsáról döntő éles eszű politikai sakkjátékos vajon nem számolt a Porta megtorló intézkedéseivel, ha egyik alávetett tartománya a legnagyobb ellenségük, a Habsburgok kezére jut? Nem számolt vajon azzal, hogy, miként az oszmánok nem egy alkalommal ígérték: tűzzel-vassal emésztik meg az országot?”

Végzetesnek bizonyuló politikai kötéltánca végül a vesztét okozta. Nem a törökök részéről, mint ez logikusnak tetszhetne, hanem a mindegyre gyanakvó Ferdinánd által, aki az Erdélyt megszálló Castaldo generálissal meggyilkoltatta a pár hónappal azelőtt érdemeiért esztergomi érsekké emelt barátot. A gyilkosságban való részvétel gyanúját a Habsburg uralkodó nehezen tudta eloszlatni a pápa előtt, aki az ügyben szigorú vizsgálatot követelt, mivel György barát a római anyaszentegyház bíborosa is volt.

Fráter György vádlói azt is a szemére vetették, hogy a „horvát” származású oszmán vezérekkel rokonságban áll. A B. Szabó János és Sudár Balázs *A hatalom csúcsain. Magyarországi származású renegátok az Oszmán Birodalom politikai elitjében* című tanulmányából kiderül, hogy a szultán közvetlen környezetében valóban akadtak befolyásos magyar származású személyek, mint például Dzserráh Mehmed nagyvezír, aki szoros kapcsolatban állt az erdélyi Báthory-dinasztiával, s az a megtiszteltetés érte, hogy „ő végezhetette el III. Murád fiának, a leendő III. Mehmednek a körülmetélését”. Márkházi Pál, vagyis Ibrahim bég fia, Deák Mehmed pasa meghatározó szerepet ját-

szott Bethlen Gábor hatalomra kerülésében. Magyaroknak tartották a hol pártfogolt, hol kegyvesztett, de végül nagy karriert befutó Szúfi Mehmed pasát is, aki éveken át kormányozta Egyiptomot, s olykor-olykor „királycsináló” nagyvezírhelyettes volt, majd budai pasaként fejezte be életét.

Papp Sándor *Bethlen Gábor hatalomra kerülése* szövevényes történetét szálazza ki ismert és új adatok elemzésével, „szembesítésével”, míg Varga J. János *Thököly Imre – nemzeti hős, kollaboráns vagy áldozat?* címmel tesz közé izgalmas tanulmányt. A címben feltett kérdésre a szerző az alábbi választ adja: „Thököly Imre nem ismerte fel a magyarság érdekeit egy sorsfordító történelmi pillanatban, nem vállalta az oszmán uralom felszámolására nemzetközi segítséggel elindított, generációk óta várt háborút. Együttműködése az »ösellenség«-nek nevezett Oszmán Birodalommal, törekvése az erdélyi fejedelmek 1683–1684 után idejétmúlt országegyesítési koncepciójának és az éppen nem aktuális »nemesi-nemzeti« sérelmi politikának az életben tartására, a történelmi változások keresztútjába sodorták. Tévedései, hibái visszahúzó erőként hatottak, ezért nem mondhatjuk, hogy nemzeti hőseink közé tartozik.”

Ha a legújabb kortól eltekintünk, kijelenthető, hogy a magyar történelem talán legjellemtelenebb alakja – mártírhálála ellenére is – Martinovics Ignác. „Súlyos önértékelési zavarban szenvedő, karrieristáról van szó, aki nem kapta meg sem azt a szerepet, sem azt a rangot és pénzt, amely meggyőződése szerint megillette volna, és amelyért bárkinek bárhol a szolgálatába állt volna” – jegyzi meg *Kollaboránsból fel-ségsértő. Martinovicsról és mozgalmáról* című tanulmányában Poór János. Franz Gottardi, volt pesti rendőrfőnök, II. Lipót magán titkosrendőrségének vezetője szervezte besúgójává a lemergi egyetem természettan professzorát. II. Lipót Martinovics 500 forintnyi nyugdíját szolgálataiért 1500 forinttal egészítette ki.

II. Lipót utódja, Ferenc nem volt ilyen bőkezű hozzá, Martinovicsot pedig nem elégítette ki a szászvárosi apát cím és a vele járó 1000 forint kegydíj. „Ha Ferenc császártól méltányosnak tartott stallumot vagy fizetést kapott volna, aligha állt volna egy uralma megdöntését célzó mozgalom élére” – jegyzi meg Poór János. Vagyis nem lett volna jakobinus, annak is a legrosszabb fajtája, aki rendszer- és uralkodóbíráló röpiratot szerkesztett – tele helyénvaló tényekkel és jogos kritikával ugyan –, hogy az azokat fordító és terjesztő beszervezett társait feljelenthesse, magát így is nélkülözhetetlennek tüntetve föl. A tanulmány vázlatosan ismerteti a magyarországi jakobinus mozgalom történetét, feltárja Martinovics szellemi és szervezői valamint besúgó tevékenységének tényeit, amelyekre a bécsi levéltár szabadabbá válásával még inkább fény derült.

Völgyesi Orsolya (*Egy adminisztrátor portréja az 1840-es évekből. Földváry Gábor hivatali pályája mint esettanulmány*), Szigeti István (*A forradalmi kormány államtitkárából az ellenforradalmi kormány tanácsadója – Ghyczy Kálmán 1848–1849 fordulóján*), Hermann Róbert (*Az együttműködés útjai, tévútjai és zsákutcája 1848–1849-ben – magyar konzervatívok a túloldalon*), Zakar Péter (*Egyház és (ellen)forradalom 1848–1849*), Pap József (*A passzív ellenállás olvasatai a 19. századi szö-*

vegekben) és Deák Ágnes (*Mit minden fűszál tud? Megfigyelők és megfigyeltek Erdélyben az 1850-es évek derekán*) tanulmányai a reformkor, a szabadságharc, az abszolutizmus és a kiegyezés helyi vagy országos ügyekben fontos szerepet játszó közszereplőinek, hivatalnokainak, politikusainak tevékenységét teszik a felelős történelmi megítélés patikamérlegére – a kötet címben feltett kérdés szellemében.

Deák Ágnes tanulmányából kiderül, hogy a jelzett időben Schwarzenberg erdélyi kormányzó ügynökhálózata jól szervezettsége ellenére se lehetett olyan fojtogató, mint amilyennel Ceaușescu diktatórikus hatalma Romániát, így Erdélyt is betérítette százhusz évvel később. Megjegyzendő többek között, hogy „fizetés nélkül az újságíró George Bariț, a román nemzeti mozgalom ismert vezetője” is a brassói rendőrigazgató informátora volt 1852-ben.

Zakar Péter az áprilisi törvények által az egyházak számára teremtett új helyzetet elemzi, s a benne kiemelkedő szerepet játszó egyházi személyiségek magatartását, cselekedeteit villantja fel. Tanulmánya legizgalmasabb részében Scitovszky János pécsi püspök életét és működését ismerteti, akit az Országos Honvédelmi Bizottmány Hám János szatmári püspökkel együtt V. Ferdinánd és I. Ferenc József iránti lojalitásuk miatt hazaárulónak nyilvánított. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a császár 1849. július 21-től Scitovszkyt esztergomi érsekké nevezte ki, aki – az uralkodó csalódására – ebben a tisztségben éppenséggel a forradalmat szolgáló papok védelmében lépett fel. „Jelentős sikert azonban csak a püspökökkel kapcsolatban ért el. Maga mögött tudva a bécsi nuncius Viale Prela támogatását, tiltakozott az állami szervek túlkapásai, illetve a püspökök meghurcoltatása ellen. (...) A prímás törekvését az elítéltek megmentésére valamennyi egyházi vezető osztotta. A »kompromittált« papok egy részét sikerült egyházi fenyték alá vonni, ezáltal megmentve a Haynau-féle felelősségre vonás keserveitől” – emeli ki Zakar Péter, s azt is hozzáteszi, hogy „1860. április 30-án mintegy 80.000 hívő jelenlétében Scitovszky celebrálta a gyászmisét Széchenyi István gróf emlékére.”

Hermann Róbert ma is időszerű kérdést érint a tanulmányában azt leszögezve, hogy „míg Windisch-Grätz kormányzatának időszakában az 1848 előtti konzervatív politizáló elit második vonalának kiemelkedő képviselői jutottak szerephez, 1849 júniusa után ez a csoport egyre inkább visszavonult és visszaszorult, s átadta helyét a hivatalnokokból és névtelen karrieristákból álló csoportoknak”. Ez azt jelenti, hogy a Magyarország teljhatalmú megbízottjának, Julius von Haynau táborszernagynak éppen rájuk volt szüksége, s a hivatalnokok készen álltak őt szolgálni.

Lech Wałęsa lengyel köztársasági, amikor 1992-ben a szemére vetették, hogy nem hajtott végre radikális rendszerváltoztatást, vagyis nem számolt le a kommunista nomenklatúrával, azt válaszolta: „ahhoz hatvanezer hivatalnok kellene, hogy mögöttem álljon”. Vagyis Wałęsa nem számíthatott a hivatalnokokra, akik mintha legkevésbé lennének/(lettek volna) érdekeltek a földindulásszerű változásokban. (*Komp-Pres Kiadó Korunk, 2015*)

BÍRÓ JÓZSEF

ISADORA DUNCAN ... – , HOGY

így avagy másmódon
úgyis kiforogja
magát
:
ha mégsem sikerülne
talán megérti
milyen
:
noha
nincs
:
esélyazonosság

JACQUES LIPCHITZ ... – , HOGY

ami csalafintának tűnhet
igencsak egyszerűen
értelmezhető
:
mindenfajta
eltökéltsége mellett
óhatatlanul másságra tör
:
kényes
feladat
:
örökellenszélben

NOUVEAUTÉ

prózavers

kedves és igen tisztelt. verseimben szerfölött. manőverek és.
igen. tudom. idegesítő. talán a prozódia. a mérték?
vagy netán?! nem. az nem lehet. akkor pedig. nem. nem!
az sem. az sem lehet. de hát. mégis. nem. nem. nem. ---
az aztán végképp. --- akkor meg a. igen tisztelt. és - :
szeretett - : olvasó. gyueleest tartunk. (valóban!) !
teema ... ! (valóban?) talán. szerfölött. tudom.
igen. (!) akkor pedig. nem. az nem lehet. nem. nem !
mégis. idegesítő. (?)

[UN]

négy napig lakott nálunk E. SZ. E. ezerkilencszáznegyven
valahányban született. gyomán. vagy endrődön. vagy ... tudj
Isten. lehet. gyomaendrődön? E. SZ. E. születése ... *ill.*
mondjuk inkább úgy: (világrajövele) - *ti. ez.* sokkal ...
a személyiségéhez ... - (kor) elveszítette az édesanyját. roko
nok nevelték fel. --- volt főiskolás kárpitos könyvtáros
tanító + alkoholista és. nemzedéke (?) egyik leg
kiválóbb! hát persze. ráhibáztál. mi más is. igen. -
KÖLTŐ - hiheted. mindez érdektelen. pedig EZ A VERS
küldetéses. - : „ *csak azt ne! azt a matt fekete tokot!* ”

[DEUX]

nyakatekert egy mondat ez. **mondja.** de hát a jól működő
emlékezet. - *mondom.* - sok ör lesi a ... - t e határsér
tőt. mondja. hadd meresztgessék vaksi szemüket! ---
mondom --- a helybenfutás javítja a vérkeringést. no
meg az izmok tónusa ... ! **mondja.** az a fene vibráci
ó! az! - *mondom én.* - a szembe jövő valamint a ke

resztesző forgalom. **mondja.** levetem a cipőmet. – *mon
dom én.* – lazaság. sőt! **mondja.** a gyomor állapota
is meghatározó. – *mondom én.* – intraktábilis vagy.
mondja. kialudt a mécses. – *mondom én.* –

[TROIS]

megyen – megyen huszonegy *tégla.* mennek – mennek. lassan – lassan.
veresek. vonszolódva. kacsáznak. kacsaringócskáznak. az ám!
a záróvonalon. *heába.* hosszú. az ÚT. messze még a messze. (a
vég – cél.) nagyBUDAPEST. cipőik elfoszlottak. ruháik elrongyo
lódta. porosak. szélfúttá – napcserezte arcukon. kis patakokban –
patakocskákbán ömlik. a veríték. ahogy illik. van. 'ki már a
hamut is COMRADEnak mondja. bizony. pocsolyszürke szemükben
elszántság. megátalkodott. 2. ker. ... utca 1 – 3. itt lesz
a békeszerződések megkötése. *heába.* ezek már csak ilyenek!
2. ker. ... utca 1 – 3.

[QUATRE]

micsoda malheur. (ejtsd – : *malór*) tanult – barátom szavai ezek.
mindig nagyon választékosan beszél. a lám
pát sem ... ! no pasaran! a múltkoriban *pl.* ezt rög
tönözte. ----- *egyes motívumaival az igazán csipkefino*
man kidolgozott hétköznapi nyelv is mitológiát teremt.
ám ambivalens világunkban ab ovo a kollektívum ... és
így tovább. – nem folytatom – a fentieket és a hasonló
handabandázásokat egy ... ista szempontú vizsgálódás a
vagy ... tárgyául ajánlom. (írógépem felett – *most*
– egy melltartó lebeg.) ----- (micsoda MALHEUR !)

[CINQ]

vasárnap (február 12. – én) szokatlanul korán keltem fel. ... -, hogy még időben megvehessem a szombati lapokat. a jó (farangi) fagyban botorkálva – botladozva – a kialvatlanság no meg a másnaposság miatt – kóvályogtam kedvenc újságos bódém felé. s ezenközben jutottak eszembe a következők. {
 : edithnek két pár harisnyanadrág. / kispárna egy darab. / író gépet megcsináltatni. / olvasólámpa egy darab. / arcmás – fény képeket készíttetni. / teáskanna egy darab. / hétfőn délelőtt telefonálni – kinek is? – megvan – / a lemezjátszó is bedöglött : }

[SIX]

nos tehát (ma éppen xedike ... van) egy nagyszerű itáliai költő EDOARDO SANGUINETI verseit : ...
 / ... : vallomása szerint plátói erotomán. és gátlásos ! egyébiránt. apró termetű. törékeny ember. csodálatos – : bari tonján : – wie geht es dir ? – ilyen. és. más. hasonló. (?) kérdéseket tesz fel. aztán néhány pá – t int – nahát. efféle az ... éves. azaz. ez az .. éves. GENOVAi születésű a vanguardista. *pornográf* : költő (--- : TADEUSZ RÓZEWICZ barátja ! : ---) RÓZEWICZ, TADEUSZ (e. – : *ruzsevics*) (Radomsko, 1921. 10. 09.) ... lengyel ...

[SEPT]

életemben az első NŐ akit meztelenül láttam az anyám volt. igen. nem szégyeltem bevallani. leselkedtem. és ? elvégre is fiú – gyermek voltam. vagy mi a szösz ?! – sóhajt. sóhajt. most egy picit visszatartja. aztán szépen *lassaaan* ! nagyon lassan kiengedi a levegőt. – jó. nincs semmi komolyabb baj. csak egy kis megfázás. bronchitis. felírok neked egy köptetőt. ebből naponta 3szor1 evőkanállal. a másiktól napi 3szor2. a C – vitaminból is 3szor2. meglátod

hipp – hopp. és teljesen rendbe – jössz. { az első NŐ. szóval
... akit ... – : ... áldozata lett. }

[HUIT]

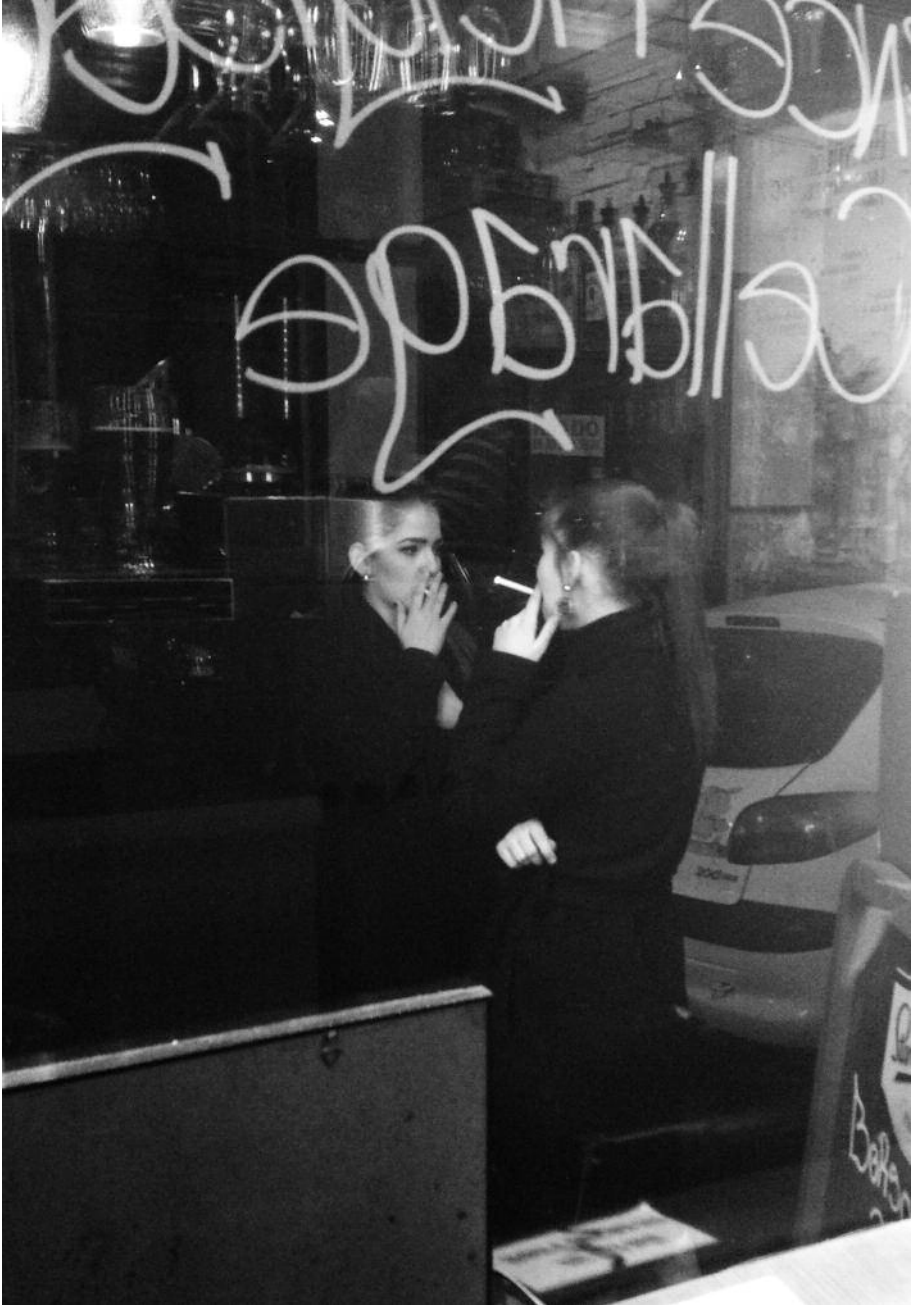
képzeld el a *helyzetet*. bár. nem – (*igazán?*) történhet meg VELEM.
VELED. – : kissé eklektikus : – dór barokk reneszánsz
márványoszlopok. márványlapokkal fedve padló – falak – mennyezet. szik
rázó – sziporkázó csipkefinom kristálycsillárok. osztott – keret
be foglalt. TISZTA ablakok. a cipőtalpat – *szinte* – kéjjel –
simogató. negédes perzsaszőnyegek. (akárha bűgőhangú / melledet
ágyékodat önfeledten *habzsoló* konzumkurvák bársonyos ajkaiból /
hatalmas mozaik) diófából faragott. mértéktartóan elegáns.
mélybarnára pácolt. { pajzán gondolataidat ... } szóval. tiszteletet
parancsoló. térelválasztó. – : belépsz. ... a – *be* : –

[NEUF]

TENNESSEE WILLIAMS ... – , HOGY

félelmei megnyomorítják
miközben
homályos gondolatokkal
:
bíbelődve ráébredhetne
mégiscsak
miképpen szabaduljon
:
akitől
aligha
:
templomcsendben

FÜLEKI GÁBOR

„A dal madárrá avat.”

ZENE ÉS ZENEISÉG WEÖRES SÁNDOR
KÖLTÉSZETÉBEN

Talán egy magyar költő életművében sem kap akkora szerepet a zeneiség, mint a harminc éve elhunyt, hazatért Weöres Sándor munkásságában. Valóban méltán nevezhetjük őt a Magyar Orpheusnak. Bár nem kettős tehetség, mint Rousseau, Kundera, Csáth Géza, Paszternak vagy Wagner –, azaz ő maga zenét nem szerzett; a muzsika ettől függetlenül mindig erős hatást gyakorolt rá, noha jóbarátja, hatalmas kortársa, a fiatalkorában zeneszerzői pályával kacérkodó Határ Győző, egyhelyütt kedves egyszerűséggel „botfűlű”-nek titulálja szeretett költőjét¹ – persze meglehet, hogy az ő zenei képességeihez mérten talán tényleg az volt... – egyszerűen, ezen elejtett megjegyzésnek nem kell végzetes súlyt tulajdonítanunk, hisz Határ Győző olykor amúgy is szereti ugratni olvasóit.

Weöresre egész életében nagy hatást gyakoroltak egyéb művészeti ágak alkotásai. A festészethez különösen vonzódott, a képeket igazi műélvezőként élte át; erre rávilágít saját fiatalkori vallomása is: egyszer egy Kernstock-kép szemlélése közben elsápadt, és ellepte a hideg verejték.² Ekkoriban az irodalomnál mind a zenéhez, mind a festészethez közelebb állónak vallja magát, noha sem zenét írni, sem festeni nem tudott; mégis, saját bevallása szerint mindkettőben sokkal jobban ki tudná fejezni önmagát, mint az írásban. Későbbi köteteit ennek szellemében olykor saját rajzaival díszítette: A *Hallgatás tornyát*, a *Kézírásos könyvet* és a *Kútbanézőt*. E rajzok jellegzetes hangulatú vonalvezetésűekkel a gyermekrajzok, őskori sziklarajzok, picassói vázlatok vonásainak rokonai. A *Kútbanéző* végső csupaszágú-tömörségű pársorosai és a szintén váz-szerű, sejtelmes rajzok együtt egészen különös, szorongató atmoszférát teremtenek. A Sebő Ferenc-féle *Énekelt versek* című kötet (*Enciklopédia Kiadó, 1998.*) Weöres verseit tartalmazó része pedig – némi túlzással – akár összművészeti alkotásnak is tekinthető, hiszen itt a versek szövege, kottája és az őket kísérő rajzok egyszerre találhatóak meg.

Weöres alkotásaiban nagy szerepet kap az őket átszövő erős képiség, másrészt sok közülük festőkhöz, festőkről szól, pl. a *Három emlékmű* első darabja Egry Józsefet idézi, a *Festőállvány* Barcsay Jenőt szólítja meg. Illés Árpád festő pedig maga is jóbarátja, levelezőtársa volt a költőnek. A zenéhez is éppilyen kettősen kötődik; azaz egyes verseiben közvetlenül zenei élményeire reflektál, vagy zeneszerzőket szólít meg, más alkotásaiban pedig – ezekből sokkal több van – zenei témákat, elemeket használ fel, illetve zenei formákat próbál ki és alkalmaz bravúrosan. Alapvető törekvése volt költészetét mennél zeneibbé tenni, a nyelvvel elérni a tiszta muzsikáig, az orfikus

hangig, ahol a közvetlen értelem már mellékes, jóformán csak a tökéletes zengés számít. Ilyen, véleményem szerint a tiszta zengést megvalósító versei a *Subanás a hegedűkön* vagy a *Tizenegyedik szimfónia*, „jelentésebbek” a *Medeia*, *Orpheus*, *Minotaurus*, *Hatodik szimfónia*. E törekvésében Mallarmé gondolatai is tükröződnek, aki azt vallotta, hogy „a költészet a homéroszi nagy eltévelyedés óta hamis útra futott.” S mi volt előtte? Orpheus. Amikor még a költő nem valamiről beszélt, hanem a világot közvetlenül átélve valamit énekelt. Mindezt a költő mestere, lélekvezetője, Hamvas Béla is kifejtette a *Meduza* kötet bírálatában, amely a költőre óriási hatást tett, őt mintegy orpheusi önmagára ébresztette. Mindez a *Háromrészes énekhez* kötődik, amelyben saját véleménye szerint is a dolgokat már valóban belülről ragadja meg, a gondolatok pedig az értelemre merőlegesen jelennek meg, s mindezt átfogja, összetartja valamilyen csillagszerű gravitáció. S ez a leglényegesebb lépés azon az úton, amely a mitológián át az érzékfeletti belső zengéshez, s azon túl, az önnön teljességében tündöklő abszolút léthez vezet. S ennek jegyében jelenti ki Weöres: „*Engem témák sohasem foglalkoztattak. Igyekszem verseimet témamentessé tenni, amennyire csak tudom. Arra törekszem, hogy verseimnek abban az értelemben legyen témája, ahogyan egy zeneműnek van. Tehát témáim: arányok, proporciók, szerkezetek.*”³ Tehát mindebben fontos a zene (emögött fölsejlik talán Verlaine *Költésztana* is), mely nem konkrét gondolatokat közöl, hanem sokkal inkább asszociációkat sugall, mintegy a gondolat derivátumaként a lélek gyökeréig jutva az érzelmeken át hat az értelemre. A zene és a költészet a történelem hajnalán egyszerre született, sőt, egyszerre magával a nyelvvel. Az ősi előnyelv valószínűleg kezdetben még zenei elemekből építkezhetett, aztán alakult át a több egyértelműséget nyújtó fonematikus beszéddé, amely persze maga is rengeteg zenei elemet hordoz, a zene integráljaként: hangsúlyt, ritmikát, hanglejtést, melyeknek egyébként a tonális nyelvek sokaságában nemcsak árnyalati-hangulati, hanem konkrét jelentés megkülönböztető szerepe van. A zenével való beszéd végül is talán azért nem jött létre, mert az ember által képezhető zenei hangok kombinációs lehetősége ugyanannyi idő alatt kisebb, mint a fonémáké, viszont nagyobb energiabefektetést igényel. De talán nem lehetetlen: erre mutat példát Karinthy *Utazás Faramidóba* című regénye, melynek géplényei zenenyelven kommunikálnak. Egyébként *solresol* néven mesterséges nyelvként François Sudre létre is hozott a 19. században ilyen zenenyelvet. Határ Győző viszont elveti ennek lehetőségét: „*Az ősnyelv a zene kudarca. (...) A zene is nyelvnek indult – de nem sikerült. A zene szimbolikája a nyelv kísérteteinek rajzása ... Az egyértelműség paradicsomán kívülre-kezdve értelmi mondanivalója kategorikus nulla.*”⁴ A zene tehát elvetélt nyelv, értelmet nem, de érzelmeket képes kifejezni. Azonban ha végül a már régebben elkülönült nyelv és dallam újra összekapcsolódik, létrejön az ének: „*A vers-éneklés ősi dolog. Hiszen az ősi időben dallam és szöveg elválaszthatatlanul egy volt. A dallam, a ritmus, a különböző hangszínek oly szorosan kapcsolódtak egybe, hogy pl. Kínában Tao-Jüan-ming költő a VII. században csinálta meg először azt, hogy egy hírtalan hangszert fogott a kezébe, és mondta a verseit.*”⁵ Hazánkban az énekvers és a szövegvers a 16. században, Balassinál vált el egymástól. Persze ez még ma is élő jelenség – teszi még hozzá

Weöres, akinek ősköltő-jellegéből, verseinek erős ritmikájából is következik az, hogy minden bizonnyal ő a legkönnyebben megzenésíthető költőnk; elég csupán Kodállal való sokéves együttműködésére gondolnunk, aki az *Öregek*ből írta egyik legszebb kórusművét. Sok dallamához pedig Weöres szerzett utólag szöveget. Petrovics Emil a költő *Bolero* című versére alkotta *Negyedik kantátáját*, Szokolay Sándor az *Istar pokljárását* zenésítette meg, Decsényi János pedig a *Tizenkettedik szimfóniához* varázsolt éteri-misztikus hangulatú zenét. A sort még hosszan lehetne folytatni Bánkői Gyula, Kurtág György, Balázs Árpád és mások megzenésítéseivel.

Kik voltak Weöres kedvenc zeneszerzői? Egy vallomásában Bachot, Vivaldit, Bartókot, Kodályt, Webernt említi, egy kései verse Beethovent idézi meg (*Beethoven emlékére*), de ez csupán néhány kiragadott név, mert így folytatja: „*a zene intenzívebben hat rám, mint bármi más – a természet látványait, mozgásait, hangjait, csendjét kivéve.*”⁶ Több költeménye jellemez, idéz meg zeneszerzőket. Kodály Zoltánhoz két alkotás is szól; az egyik köszöntő a Mester hetvenedik születésnapjára, gyermekhangon, népies felütéssel, mégis, a költő jellegzetes képi világát mutatva: megjelenik az oly gyakori csillag-motívum, vagy a hegytetőn zengő jég képe: „*A hegytetőn, hol sas szárnya lendül, / A kristály jég mint orgona zendül.*” Ez a kép számos egyéb versében is megjelenik, így például a *Hegyi tájban*: „*a hegytetőn köszörűkő-sivítás: / élesen reped a jég.*”, továbbá a *Mahruh veszése* végén: „*s az Úr egy pillanat szélén, amely dob-hangként alacsony, / elsápad törvénye ormán; de átfogja mindenfelől / sok és egy kristálycsengéssel a magas, állandó idő.*”, avagy még szembeszökőbben az *Ünnep* című szonettben a hangszerek királynőjének megjelenése: „*fenn orgona zenél, nyugalma zeng.*” Ez a *Tizedik szimfónia* „*sokszólamú, néma*” orgonája. S ez a zene már maga a csend, a hangtalan, a néma, teljes zengés, az említett Kodály-vers szerint „*a csendnek van csak ily nagy zenéje.*”, mely felidézi *A teljesség felé* fontos szavait is: „*A teljes zengés: hang-nélküli.*” A költemény mindezen „komoly” asszociációi ellenére is játékosan, vidáman zárul. A másik Kodályhoz szóló mű a *Géniusok* ikerköltemény második tagja: *A nyájás* című, amelyben a Mester sorsa egybefonódik hazájáéval, mintegy feloldva a Fülep Lajost megörökítő első darab embervilág fölé emelkedettségének tragikus mozzanatát. A két vers együtt talán Weöres – és minden nagy művész, gondolkodó – kettős önarcképét is adja.

Költőnk a magyar zene kettőscsillagának másik tagját is megörökíti: a *Három emlékmű* záródarabja Bartók Bélának állít emléket. A zseni paradoxonokkal telített világát rajzolják meg a központozást mellőző sorok: „*merő szeretet és semmi irgalom / mi másnak kincs önéki lom / mi másnak szemétdomb önéki égi kémia / beágyazva józan önkívületbe / az időt folytatja tétlenül / munkája működik helyette.*” S az egész verset keretbe foglalja az elvándorlás, az életből, emberi világból való kilépés mozzanata: „*vándorol az isteni gazda*”, s „*már ott honol a kristályok körében.*” Ez az elmúlástudatba való átlépési helyzet, a világról lemondott vándorrá, sannyasává válás szintén a weöresi líra egyik kulcsmotívuma, sok vers alapélménye, pl. *Az ég-sapkájú ember*, *A kettős én*, *Skiz*, *Álom a vándorlásról*, *Bolero*, *Hárman-négyen*, *Eltévedt gyerekek*. S az átlépő ember eltávozik ugyan, de még egyszer vissza kell pillantania a szülőhazára,

amit a csupa nagybetűvel szedett, a *Szózat*ból származó sor emel ki: „A NAGY VILÁGON E KIVÜL”. Így ez a költemény az előzőleg említett *Géniusok* két darabját egy műben egyesíti. Ezt támasztja alá, hogy kötetében a Bartók-verset közvetlenül követi a *Géniusok*.

Még két vers tartozik ide; mindkettő kései. Egyikük a magányos titán világát megidéző, már említett *Beethoven emlékére*. A végsőkig csupasztított, tompán villódzó fényű, puritán sorok a zeneszerző magányának, süketségének keservéről vallanak. A három részre tagolódó költemény először bemutatja, milyen örökölt zenei nyelvet veszít el a komponista, s mire cseréli, a régi dallamok helyett „inkább a mennydörgés vonulását” kívánva. Mindezt a romló test és a vele komorodó kedély váltja ki; a zeneszerzőnek a süketség csendjét, melyből túlvilági üzenetek fakadnak, kell zenévé formálnia. Zenéjét az emberfölötti régiókba emeli, mondja róla Hamvas. S ez sikerül is, a magányban megszólal a rejtélyes társ, aki talán a zene sugalmazójaként értelmezhető. Hang egy másik világból? Vagy az Én másik fele? Nem tudni, de a lélek ettől kezdve a „süketségben sincs többé egyedül.” Az elvesztett evilági dallamok helyét átveszik a tökéletes társ dalai. A költemény ritmusa is eltávolodik a megszokott típusoktól, az első felében még érzékelhetők a szabályos időmérték nyomai; pl: „úgyse hallható énekét”, – ez a sor némi beleérzéssel glükoneus, más helyütt daktilusok, anapesztusok bukkannak fel; míg a befejező szakaszban hosszú és rövid szótagok rendszertelenül követik egymást –, persze, csupán a földi rendező elvek szemszögéből tekintve tűnnek annak...

Néhány évvel korábban keletkezett az *Anton Webern emlékére*. E vers éppolyan tömör és keserű, akárcsak a szerző zenéje, amely a zeneirodalom talán legsűrűbben-legrövidebb életműve. Éji ködben zajló hiábavaló lázadás árnya sejlik fel, az emberi nyomorúságba való bezártság, melyen talán csak a nyilak szökhetnek túl; ez a hang már a *Kútbanézó* atmoszféráját idézi, akár abban is szerepelhetne. S bár az *Áthallásokban* és egyebütt a *Hét groteszk* első tagjaként szerepel, jómagam e verset egyáltalán nem érzem groteszknek.

Látható tehát, hogy Weöres kapcsolata zenével, zeneszerzői sorsokkal mélyen átérző, közvetlen. Ő maga is szívesen alkalmazott zenei párhuzamokat saját költészetének irányaira. Alapvető kérdés volt számára fiatalkori útkeresése idején a lelki-eszmei és a formai művészet/alkotásmód szembenállása, egyesítésének lehetőségei. Így vall erről 1947-ben, egyik Hamvashoz írott levelében, a Hamvas-házaspár *Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon* című könyvére reagálván: „Gondoltál-e a Beethoven-i (lelki) és a Bach-i (formai) művészet antinómiájára? A Beethoven-i: tele van mindennel és tarka; a Bach-i üres és ragyogó. Magam Beethoven jegyében állok, de Bach-al szimpatizálok. Te csak a Beethoven-it nézed, még a jantra is az, meg minden vallás művészet is. Nézd egyszer a Bach-it: Arany János finom és ragyogó choriambikus strófáit a „Buda halála”-ban, melyek tartalmilag és lelkileg egészen jelentéktelenek. Burns-t, Eichendorffot, Stormot, Bellmant, Hérédiát, Shakespeare kis dalait, Pascolét, Mörikét, Eminescut, stb. milyen semmik és milyen szépek. Tartalmilag látszólagos vagy valódi korlátoltság (többnyire valódi), és formailag

isten tündöklés.”⁷ Weöres tehát a szinte tartalomfüggetlen tiszta műélvezetre hívja fel a figyelmet, amelyet szintén ekkoriban *A teljesség felé* lapjain is megfogalmaz, miszerint a költészet belső zenéjét, testtelen táncát a tartalomfüggetlen olvasáshoz való eljutás révén érhetjük el. Lényegében ez is a homéroszi-orfeuszi szembenálláshoz hasonló kettősség, s arra mintegy merőlegesen áll. Ő természetesen mindegyik alkotómódot követte, és ezek között is számos átmeneti típus fedezhető fel nála.

Más leveleiben is vall a zenéről; az 1933-as Rozsnyai Kálmánhoz írottban Bartók zenéjét az egyiptomi Rhá-énekek csodálatos légiességéhez hasonlítja, egy Babiszhoz szóló pedig egy éjjel fejből kiötlött modern Beethoven-i szvittről beszél, melyet másnap reggelre sajnos tökéletesen elfelejtett. Egy Fülep Lajosnak küldött levél arról vall, hogy *Nyári délután* és *Őszi eső* című versei Debussy muzsikájának és Verlaine *Szívemben könnyezik* című költeményének hatása alatt fogantak. Csokonairól szólva pedig fölveti azt a lehetőséget, hogy a kevésbé ismert és becsült Michael Haydn hagyatékában talán lehetne találni megzenésített magyar verseket, hiszen a szerző maga hosszú ideig Nagyváradon püspöki karmester volt.⁸

Mindezek után térjünk át arra, hogyan és mit hasznosított, épített be költészetébe Weöres Sándor a zenéből. Ő maga így vall erről 1967-ben: „*Ihletet (...) többnyire a költő sem a zenéből (nyer), sokkal inkább az élményeiből; a lelkén keresztülúszó idegen, szinte meghatározhatatlan anyag az, amiből formál... A zene melódiaanyaga korai dolgaimra nagy hatással volt, most inkább a zenei struktúrákból tanulok. A fűga, szonáta, rondó szerkezetét igyekszem szavakkal megvalósítani, verseimet zenei formákra építeni, azokba ágyazni. Zenei formát senkitől annyira nem tanulhat az ember, mint Bach-tól. Nála a legtisztább rajzúak, legegyszerűbbek, költészetben is leginkább realizálhatóak a strukturális elemek. Már a Haydn-, Beethoven-, Bruckner-szimfóniák felépítése a költészetben sokkal nehezebb és csak igen nagy terjedelmű versben valósíthatók meg. Bach az, akire a tíz-húsz-harminc soros rövid vers támaszkodhat, mint struktúraadóra.*”⁹ A költő 1933-as Babiszhoz írott levele is tanúskodik arról, milyen erősen foglalkoztatta már akkoriban ez a kérdéskör. A *Bartók suite* addigra készen állt, a lírai szimfónia elméletét is megalkotta: felvetni egy motívum-, ritmus- és/vagy képcsoportot, majd több tételen át variálni, különböző funkciókba, formákba, hangulatokba helyezni őket. A fűga, a szonáta megfelelőit még keresi, továbbá alakul benne az ún. „giccs”, amelynek lecsapódása a *Rumba* és a *Rock and roll* a *Harminc bagatell* című sorozatban.¹⁰

Valóban rengeteg alkotása követ zenei struktúrárt, viseli zenei forma címét, ebből a magyar költészetben messze nála van a legtöbb. A zenei címadás egyébként gyakori jelenség, ez legtöbbször „dal”, de előfordul sok más is. Így találhatunk Tóth Árpádnál *Áprilisi capricciót*, Verlaine esetében *Őszi chansont*, Mallarmé írt *Irodalmi szimfóniát*, s Babis is hasonlót *Szimfónia az trógep előtt* címmel. Weöresnél viszont záporoznak a verscímek. Bámulatosan sok zenei formát lényegít át versbe az etűdtől a szimfóniáig. Akad itt *Fuga*, *Fughetta*, *Pavane*, *Bolero*, *Canzone* (= chanson), *Rumba*, aztán: *Óskori himnuszok*, kórusok, kantáta, zsoltár, variáció, *Madrigál*, *Chanson*, *Négy korál*, *Toccata*, *Impromptu*, sőt oratórium-dráma is: a *Theomachia*. Dal műfajba sorolható művei:

Lied, Song, Változat egy népdalra, Huszonnégy melódia, Táncdal, Petit Air (Mallarmét idézve), *Dalok Naconxypanból, Két dalvázlat, Magyar népdal-variációk, Három dal női hangra, A rózsák dalaiból, Dal három alakban, Barbár dal*; továbbá „énekek”: *Ének a határtalanról, A sebzett föld éneke, Sugaras ének, A rejtett ország, A kő és az ember, Halotti énekek, Középkori örmény szerzetes énekei, Slágerénekesnő*. Egyéb, nem kifejezetten zenei formák: *Jajgatás, Hangcsoportok, Óskori sirám, Néma zene, Falusi hangverseny*, illetve a *Disszonancia*. Erős akusztikájú, sodró lendületű ritmikus próza a *Robogó szekerek*, a kínai nyelv dallamát idézi a *Kínai templom*, a *Szajkó* lüktetése pedig engem – némileg önkényesen – Beethoven *Negyedik szimfóniájának* harmadik tételére emlékeztet. A *Barbár dal*hoz hasonló módszerrel készült az *Arany kés forog*.

Természetesen nem minden zenei struktúrájú verse visel erre utaló címet; így a fűgás szerkezetű *Hazaszálló* és a *Mozgó oktaéder-kristály*, avagy a himnikus hangvételű *Suttogás a sötétben*. Melodikailag tiszta zeneiségű a *Meghalni*, a kései kötetek tündöklő intellektuális-nyelvrács jellegű kristályversei pedig szerkezetükben hordoznak zenei formát – általában ez fűgás-variációs szövetű kidolgozást jelent. Ezek közül néhány: *Kockajáték, Ünnepe, Afelső fény, Talizmán, Forgás, Variáció, Korniss-motívum, Éji átutazó, Gravitáció, Ellentétek*. Szerkezeti elemzéseik megtalálhatók Nagy L. János: *Ismétlések és értelmezések Weöres Sándor verseiben* című értekezésében, melyet az Akadémiai Kiadó jelentetett meg 1996-ban.

Látható tehát, hogy az egész életművet átjárja-átszövi a zene; jelen van dallamával, struktúrájával, ritmikájával. Ott van a pársoros *Rumbában*, végighúzódik a *Négy korál* sorain, röpti a légies-könnyedén ívelő *Toccatát*, s a méltóságos, kimért *Pavanén*, a mélabús-visszanézős *Bolerón*, fugatós szerkezeteken keresztül eljutunk a valódi nagyzenekari alkotásokhoz, amelyek között a *Salve Regina*, a *Medeia*, a *Minotaurus*, az *Orpheus* és maguk a szimfóniák kiemelkedő helyet foglalnak el. E 11+1 szimfónia még egymásutániségában is fontos ívet rajzol ki: hogyan jut el a költő a lineáris homéroszi éneklésmódtól az ezerhangúságában hangtalan, reflexiómentes orfikus zengésig. Ezek a művek, akárcsak zenei megfelelőik, tételekre tagolódnak, melyeket a szerző legtöbbször címmel lát el. A bennük keringő motívumcsoportok valóban sokféleképpen variálódnak, különféle környezetekbe helyeződnek, s mindez éppúgy állhat szó-kristály alakzatok formálásának, mint magas eszmei mondanivalók kifejezésének szolgálatában. Ha e kettő egybe is esik, azok csodás, időtlen remeklések.

Az *Első szimfónia* stílusa rokokós-impreszionista, ugyanakkor sorain olykor hamvas népdalszerűség is érezhető. E hanghoz kiváló téma a négy évszak, amely egyúttal már az örök ciklikus áramlásra is felhívja a figyelmet. Tételeinek címadása ugyanakkor zenei jelleget sugall: *Himnusz a Naphoz, Haláltánc*. Legszebb tétele talán a harmadik, a megejtő muzsikájú szomorkás keringő, a *Valse triste*. Itt a szerző zenei rondóformát alkalmaz, melyben az ismétlődések sohasem szó szerintiek, hanem a képek egymásba karolnak, a sorok sodró iramban szervesen egymásba szövődnek.

Ez a módszer a szerző költői fordulata kapcsán már említett *Harmadik szimfóniában* teljesedik ki. Ebben a műben eszköz és mondanivaló tökéletesen és megfoghatatlanul egyesül. A vándorló, rímhívó szavakra éppen a megfelelő helyeken jölesően

– vagy meglepően – felbukkanó motívumok tánca hatalmas harmóniává szövődik, s mindezt rajként kíséri a sokféle ágazó egyéni asszociáció-tömeg. A második tétel antitézis-szerűen ettől kissé eltávolodik, játékosabb, verstanilag kötöttebb, mondanivalója megfoghatóbb, mintegy mankót nyújt az öt övező két tételben való eligazodáshoz. Mert a harmadik tétel visszatér az első zengéséhez, a mondanivaló hatalmas, tiszta képekbe öltözik. Formája szonátaformaként értelmezhető: az első strófa a főtéma, a második a melléktéma, majd az első és a második továbbfejlesztése után az ötödik a zárótéma. Ezt követően hosszabb kidolgozási szakasz következik, melynek második szakaszában lelhető fel az egész költemény érzelmi csúcsa, a megismételt „*lezuhan a jég alá!*” sor, ezután a gondolati-érzelmi ív leszálló ága következik; s a melléktéma ismétlése után a főtéma variációja zárja a magyar líra e különleges csodáját, melyben tartalom és forma tökéletes, mesterkéletlen egészet alkot.

A *Negyedik szimfónia* négytétéles (mellesleg: e mű Arany stílusának hihetetlenül élő és mély átlényegítése, ilyen szívenütően „aranyos” képekkel, mint: „*fáklyák tüze ver rőt lyukat / a fekete éjszakába.*” vagy „*kergeti a záport kopó-inu szellő.*” – és a többi...). Tétélei cím nélküliek, ütemjelzés szubjektív megérzéssel ruházható rájuk: I. *Moderato*, II. *Allegro*, III. *Menuetto / Scherzo*, IV. *Andante / Adagio*.

A bibliai témákat feldolgozó *Második szimfónia* több tételle szintén zenei konnotációjú címet visel: első szakasza – *Ének a teremtésről*, harmadik tételle *Dávid tánca*, negyedik tételle pedig *Mária siralma* – mind a szöveg zeneiséget hordozó jellegére utal, azt erősíti.

A nagylélegzetű, öttétéles *Ötödik szimfóniában* sodró ritmikája, motívumkeringése és különleges, zeneként sugalmazó asszociációs versbeszéde mellett a második tétel címadása mutat zenei kapcsolódást: *A tánc*, hiszen az eleve létével feltételezi az öt megszabó, irányító zenét.

A *Hatodik szimfónia* központi helyet foglal el a ciklusban, a világidő periódusait jeleníti meg, telis-tele orpheusi elemekkel, amelyek a negyedik tétel zárószakaszában érnek tiszta muzsikává, talán még a *Harmadik szimfóniánál* is intenzívebben. S ez a hang lesz a többi szimfónia meghatározó tónusa, a kilencedik kivételével.

A *Hetedik szimfónia* ismét a magyar költészet egyik nagyszerűsége, az anyamisztérium (és még mennyi minden más!) himnikus megfogalmazása. Ez is négytétéles kompozíció; összesített makroszerkezete: (A); (B+C); (D-E); (B'+C'+F+C''+F'+C'''+B'''+Kóda). A zárójelek a tételhatárokat jelzik, a nagybetűk a motívum- forma- és beszélőcsoportokat, illetve ezek variációját és továbbfolyását jelentik. Rondós, szonátás a felépítés itt is, de mechanikus megfeleltetésről szó sem lehet, sem a cél, sem a lényeg nem ez. Különlegesség a harmadik tétel ket-tösszólamúsága, amely ellenpontként is felfogható – csakhogy a két szólam az emberi beszéd jellegéből adódóan szükségszerűképp külön hangzik el, de szinkron „gondolhatóak”. Az égi tündöklés és a földi nyomorúság szinte egymásra torlódva jelenik meg váltakozó kórusokként, egyszerre kéne a kettőt olvasni, párhuzamosan hallani, mint zenei szólamokat. A „B” jelű részek fontos pillérek, a magasságba

szárnyalás egyre emelkedő segítői, „hordozórakétái”, míg végül éppen ebből fejlődik ki a záróhimmusz, amit a sajtó valót megvillantó *Kóda* követ.

A *Nyolcadik szimfónia* zeneisége motívumláncolatában, ismétlődő soraiban, és a korai klasszikus szimfóniákra emlékeztető háromtételiségében nyilvánul meg – puritán módon itt a költő a tétel címadást mellőzi, azokat csupán számozással látja el – szoros összetartozásukat, egymásba szövődésüket jelezve ezzel, amellyel lépést tesz a *szimfonikus költemény* felé.

A világháborús vonatkozású *Kilencedik szimfónia* négy tétele viszont már tudatosan választott, szakszerű zenei címeket visel: *Andante, Variazioni, Scherzo, Finale*. A *Finale* a modern zene kísérletezéseinek nyomát viseli magán – igaz, ez a költszetben is lezajlott – azzal, hogy szerzője Rákosi Viktor *Elnémult harangok* című regényéből minden tizedik szót kiírva alkotta meg, a lírában alkalmazott aleatóriára mutatott példát. De nem öncélúan: mindez a darabjaira hullott világ ábrázolását szolgálja. A *Kilencedik szimfónia* nagyszabású küzdelem a külső és belső békéért, akár csak a Beethoven-i mű, azzal a különbséggel, hogy itt a feloldódás épp csak elkezdődik (az utolsó sorral: „*holdvilágra fejét lebajtja*”), így annak valódi kiteljesedése a *Tizedik* és a *Tizenegyedik szimfóniában* történik meg – ezek tehát az *Örömóda* megfelelői – ha a párhuzamot következetesen végigvisszük. De az egyéb Weöres-kötevekben a szimfóniát követő *Dob és tánc* szintén ekként fogható fel.

Eme apokaliptikus tabló után a *Tizedik szimfónia* – régebbi nevén *Requiem* – túlvilága egészen más, a szavakkal szinte megragadhatatlan halált követő lét varázslatos ábrázolását láthatjuk. Hangvétele az *Orpheus Lebegés a határtalanban* című szakaszával rezonál. A költő ez esetben is zenei utasításokat alkalmaz: *Largo* (1-3. rész), *Andante* (4-5.) és *Presto* (6-7). Mindennek a ritmika és a mondanivaló maradéktalanul megfelel. A 4. részben ismét megfogalmazódik az oly gyakran előbukkanó gondolat, melyet a *Harmadik szimfónia* így jelenített meg: „*Hét szín mozog itt / és hang-özön: / Egyetlen, arany csend volt odafönn.*” Itt így hangzik: „*Nincs semmi, csak a zengés. A néma zengés, mely az emberkoponya fátyolán átszűrődve és lecsökkenve, hanggá, táncgá, festett képpé, faragott pillérré porlik az eleven nyomoruságban.*”

S Weöres ennek az ember előtti/túli zengésnek elérését kísérli meg a *Tizenegyedik szimfóniában*, ahol a konkrét tartalmi mondanivaló teljesen feloldódik a szavak hullámlásában, az értelmezést maximálisan a befogadó képzettársításaira bízva, „ez az egyetlen olyan négyteteles szimfónia, melyben a fogalmi jelleg és értelem mintegy alárendelődik a zeneinek. A kompozíció minden részlete elsősorban a zenei jelentést szolgálja, és zenei jelentést hoz létre.”¹¹. A nyitó- és a zárótétel ívként öleli át az egész művet, szavai kozmikus, ősi jelképek, maga a verszene atonális, testtelen, úrbeli lebegés, megrendítő és fölemelő úszás a végtelenben. G. Szabó László elnevezésével lírai dodekafónia¹². A második tétel szó szerint „rondó”, körtánc-körséta, de legalább ennyire fúga is. A harmadik tétel, az *Iram*, a *Tizedik szimfónia* zárósodrására emlékeztet, s ugyanakkor a játékversek hangulata is áthallatszik sorain. A két kerettétel különlegességét még az is fokozza, hogy szavaik bárhogyan: függőlegesen, keresztbe-kasul összeolvasva is többnyire az eredetivel rokon hangulatú sorokat adnak.

A *Tizenkettedik szimfónia* a ciklust lezáró különleges alkotás: a szerializmus módszerére emlékeztetően variálódó rövid sorai öt, attaca olvasandó tételt hoznak létre. Andalító trochaikus lejtése szinte álomba ringatja az olvasót – amíg a mű végén öt, az addigiaktól – és egymástól is – határozottan elütő szó – akárcsak Beethoven *Hetedik szimfóniájának Scherzo* tételében a zsongító trió ismételt visszatérését megakadályozó öt hirtelen felhangzó záróakkord – meglepetésszerűen el nem vágja a szimfónia – vagy inkább attaca jellege miatt inkább már *szimfonikus költemény* – menetét, eredeti megfelelőikben egyben visszafelé is olvasható és metafizikai jelentésű szavakkal felszámoló módon zárva le a szimfóniák sorát. E művet Decsényi János misztikus hangulatú megzenésítése már a tényleges zenei világba is átemeli, mindkét világban otthonos alkotássá avatja.

Érzékelhető tehát az az ív, melynek során Weöres e művekben a négy évszakra széttagolt látható világból eljut az intuitíven, belső átéléssel megtapasztalható érzékfeletti örök-egy zengés régióiba, immár magában foglalva a közbeeső állomásokat is; hisz a tizenkét szimfónia kirajzolódó gömbíve mindezeket egyenértékűekként tartalmazza –, noha az orfikus hang azért első az egyenlők között.

Azt hiszem, több oldalról is sikerült rávilágítani a zene szerepére Weöres Sándor munkásságában. De volt is miből meríteni, hisz aki slágerszövegeket karikíroz, Doppler-effektust jelenít meg (a 43. magyar etüd végén), aki világirodalmi rangú *Fűgát* alkot, furfangosan kígyózó kristályverseket szerkeszt, s a lét ősi alapkérdéseit bogozó, hangtalanul zengő hosszúnekeket ír, annak az életműve valóban kimeríthetetlen kincseshánya – korántsem csupán zenei vagy más egyéb szempontból. Egészében kell látni művét, mely élő világfa, ezer ággal.

Hiszen valóban ő a Magyar Orpheus.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Egyedül mindenkivel.** Weöres Sándor nyilatkozatai, vallomásai. (szerk.: Domokos Mátyás), Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993
- Határ Győző:** Szentföld a Föld. Kortárs Kiadó, 2000
- Határ Győző:** Filozófiai zárlatok. Az Aurora Ezotéria-sorozatában (8)
- G. Szabó László:** Szavakból katedrális. In: Irodalomtörténet. 1975/3, 670-82. o.
- Kenyeres Zoltán:** Tündérsíp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983
- Nagy L. János:** Ismétlések és értelmezések Weöres Sándor verseiben. Akadémiai Kiadó, 1996.
- Pethő Ildikó:** A zenei elv, zenei műfajok és kompozíciós technikák Weöres Sándor költészetében. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2006
- Sebő Ferenc:** Énekelt versek. Enciklopédia Kiadó, 1998
- Weöres Sándor:** Egybegyűjtött levelek. I - II. kötet. Pesti Szalon-Marfa Mediterrán Könyvkiadó, 1998
- Weöres Sándor:** Egybegyűjtött írások. I - III. kötet. Magvető Könyvkiadó, 1981
- Weörestől - Weöresről.** (szerk.: Tüskés Tibor), Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993

JEGYZETEK

- 1 Határ Győző: Szentföld a Föld. Kortárs, 2000. 220. l.
- 2 Kenyeres Zoltán: Tündérsíp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 39. l.
- 3 Weörestől-Weöresről. (szerk.: Tüskés Tibor), Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993. 96-97., 259. l.
- 4 Határ Győző: Filozófiai zárlatok. Az Aurora Ezotéria-sorozatában (8), 31. l.
- 5 Sebő Ferenc: Énekelt versek. Enciklopédia Kiadó, 1998. 34. l.
- 6 Egyedül mindenkivel. (szerk.: Domokos Mátyás), Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993. 248-249. l.
- 7 Weöres Sándor: Egybegyűjtött levelek, II. kötet. Pesti Szalon-Marfa Mediterrán Könyvkiadó, 1998. 654-655. l.
- 8 Egyedül mindenkivel. (szerk.: Domokos Mátyás), Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993. 245. l.
- 9 Egyedül mindenkivel. i. m., 306. l.
- 10 Kenyeres Zoltán, i. m., 49. l.
- 11 Pethő Ildikó: A zenei elv, zenei műfajok és kompozíciós technikák Weöres Sándor költészetében.
Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem., 2006., 84. o.
- 12 G. Szabó László: Szavakból katedrális. In: Irodalomtörténet. 1975/3, 670-82. o.

FECSKÉK ÉS MAGYAR KÖLTŐK

A fecskék, ezek a kis fekete szmokingos, fehér inges fürge muzsikások végigcsivitelik és röpdösik az egész magyar nyelven írott lírát szinte a kezdetektől, Balassitól napjainkig. Balassinak kedvelt napszakja volt a hajnal és a reggel, hisz „*hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek*” és lenyűgözte a fecskedal: „*Mikor hallok az fecskéknek reggel éneklését / Felindítom ottan azzal szívemnek szerelmét.*” A fecske a népi emlékezetben bizonyos virágokhoz hasonlóan (hóvirág, ibolya) a megújulásnak, a tavasznak hírnöke. Ezt képzí meg Móra Ferenc a *Fecskehívogató* című versében: „*Villásfarkú fecskemadár / jaj de régen várunk! / Kis ibolya, szép hóvirág / kinyitott már nálunk!*” Erre utal az is, hogy „első fecskének” nevezzük azt, aki valahová a többieknél korábban érkezik meg. Virág Benedek, Phaedrus nyomán írott *Fecske és veréb* című versében a fészekhagyó és vándorszívű fecskék és rabló, áttelelő, fészket elfoglaló verebek jól ismert örök harcát írja meg. A versben a fecskék mellett a verebeknek is megvannak a maguk érvei, erényei. Az eresz (és a ház gazdája) azt veti a fecskék szemére, hogy elhagyva otthonukat, az ádáz telet itthon hősiesen viselni kénytelen aszkétikus, egyszerű, puritán, szürke verebek megérdemlik a gazdátlaná vált ereszalja - fészkeket. Így válhat a szürke kis veréb a mostoha körülmények közötti helytállás, az itthon maradás jelképévé. Madách Imre *A fecskéről* című versében viszont nem a fecske hűtlen a házhoz, hanem a ház korábbi ember-gazdája: „*Fű nő küszöbén, beroskadt fedelére / A galamb nem ül már, kerte dudvát terem; / Minden elkerüli az átkozott házat, / Minden odahagyja, csak a kis fecske nem.*” A fecskék elvándorolnak a kedvezőbb éghajlatot és körülményeket keresve, de „fel-feldobott kőként” újra hazatalálnak, a hazai eresz alá. Benedek Elek vendégszerető házigazdaként, boldog szívvel invitálja háza eresze alá a messziről érkezett kis tollas jövevényeket két közkedvelt versében is. (*Jönek a fecskék; Megjöttek a fecskék*) Móra Ferenc szintén írt verset *Megjöttek a fecskék* címmel, hasonló tartalommal. A népi hagyományban az eresz alá fészket rakó fecske áldást hoz a ház lakóira. Benedek Elek „Isten madarait” köszönti kedvenc kis zarándok szívű madaraiban. Szabó Lőrinc „isteni vendég”-nek nevezi a fecskét közismert, közkedvelt, *Ficseri – fűsti* című versében. Közismert, hogy Tompa Mihály igen kedvelte a madaras allegóriákat és metaforákat. A *Két madár* című versében a fecske a tovaröppenő ifjúkor allegóriája. Egy másik versében, a *Fecske, gólya* című költeményben a fecskék „sziszifuszi” vándorlására csodálkozik rá. A költöző madárkak messzi tájról, viszontagságos úton, megtizedelődve érnek ide az ereszünk alá, egy rövid nyáridőt itt töltenek szorgos fészkepítő munkával, hadakozva fészkerabló verebekkel, foglatoskodva gondos fióka-neveléssel, aztán irány vissza: „*S a kicsinyek hogy kiszálltak,*

/ Vége lőn az enyhe nyárnak: / S míg a haraszt meg nem csördül / Utra keltek seregestül / No biz ezért fecske, gólya! / Ide se jöttetek volna!” Amíg Tompa allegóriája egy küzdelmes élet értelmére kérdez, addig Dsida Jenő *Egy fecske átsuhan* című versében az emberi élet rövidségére csodálkozik rá: „*Egy búcsúzó fecske átsuhan / házunk füstje fölött. / Csak ennyi volt.*” Reményik Sándor *Fecske a víz tükrén* című versében az élet köznapi gondjai közt fel nem emésztődő, azok fölött magasan szárnyaló lélek párhuzamát találja meg a fecske - allegóriában. Az emberi lélek akkor tud tiszta lenni, ha elemelkedik a fecskéhez hasonlóan, és a tó vizét (a köznapi kötelességeket, gondokat) csupán szárnyával legyinti és onnan csak pár csepp csillogó csöppet (a lélek számára értékes tartalmakat) visz magával a végtelen magasba. Ezt a tavat szárnyával érintő fecske - képet Arany János is megtalálja a *Daliás idők* hatodik énekében: „*El-suhan, átsuhan mint a fecske szárnya / Mely a tavat éri.*” Miként Baudelaire *Albatrosz* – szimbolista madara, aki a levegő hercege, ám a földön járva megbotlik két óriási szárnyában, ha esetlenül lépeget. Fenn, a tágas azúrban boldog és szabad, ideleenn kikacagják, esetlennek, életképtelennek csúfolják. Gondolhatunk Váci Mihály *Szelíden, mint a szél* című versére is, ahol szép suhanásban, szinte mozdulatlan szárnyal, sebezhetetlenül repül át a tiszta lélek a világon, a földi létezésen, ahol fény éri, de sár nem. Az említett, Aranyéhoz és Reményikéhez hasonló, tó vizébe belecsapó fecske képe Tóth Árpádnál is megjelenik, a *Lomha gályán*-ban: „*Úgy ér, mint tó fölött ha fecske / Csap tova, s lány gyürü kél a vízen.*” Petőfi, a sokat csavargó, „széltalpú költő” (ezt a jelzőt Verlaine mondta Rimbaudról) a fecskék vándorló hajlamát irigyli az *Oh, mi szép* című versében. A vers elején felidézi régi, bohém, fiatalos csavargó és vándorszínész kedvét, a vers utolsó strófájában azonban már a fészekrakás, családi megállapodás otthonos beérkezését, biztonságát dicséri és igényli. Közismert, gyakran idézett közmondásunk az „*Egy fecske nem csinál nyarat.*” Ez a szólás óvatosságra int, valamire vonatkozó legelső jelenségek még nem biztos, hogy beteljesedést és kibontakozást eredményeznek. Nem biztos, hogy a legelső fecskét követi a többi is, késhet a szép, jó, boldog idő. Ez a mondás egy Aesopus-meséből eredeztethető, melyben egy ifjú meglátja az első fecskét, ebből a szép, meleg tavaszra következtet és elhamarkodottan adja el a kabátját. Ismét hideg napok jöttek azonban, és meggondolatlansága miatt a tavaszhiánynak értelmetlen fecskét hibáztatja. Létezik egy német közmondás: „*Er muss viel Schwalben sehen, bis er glaubt, dass es Frühling sei.*” (Sok fecskét kell látnia, míg elhiszi, hogy itt a tavasz.) Görögországban egyébiránt mindmáig él egy fecskeköszöntő ünnep, melyet március 1-jén ünnepelnek. Ilyenkor utcai felvonulást tartanak és a gyerekek fecskékről szóló dalocskákat énekelgetnek. Reményik egy másik versében, (*Egy sír nem temető*) így fogalmaz: „*Egy fecske nem tavasz, / Egy fűszál nem mező.*” Rimay János *Más lelki vigasztalás* című költeményében a megérkező fecskék szintén a meleg, jó idő ígéretét hozzák. Gazdag Erzs *Fecskénóta* című óvodásoknak szánt versében szintén a tavasz köszöntésén van a hangsúly. Vajda Jánosnak *A fecskék* című versében a vándor fecskékről, kik a tél ellenségei, a rabság tagadása, a honszeretet és honvágy jut eszébe. Fontos a fecskével kapcsolatban a szabadság asszociációja. A fecskét a szabadság madarainak is nevezik, mert nem lehet

őket rabságban tartani. Ha befogják őket, nem szaporodnak tovább. A héberben is szabadságot jelent a fecske-szó (deror). Gyulai Pál *Honvagy* című versében ugyanabban a vonatkozásban jelennek meg a fecskék. Juhász Gyulának is az otthon és a hazaszeretet jut eszébe a fecskékről *A tápai Krisztusban*: „*a nyárfa is magyar, a fecske is?*” Szabó Lőrinc a már említett *Ficseri – füst*-ben egyéb tartalmak mellett szintén asszociál a hazaszeretetre is: „*mi csalt ide tavalyi / tanyádra, ficseri, / villafarkú dalröpke vándor, / a nagy vizek és hegyek felett / Magyarországra Afrikából: / micsoda hűség, mily szeretet?*” Kisfaludy Sándor *A kesergő szerelem* nyolcadik énekének 76. dalában a fecskék elköltözése szimultán idézi a nyár végét, a lombhullató őszt, a szerelem és ifjúság múlását. Kányádi Sándor szintén a közelgő ősz és búcsúzkodás hangján idézi fel a fecskéket a *Valami készül* című versében. Juhász Gyula *A távozó* című versben az ifjúságtól távozást vonja párhuzamba a távozó fecskerajjal: „*A tűnő ifjúsággal messze mennek / Az örömek és búcsút énekelnek, / Mint ősszel a fecskék, a költözők.*” Kosztolányi Dezső *A délután* című versében szintén nem a fecskék érkezésére, hanem szomorú távozásukra, az ifjúság, a nyár végességére, az ősz és elmúlás rezignált közelségére figyelmeztet. Pilinszky János *A madár és a leány* című verses meséjében a költöző kismadár hívogatja a kislányt, de ő nem mehet vele, mert kicsi a háza. Különös a fecskék „színeváltozása” is a magyar lírában. Dsida Jenő acélkékeknek nevezi a fecskéket a *Szomorú tévedés* című versben, Nemes Nagy Ágnes „lila fecskéről” ír közzismert gyermekversében, ugyanakkor kínálkozik kis pingvineknek vagy szmokingos zenészeknek látni őket, fekete – fehér színük miatt. Ami a fecskék alakját illeti, gyakori a villa-alakzat megképzése, például a már idézett Móra-versben. Tompa Mihály viszont a suhanó fecskéket nyilvesszőknek látja *A két íjász* című költeményben, Juhász Ferenc *Fecske* című versében „*a tintakék égbe / mint suszterszögecske / fúródik a kemény / magasba a fecske*”, majd ugyanebben a versben jégeső-szemecskének, búzaszemecskének látja, láttatja kis szárnyas barátainkat.

GEORG TRAKL, A HALÁL KISÖCCSE

Ha Ady „a Halál rokona”, akkor az osztrák Georg Trakl esetében valami egészen közeli rokonságot kell sejtenuünk. A tragikusan fiatalon és tragikus körülmények között elhunyt Trakl lehetne a „halál kisöccse”. Költészetében nem azt kell keresnünk, melyik verse úgynevezett „halál-vers”, hanem azt, hogy melyik nem. Van-e egyáltalán Georg Trakl lírájában olyan vers, amelyben a halál hűvös anyala ne legyezgetné kisebb-nagyobb lendülettel a szárnyait? Van-e olyan verse, ahol a költő nem engedi az olvasót az elmúlásra asszociálni? Rövid életében „holt költő” volt, hisz egy szűkebb irodalmi kör, néhány folyóirat és néhány értő barát ismerte csupán a verseit. Életében mindössze egy kötete jelent meg. (*Gedichte*; 1913) Igazi értő közege Ludwig von Ficker lapja, a Der Brenner folyóirat volt. Jóval halála után fedezte fel személyében először magának nagy nemzeti költőjét az osztrák irodalom, majd lassan az egész világlíra. Teljes életművének kiadása még az osztrák irodalomban is csupán 55 évvel a halála után, 1969-ben látott napvilágot.

(*Dichtungen und Briefe*; Otto Müller Verlag, Salzburg) Pedig korábban is esett némi figyelem az apai ágon egyébként Sopronból származó költőre Magyarországon is. A harmincas években már fordította néhány versét Dsida Jenő, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc. Költészete méltó világirodalmi helyét azonban csak a második világháború után, az ötvenes évek közepén kapta meg. Költészetének halál-víziói táplálkozhattak az első világháború traumájából, a fiatal költő eredendően szorongásos személyiségéből és szuicid hajlamából, de gyógyszerészként kialakult addikciója, a kokain is segíthetett előhívni bizarr, meghökkentő képeit. A morfium és kokainfüggőség lehetett eredendő hajlam, de a törékeny és zilált lélek számára a háború traumája is lehetett az ok. Kosztolányinak, a szinte kortárs magyar költőnek sorai jutnak önkéntelenül eszembe: „*Csodálkozol a kokainistán, s nem érted? / Gondolkozzál az okain is tán, s megérted.*”

Milyenek Trakl halál-versei? Egyaránt felfedezhetőek halál vízióiban a francia szimbolizmus, egyfajta ernyedt impresszionizmus, a szecesszió és a korai expresszionizmus hatásai, lenyomatai. Témái mindig a konkrét és elvont határán lebegnek, minden képe inkább hangulat, mint észlelés. Határhelyzet jellemzi halál-vízióit is. Evilági és túlvilági mosódik egybe, a halottak igen aktívak, mozognak, megszólalnak, a csontvázak járnak – kelnek, olykor hegedülnek is, sok „vitalitást” mutatnak, a feltámadottak lágyan énekelnek. Az élők viszont épp az élénk halottak ellentétei: passzívak, merengők, halottasan dermedtek, katatonok vagy halálra készülve agonizálnak: „*Valami beteg sír ezüstlőn / az esti tónál, / szerelmesek fekete csónakon / halálba hajóznak.*” (Nyugat; Hajnal Gábor fordítása) „*Este szívesen kószált a porló temetőben, vagy meglesté az alkonyuló halottasházban a hullákat, szép kezükön az enyészet zöld foltjait.*” (Álom és éjbeomlás; Rónay György fordítása) „*Ó szív, / átragyogsz a túlvilág havas hűvösségébe.*” (A szív; Hajnal Gábor fordítása) Élők és halottak groteszk „szimbiózisban” kavarnak a Trakl-versekben: „*A pincelyukban gyertya ég, / vigyorgó csendet falra ott / fest a fehér halott. / Az alvó suttog egyre még.*” (Éji románc; Kálnoky László fordítása) „*A kertben a nővér szellemekkel beszélget.*” (Erdősarok; Weöres Sándor fordítása) A lidércek, kísértetek ebben a költői világban mindennaposak és az élők teljesen természetesnek tekintik a jelenlétüket: „*Minden születő szíve oly beteg! / Tanyák körül lázfuvallet kering / de ágak közül szelíd szellem int, / és fájva messze tárja szívedet.*” (Derűs tavasz; Tandori Dezső fordítása) „*Ezüstlő talpukon előbbi életek osonnak itt tova.*” (Psalmus 1.; Jékely Zoltán fordítása) „*Ó, a hajuk sár és féreg lepte gubanca, / mikor ezüstös lába tiporja, / s ők holtan kilépnek a puszta szobákból.*” (Helian; Lator László fordítása) „*Egy vézna holttest fekiüdt a kamra sötétjén, / s hideg pilláit rányította.*” (Sebestyén álomban; Lator László fordítása) Gyakran nem lehet tudni, hogy akiről ír, az élő, vagy holt. Ha valaki élne véletlenül, ő is az őszi alkonyatban él és sírkertek, temetők, őszi ligetek terében botorkál magányosan, lemondóan és sápadtan. A hollók állandóan visszatérő madarak. Ez a spleenes hangulat modorosságának, keresztettnak hatna, ha nem lenne Traklnak olyannyira szuggesztív atmoszférateremtő képessége, amely sajátos hangulati és képi világba delejezi az olvasót. Ez a képi világ már túl van a normalitás partjain, olykor a téboly határozott jeleit mutatja. Szerb Antal így ír *A világirodalom történetében*: „*Trakl elmebeteg volt és örülteként halt meg.*”

Vele szemben is azt érezzük, amit József Attilával szemben. A schizofréniás költőnek olyan előnyei vannak a normális költővel szemben, hogy szinte tisztességtelen versenyről lehetne beszélni.” A normális költő töprengve, merészen fantáziálva vagy Rimbaud módszerével, mesterséges hallucinogénekkal képes merész, új képzettársításokat írni, az örült költőnek pedig éppen az a nehéz, hogy szabályos, szokványos legyen a gondolatmenete és ne legyen furcsa vagy merész a képalkotása. Az enyészet, pusztulás, elmúlás képeit olykor Baudelaire *Egy dög* című versének naturalista borzalmasságát idézően rajzolja meg. Máskor Kosztolányi őszi halálra készüléséhez olyannyira hasonló képet rajzol, hogy például nehezen hihető, hogy egy-egy Trakl- és Kosztolányi - vers közt ne lenne kölcsönhatás. Erre példa két őszi vers meghökkentő analógiája. Nézzük először Trakl *Magányos ős* című versének kezdő sorait Radnóti fordításában: „*Homályos ős jön, telt gyümölcscsel édes, / a nyári nap halódó fénye sárga.*” Kosztolányinál pedig az *Őszi reggeli* kezdő sorai így hangoznak: „*Ezt hozta az ős. Hús gyümölcsöket / üvegtálon. Nehéz, sötét-smaragd/ szőlőt, hatalmas jáspisfényű körtét.*” Poe is eszünkbe juthat halálkultuszáról és legismertebb verséről, melyben a vészmadár holló az elhunyt szerelmes visszatérésének lehetetlenségéről károg. Gyakran visszatérnek a Trakl-versekben hús angyalok és valami titokzatos halál-nővér képze. Ez a misztikus nővér-alak vagy apáca különböző versekben inkarnálódik és mindig a halál vagy életből halálba történő tranzit szimbólumaként. „*Őszi éj jön hűvösen, / csillogfényesen vonul / szétdőlt férfitetemeken át / csendes apáca.*” (*Búskomorság*; Tandori Dezső fordítása) „*Véss apátnő, éjszakádra!*” (*Éjbehullás*; Tandori Dezső fordítása) „*Nővérek árnya bolyong a halott ligetben.*” (*Grodek*; Keresztury Dezső fordítása) Trakl életrajzírói emögött a nővér-alak mögött Trakl valódi nővérével való rendezetlen, büntudatos szerelmi viszonyát sejtik. Trakl verseinek személyei, szereplői nélkülöznek minden egyediséget. Kivéve azokat a verseket, ahol valamely legendás vagy irodalmi alakot idéz (Ofélia, Szonja, Afra, Helian). Egyébként a versek szereplői szimbolikus vagy általánosított, arctalan, karakter nélküli figurák (nővér, angyal, kisgyerek, anya, magányos sétáló, szerzetes, stb.) Ez a személytelenítés később a magyar expresszionista lírában is megjelenik, különösképp Újvári Erzsébet prózaverseiben. Más magyar példa is eszembe jut. Füst Milán szintén ilyen határozatlan figurákat rajzol költeményeiben, ám ő ellentétben Trakl vagy Újvári Erzsébet verseivel, nem kortársi környezetben, hanem egyfajta maga kreálta fiktív középkorban. Trakl az életet nem ajándéknak, hanem tehernek és agóniának tekinti, a halál szemszögéből, az elmúláshoz viszonyítja. „*Az élet tarkán festett képeit / én alkonyattól elborulva látom, / mint kúsza, hideg árnyakat, alig / hogy megszülettek, már halálra válón.*” (*Confiteor*; Rónay György fordítása) Halász Előd így ír a *Georg Trakl válogatott versei* című magyar kiadás tanulmány-értékű előszavában: „*Kilép az őskozmoszból, az élet előtti, kapcsolattalan, osztatlan ősállapotból, amely Trakl számára az egyedül elviselhető, büntetlen és tisztá állapot – a kék végtelenség. A születés erőszakosan kiszakítja az embert az időtlen nemlétezésből, és egyéni életre kényszeríti, amelynek lényege a szenvedés, a vég nélküli úzótt-ség, az egyedüllét, a magány.*” Ez a gondolat kísértetiesen visszhangzik Kosztolányi bizonyos verseiben, legkivált talán az *Ének a semmiről* című Kosztolányi-versben:

„Annál, mi van, a semmi ősebb / még énnekem is ismerősebb / rossz sem lehet, mivel erősebb, / és tartósabb is, mint az élet, / mely vérrrel ázott és merő seb.” Trakl így fogalmazza meg ezt a különös kalandot, ami a létezés, a halál perspektívájából szemlélve: „Lehelet-árnyból megszülettünk / elárvultan bolyongani, / (...) Járunk sivár odüsszeákat, / felhők, örök szélfújta kör; / halál-hidegen remegő virágok / várjuk, hogy valaki letör.” (Dal az éjhez; Tandori Dezső fordítása)

Trakl lírájában van valami töretlenség. Még akkor is kijelenthető ez, ha tudjuk, hogy eleinte metrikus verseket írt, majd később tért át az expresszionisztikus szabadversekre. Ezekben találta meg az igazi, érett hangját. Ha egyáltalán beszélhetünk egy 27 évet élt költő esetében érettebb korszakról. De miért ne beszélhetnénk? Petőfi is épp 27 évet élt és világirodalmi rangú költészetet hagyott hátra. Pilinszky pár sora jut eszembe a Trakl - líra egészéről: „Amiként kezdtem, végig az maradtam. / Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.” Szerb Antal így ír erről a Trakl-lírára jellemző egy tömbből faragottságról: „Általában Trakl minden verse olyan, mintha valami értelmes egészet széttörtek és azután darabjait minden ésszerű terv nélkül egymás mellé rakták volna. Egész költészete csak néhány motívumból áll, azok térnek újra meg újra vissza, váratlan összeállításban, mint egy kaleidoszkóp ábrái.” (A világirodalom története) Ez a költészet lehet, hogy mozaikos vagy kaleidoszkóp-szerű, de sosem diffúz vagy szétartó. Nagyon is töretlen, kompakt. Korai halála pedig tragikusan „hitelesíti” egész életművét, melyet megjövendölt a „halál kisöccse”, a *Különös tavasz* című versében: „Hangos madár szólt, / furcsa mese, / s én értettem, mit énekel: / első vágyad se töltve be / már halnod kell, már halni kell.” (Nemes Nagy Ágnes fordítása)

